

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

GELENEKSEL KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARINDAN DİJİTAL MEDYAYA
GEÇİŞ SÜRECİNDE DEĞİŞEN SEÇMEN DAVRANIŞLARI:
KUŞAKLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Özgür Emek KORKMAZ

Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı

Ağustos, 2020

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

GELENEKSEL KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARINDAN DİJİTAL MEDYAYA
GEÇİŞ SÜRECİNDE DEĞİŞEN SEÇMEN DAVRANIŞLARI:
KUŞAKLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Özgür Emek KORKMAZ
(Y1812.140005)

Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa C. Sadakaoğlu

Ağustos, 2020

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Geleneksel Kitle İletişim Araçlarından Dijital Medyaya Geçiş Sürecinde Değişen Seçmen Davranışları Kuşaklar Üzerine Bir Araştırma” adlı tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim. (25/08/2020)

Özgür Emek Korkmaz

ÖNSÖZ

Yüksek lisans ders ve tez dönemi boyunca gerek ayırdığı vakit gerek verdiği fikirler ile kendisinden öğrendiklerimin yaşamım boyunca bana ışık tutacağına inandığım, akademik danışmanlığın yanında bir arkadaş gibi yaklaşan çok kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa C. Sadakaoğlu'na teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım.

Bu süreç içerisinde desteklerini bir an olsun eksik etmeyen ve her daim yanımda olan aileme minnettarlarımı sunarım.

Ağustos, 2020

Özgür Emek KORKMAZ

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ONUR SÖZÜ.....	i
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
ÇİZELGE LİSTESİ.....	ix
ŞEKİL LİSTESİ.....	xi
ÖZET.....	xiii
ABSTRACT.....	xv
I. GİRİŞ	1
A. Çalışmanın Amacı ve Problemi.....	4
B. Çalışmanın Kapsam ve Sınırlıkları.....	5
C. Çalışmanın Önemi.....	6
D. Çalışmanın Varsayımı.....	7
E. Çalışmanın Yöntemi.....	7
II. DEMOKRASİ	9
A. Demokrasi Kavramı.....	9
B. Avrupa’da Demokrasi Tarihi.....	10
1. İlk Çağ Yunan’da Demokrasi ve Seçimler.....	10
2. İlk Çağ Roma’da Demokrasi ve Seçimler.....	14
3. Orta Çağ Avrupa’da Toplumsal Yapı.....	17
C. Magna Carta Libertatum.....	23
D. Rönesans.....	24
E. Reform.....	25
F. Coğrafi Keşifler.....	27
G. Ulus Devlet, Burjuvazi ve İşçi Sınıfının Doğuşu.....	28
H. Aydınlanma.....	30
1. Aydınlanma Kavramı.....	30
2. Aydınlanma Düşüncesinin Kaynakları.....	33

3. On Sekizinci Yüzyıl Aydınlanma Düşüncesi.....	34
III. DEMOKRASİ KURAMLARI.....	37
A. Doğrudan Demokrasi.....	37
B. Temsili Demokrasi.....	38
C. Liberal Demokrasi.....	40
D. Sosyal Demokrasi.....	41
E. Katılımcı Demokrasi.....	42
F. Çoğulcu Demokrasi.....	43
G. Eleştirel Demokrasi.....	44
H. Müzakereci Demokrasi.....	45
I. Marksist Demokrasi.....	46
IV. KUŞAK TEORİSİ.....	51
A. Kuşak Kavramı.....	51
B. Kuşak Tartışmaları ve Tarihçesi.....	52
C. Kuşakların Sınıflandırılması.....	55
1. Sessiz Kuşak (1927-1945).....	58
2. Baby Boomer-Bebek Patlaması Kuşağı (1946-1964).....	64
3. X Kuşağı (1965-1979).....	68
4. Y Kuşağı (1980-1999).....	73
5. Z Kuşağı (2000 ve Sonrası).....	82
V. KUŞAK TEORİSİ BAKIMINDAN OY VERME DAVRANIŞLARI.....	95
A. Oy Verme Davranışı Modelleri.....	95
1. Sosyolojik Model.....	95
2. Parti Kimliği Modeli.....	96
3. Rasyonel Tercih (Seçim) Modeli.....	97
4. Hâkim İdeoloji Modeli.....	98
VI. SONUÇ.....	101
VII. KAYNAKÇA.....	111
ÖZGEÇMİŞ.....	139

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AP	: Adalet Partisi
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
FP	: Fazilet Partisi
GP	: Genç Parti
HDP	: Halkın Demokrasi Partisi
İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
LGBTİ	: Lezbiyen Gey Biseksüel Transseksüel ve İnterseks
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
MSP	: Milli Selamet Partisi
Nazi	: Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi
RP	: Refah Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
THKO	: Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C	: Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 1 : Batı Kaynaklı Kuşak İsimleri ve Tarihsel Sınıflandırma.....	57
Çizelge 2 : Türkiye Kaynaklı Kuşak İsimleri ve Tarihsel Sınıflandırma.....	58
Çizelge 3 : Türkiye Cumhuriyeti İlk Nüfus Sayımı.....	62
Çizelge 4 : 1980-2000 Yılları Arası İl, İlçe, Belde ve Köyler Türkiye Nüfusu.....	81
Çizelge 5 : 2005-2019 ABD Yaş Grupları Sosyal Medya Kullanım İstatistikleri...84	
Çizelge 6 : Türkiye 2000 Yılı Sokağa Çıkma Yasağı Uygulanan Son Nüfus Sayımı.....	87
Çizelge 7 : 2002-2018 Yılları Arası Türkiye Genel Seçim Sonuçları.....	89
Çizelge 8 : Kuşakların Covid-19 Sürecinde Medya Tüketim Alışkanlıkları.....	106
Çizelge 9 : Dünya Dijital İletişim Platformları Kullanım Verileri.....	107
Çizelge 10 : Türkiye Dijital Kullanım Verileri.....	108
Çizelge 11 : Geleneksel, Modern ve Dijital Toplumlarda Deneyim ve Hafıza Göstergeleri.....	109

ŞEKİL LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1: Yunan Demokrasisi-Philipp von Foltz-1852.....	9
Şekil 2: Roma Senato Seçimleri.....	15
Şekil 3: Normandiya Dükü Huzurunda Kutsal Emanetler Üzerine Edilen Yemin.....	20
Şekil 4: Magna Carta Libertatum.....	23
Şekil 5: Raffaello Sanzio'nun Atina Okulu Eseri.....	25
Şekil 6: Daniel Maclise'nin Johannes Gutenberg Matbaa Çalışması.....	28
Şekil 7: Paris Komünü Sırasında Barikat.....	48

GELENEKSEL KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARINDAN DİJİTAL MEDYAYA GEÇİŞ SÜRECİNDE DEĞİŞEN SEÇMEN DAVRANIŞLARI: KUŞAKLAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

ÖZET

Birey; yaşadığı coğrafya, konuştuğu dil, ait olduğu etnik ya da dini kimlik, kimliğini oluşturan biyolojik ya da toplumsal cinsiyet rolleri ile biyolojik yaşına göre kategorilere ayrılmaktadır. Bireyin kuşak kavramıyla tarif edilen aidiyeti, her ne kadar içinde bulunduğu yaşa göre belirleniyor olsa da kuşak ayrımının temelinde deneyimlenen ortak tecrübeler bulunmaktadır. Süreç içerisinde farklı kuşaklar farklı dönemler içerisinde yaşamış ve ekonomik, kültürel ve siyasal alanlarda olumlu ve olumsuz pek çok durumu ortaklaşa deneyimlemişlerdir. Kuşak farklılıkları ve bu farklılıklardan kaynaklanan çatışmalara ilişkin durum tespitleri İlk Çağ uygarlıklarına kadar uzanmaktadır. Söz gelimi günümüzden yaklaşık yirmi beş asır önce dahi genç ve yaşlı kuşaklar arasında belirgin farklılıkların bulunduğu bilinmektedir. Çalışma, Türkiye nüfusunun tamamını oluşturan “*Sessiz Kuşak*”, “*Baby Boomer-Bebek Patlaması Kuşağı*”, “*X Kuşağı*”, “*Y Kuşağı*” ve son olarak “*Z Kuşağı*” üyelerinin oy verme davranışlarını tarihsel bağlamda inceleme üzerine odaklanmıştır. Çalışmanın temel varsayımı iletişimin deneyimlenme biçiminde gözlenen değişimler ile iletişim araçlarının kullanılma sıklığında meydana gelen değişmelerin kuşaklararası oy verme eğilimleri üzerinde etkili olduğuna dayanmaktadır. Çalışmanın varsayımı; literatür taraması, durum tespiti, tarihsel vakıa incelemesi ve olgular arası sosyolojik vakıa ilişkisi üzerinden anlamlandırma yöntemleri kullanılarak kuramsal düzeyde sorgulanmaktadır. Bu maksatla yüz yüze iletişim deneyiminden geleneksel kitle iletişim araçlarına, geleneksel kitle iletişim araçlarından dijital iletişim platformlarına geçiş sürecinde değişen iletişim deneyiminin kuşaklararası oy verme davranışları üzerindeki etkileri anlaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Modern uygarlık, demokrasi, oy verme davranışı, kuşak teorisi ve kuşak farkı.*

**CHANGING VOTING BEHAVIOUR IN THE PROCESS OF TRANSITION
FROM TRADITIONAL MASS COMMUNICATION TO DIGITAL MEDIA:
A RESEARCH ON GENERATION**

ABSTRACT

Individual is categorized with regard to the environment he/she lives in, the language she/he speaks, the ethnic or religious identity, the biological or gender roles that make up her/his identity. Although the belonging of the individual, defined by the concept of generation, is determined based on his/her age, there have been common experiences on the basis of the generation distinction. The generations have survived in different periods and thus they have collectively experienced many positive and negative situations in economic, cultural and political fields. Generational differences, and due diligence related to conflicts coming from these differences date back to the First Age civilizations. For example, it is known that there have been prominent differences between the young and old generations even twenty-five centuries ago. The study focuses to examine, in a historical context, the voting behavior of the members of "Silent Generation", "Baby Boomer-Baby Boomer Generation," "Generation X", "Y Generation" and finally "Z Generation", which all of these generations make up the entire population of Turkey. The main assumption of the study is that observed changes in the communication experienced, and the changes occurring in the frequency of the usage of communication tools have an impact on the intergenerational voting tendencies. The assumption of the study is questioned at the theoretical level by using interpretation methods based on literature review, due diligence, historical case study and sociological case relation between cases. In this pursuit, the effects of communication experience, which is changing on from the face-to-face communication experience to the traditional mass media, from traditional mass media to digital communication platforms, on the intergenerational voting behaviors are tried to be understood.

Keywords: *Modern Civilization, Democracy, Vote, Generations, Z Generation*

I. GİRİŞ

Demokrasi, İlk Çağ uygarlıklarına uzanan kadim geçmişiyle yaygın olarak “çoğunluğun egemenliği” şeklinde tarif edilmektedir. Ancak İlk Çağ ve Orta Çağ boyunca geleneksel kabule dayalı monarşilerin güçlü etkileri nedeniyle fiili olarak hayata geçirilmek bir yana kimi yazılı metinlerde yer aldığı şekliyle bir çeşit ütopya olarak kalmıştır. Demokrasi, Orta Çağ’ın son yıllarından itibaren coğrafi keşiflerin gerçekleşmesi ve bu sayede ticaret erbabı yeni ve bağımsız bir sınıf olarak burjuvazinin ekonomik güç kazanmasıyla birlikte cisimleşebilmiştir. Diğer yandan sanatsal duyuş ve kavrayışta köklü bir paradigma değişimine işaret eden Rönesans ile bin yıllık Roma Katolik Kilisesi’nin egemenliğini gerileten Reform Hareketlerinin güç kazanması, geleneksel kabule dayalı rejimlerin zayıflamasına ve rızaya dayalı demokratik rejimlerin ortaya çıkması için meşru zeminin oluşmasına imkân tanımıştır. Rönesans ve Reform hareketleriyle eşzamanlı olarak güçlenen bilimsel bilginin biriktirilmesinde kullanılacak ilke ve yöntemlerin yeniden belirlendiği Orta Çağ sonrasına tarihlenen bu dönemde deney, gözlem ve tümevarımcı yaklaşımlarda somutlaşan aklileşme ve pozitivist paradigmanın güç kazanmasını da yukarıda sayılan gelişmelere eklenmesi gerekmektedir.

Marshall Berman (1940-2013) tarafından tanımlandığı şekliyle (2017: 29); modern uygarlığın doğuşuna giden sürecin ilk aşaması on altı ila on sekizinci yüzyıllarda gerçekleşen “Britanya Demokratik Restorasyonu-1661-1680”, “ABD Bağımsızlık Bildirgesi-1776” ve “Fransız İhtilali-1789” ile tamamlanmaktadır. Böylece geleneksel kabule dayalı monarşiler yerine bir seçenek olarak ortaya çıkan rızaya dayalı yönetimlerde yer alan “çoğunluğun egemenliği” fikri on sekizinci yüzyılın sonundan itibaren kısmen de olsa hayata geçebilmiştir. Dolayısıyla rızaya dayalı cumhuriyet rejimlerinin başlangıcını oluşturan on sekizinci yüzyıl sonu ila cumhuriyet rejimleriyle birlikte ulus devlet fikrinin güç kazandığı on dokuzuncu yüzyıl boyunca süren kronolojide “modern kamu” ya da “kamuoyu” kavramları uygarlığa içkin birer kategori olarak siyasal literatüre dâhil edilmiştir. Rızaya dayalı rejimlerin ortaya çıkışının ardından birey, “seçmen” olarak tanımlanmış ve dönemin

kitle iletişim araçları üzerinden yoğun olarak “*ikna*” içeren mesajlara maruz bırakılmıştır. Dolayısıyla rızaya dayalı yönetimlerin etkinlik alanlarını genişlettiği bir dönemde kitle iletişim araçları seçmen olarak kategorize edilen modern bireyin siyasal tercihlerinin değiştirilmesi, dönüştürülmesi ya da pekiştirilmesi bakımından belirleyici oluşu nedeniyle büyük önem kazanmıştır.

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilim ve bilimsel bilginin üretim araç ve süreçlerine uygulanması sayesinde erişilen teknik yetkinlik, mamul meta üretiminde o güne kadar görülmemiş hacimde artışa neden olmuştur. Yeni bir çağın kapılarını aralayan ve bu yönüyle geçmişten köklü bir kopuş yaratabilen “*Endüstri Devrimi*” ardından modern uygarlığın tanımlanmasında kullanılan bir dizi paradigma değişimi ortaya çıkmıştır. Bu değişimin kaynağında pek çok şeyin yanı sıra kitle iletişim araçlarının etkinlik alanlarını genişletmesi bulunmaktadır. Başlangıçta Avrupa’nın en büyük iki kenti Londra ve Paris’te başlayan ve zamanla etkinlik alanını genişleterek on dokuzuncu yüzyıla evirilen endüstri devriminin kuşatıcı atmosferinde ete kemiğe bürünen modernleşme sürecinde birey, toplum ve devlet kavramları da birer ikişer dönüşüme uğramıştır. Dolayısıyla modern uygarlığın kurulmasında; endüstriyel üretimin yetkinlik kazanması bağlamında “*iktisadi*”, rızaya dayalı cumhuriyet rejimlerinin güç kazanmasıyla kamuoyu kavramının politik pratiğe dâhil edilmesi bağlamında “*siyasi*” olmak üzere iki temel üzerinde yükselen bir dizi gelişmenin izleri bulunmaktadır. Böylece üretim ilişkileri ve çalışma etiği bakımından rasyonelleşmeyle kendini gerçekleştiren modern uygarlık neden olduğu yoğun ve hızlı kentleşme, kitlesel göçler ve demografik yığılımlar bakımından iktisadi, siyasi, kültürel ve teolojik alışkanlıklar bakımından hayatı köklü bir şekilde değişime uğratabilmiştir.

Modern uygarlık iletişim deneyimini köklü bir şekilde değiştirmiştir. Geleneksel toplumlara özgü “*yüz yüze iletişim deneyiminin*” yerini, kitle basını tabir edilen gazeteler aracılığıyla iletişim ihtiyacının giderildiği “*aracılanmış iletişim deneyimi*” almıştır. Dolayısıyla kitle toplumu ve kitle kültürü gibi kavramlar, iletişim deneyiminin yüz yüze gerçekleştirilmesi yerine geçen kitle iletişiminin doğal birer sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

On dokuzuncu yüzyıldan itibaren modern uygarlığa özgü ekonomik ve siyasal çalkantıların neden olduğu köklü değişimlerle eşzamanlı olarak gerçekleşen toprağa dayalı üretim yöntemlerinin yerini alan endüstriyel üretimin dolaylı olarak katkıda

bulunduğu bir diğer gelişme ise bu dönemde gerçekleşen yoğun göç hareketleriyle dikkat çeken devasa miktardaki insan mobilitesidir. On sekizinci yüzyılın son çeyreğinden başlayarak, on dokuzuncu yüzyıl boyunca devam eden hatta yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar etkili bir yükseliş gösteren insan hareketliliğinin yönü kırsal bölgelerden, endüstrileşmiş liman kentlerine doğrudur. Bu süreçte kentlerde görülen büyüme hızının tarifi güç, artan nüfus yoğunluğuyse benzersizdir.

Modern uygarlığa özgü bir kategori olarak modernleşme deneyimi, üretim ilişkileri ve iktisadi bakımdan yenilik ve değişime açık doğasıyla öne çıkarken; siyasi bakımdan öngörülemez doğası nedeniyle güvensiz hatta biraz da tekinsiz bir hayat deneyimi anlamına gelmektedir. Aydınlanma idealleriyle temelleri atılan aklileşme bağlamında dünyevi alanın tamamen rasyonel temellere oturtulması ve kilisenin dünyevi alanın dışına çıkarılmasıyla tamamlanan modernleşme etliğinin kuşatıcı atmosferinde; üretim biçimiyle birlikte bilim, kültür, sanat, edebi üretim ve hukuk gibi uygarlığa içkin genel eğilimler de etkilenmiştir.

Modernleşme olarak tabir edilen modern uygarlığın gelişim sürecinde büyük kentlerde gözlenen endüstriyel üretim artışına paralel olarak nüfusun artarak kitlesel hale geldiği yeni bir dönem tarif edilmektedir. Böylece kitlesellenen kent hayatının merkezine geleneksel yüz yüze iletişim deneyimi yerine kitle basını ve kitle iletişimi geçmiştir. Kitle basını seri tefrikalar, dedikodu sayfaları, ilanlar ve herkesin içinde kendisinden bir şeyle bulmayı umduğu yeni bir gazetecilik anlayışı olarak kent hayatının yeni iletişim deneyimidir. Böylece endüstriyel üretim ve seri imalat üzerinden karakterize edilen modern uygarlığın dolaylı birer sonucu olarak kent hayatının doğasını, kültürel yönelimlerde popülerleşmeyle kendini hissettiren kitle basını ve kitle kültürü belirler hale gelmiştir. Dolayısıyla takip eden yirmi ve yirmi birinci yüzyıllarda kitle iletişim alanında gerçekleşen teknik yenilenmeler sayesinde modern uygarlık gelişerek kök salmıştır. Böylece on sekizinci yüzyıldan itibaren güçlü bir şekilde gündelik hayat pratiklerini belirleyen endüstri devrimiyle birlikte başlayan modernleşme süreci, üretim biçiminin belirlendiği alt yapı kurumları üzerinde etkili olduğu kadar kültür, sanat ve siyasi yönelimler bakımından üst yapı kurumları üzerinde de güçlü etkilere sahip olmuştur. Dolayısıyla modern uygarlığın tarifinde kullanılan demokrasi kavrayışı dahilinde;

- İlk Çağ düşünce hayatını belirleyen klasik felsefe geleneğinde merkezi yer alan,

- Orta Çağ'da yerel aristokrasi ve kilise ruhbanlarının kuşatıcı etiği nedeniyle önemsizleşen,

- On beş ve on altıncı yüzyıllarda yeniden İlk Çağ'ın klasik estetiği ve felsefesi dönüş anlamına gelen Rönesans ve Reform hareketiyle yeniden filizlenen,

- On yedinci yüzyıldan itibaren bilimsel yükselişi hazırlayan keşiflerle güçlenen,

- On sekizinci yüzyılda Aydınlanma ile başlayan ve siyasal alanda yerleşik paradigmaları köklü bir şekilde değiştiren kuşaklararası oy verme davranışlarını anlamaya yönelik çalışmanın kuramsal özü literatür taraması sonucunda elde yirmi beş asırlık geçmişle “*demokrasi kavramı*” ve “*demokrasi teorileri*” incelenerek tamamlanmaktadır. İlerleyen bölümlerde, kuşakları anlamaya yönelik ikinci bir çaba olarak kuramsal düzlemde incelenen “*kuşak teorileri*” ve kuşakların oy verme davranışlarını belirleyen deneyimler tartışılmaktadır.

Böylece on dokuzuncu yüzyıl modernleşmesi sürecinde pek çok şeyin yanı sıra birey, başta kültürel, iktisadi ve siyasal kavrayış dahilinde değişmiştir. Bu minvalde çalışma esas olarak bireyin değişimini hazırlayan kültürel, iktisadi ve siyasal koşulların incelenmesine hasredilmiştir. Günümüzde kavrandığı şekliyle modern bireyin değişim serüveninde yer alan sıçrama noktaları; modern bireyin siyasal tercihlerinin oluşma, değişme ya da pekişme koşullarını gözden kaçırmadan ele almaktadır. Dolayısıyla günümüzde yoğun olarak tartışılan kuşak farklılıkları ve bu minvalde üretilen kuşak teorilerinden faydalanılmakta ve bu sayede seçmen davranışlarının demokratik tercihlerde somutlaşan doğası anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle çalışma dahilinde “*iletişim deneyimi*” olarak kavranan kitle iletişim araçlarının kullanım alışkanlıklarında gözlenen değişimler; birey ve toplumların kültürel, iktisadi ve siyasal farklılıklar üzerinde yarattığı oluşturucu etkileri göz önüne alınarak, kitle basını ile başlayarak günümüze kadar devam eden kronolojide sinema, radyo, televizyon ve dijital iletişim araçlarıyla birlikte değerlendirilmektedir.

A. Çalışmanın Amacı ve Problemi

Günümüzde daha çok tüketim alışkanlıklarında gözlenen farklılaşma üzerine yapılan araştırmalara konu olan kuşaklararası farklılaşmaya ilişkin uzun geçmiş Aristoteles'in (Aktaran Kuran, 2018: 100): “*Bugünlerde gençler kontrolden çıkmış durumda. Kaba bir şekilde yemek yiyorlar, yetişkinlere karşı saygısızlar,*

ebeveynlerine karşı çıkıyorlar ve öğretmenlerini sinirlendiriyorlar” ifadesiyle başlatılabilir. Aristoteles’in gençlere yönelik eleştirel yaklaşımında yer alan yakınmanın da gösterdiği gibi kuşaklararası farklılıklarının nedeni olarak gösterilen eğitim, kültür ya da teknoloji kullanımı bakımından farklılaşan kuşaklar, kimi zaman siyasal alanda ya da daha net bir ifadeyle oy verme davranışları bakımından da farklılaşabilmektedir. Bireylerin siyasal tercihlerinde somutlaşan siyasal tutumları, ideolojileri ya da daha bütüncül bir bakış açısına tekabül eden dünya görüşlerinin etkisiyle destekledikleri siyasal parti ve aktörler farklılık gösterebilmektedir. Diğer yandan demokratik toplumlarda, seçmenlerin oy verme davranışlarını belirleyen pek çok bağımsız değişken bulunmaktadır. Söz gelimi güçlü bir ekonomik kriz, sıcak çatışma ve savaş, toplumsal olaylar ya da özellikle kitle iletişim araç kullanım alışkanlıklarında gözlenen değişimler seçmenlerin oy verme davranışları üzerinde etkili olabilmektedir. Ancak tüm bu değişkenler ve bu değişkenleri hazırlayan sebeplerin ölçülmesinde karşılaşılan güçlükler nedeniyle kuşakların üzerinden yapılacak tarifler zorlaşmaktadır. Bu nedenle çalışmada önemle üzerinde durulan “kuşakların siyasal tercihleri bağlamında farklılaşmasının neden ve sonuçlarıyla birlikte ele alınması” araştırmanın temel problemi olarak belirlenmiştir. Bu maksatla modern uygarlığa içkin bir kategori olarak demokratik eğilimler ve siyasal eğilimlerle somutlaşan oy verme davranışlarıyla ortaya çıkan farklılık incelenmektedir. Böylece siyasal tercihlerde somutlaşan farklılıklara neden olan etmenler odağa alınarak, bu etmenlerin kuşaklar arasında gözlenen farklılığa olan etkileri açıklanmaktadır. Dolayısıyla modern bireyin oy verme davranışlarında gözlenen farklılaşma ve kökleri İlk Çağ uygarlıklarına uzanan ve kuşaklar arası eğilimler çalışmanın problemini oluşturmaktadır.

B. Çalışmanın Kapsam ve Sınırlıkları

Kuşaklar arası eğilimlerde gözlenen farklılıklar ve bu farklılıklardan kaynaklanan davranış biçimleri günümüzde yirminci yüzyılın somut vakıaları üzerinden yoğun olarak tartışılmaktadır. Genç kuşaklar ile yaşlı kuşaklar arasında var olan uyumsuzluk ve anlaşmazlıklar gün geçtikçe daha sık dile getirilmektedir. Bu anlaşmazlıklar, genç kuşaklar ile yaşlı kuşakların birbirleri hakkındaki tutum ve/veya davranışlarından şikâyet ettikleri bildik yakınmalardan kaynaklanabileceği gibi bu yakınmalarda dile gelen farklılıklardan çok daha detaylı araştırma ve incelemeyi

gerektirebilmektedir. Farklı yaş gruplarının oy verme davranışlarında gözlenen farklı eğilimler çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Genel eğilime göre oy verme davranışlarının temelinde sosyolojik, psikolojik, kültürel, ekonomik, siyasal veya toplumsal motivasyonlardan kaynaklanan birbirinden farklı dinamikler bulunabilmektedir. Çalışmada; 1927-1945 arasında doğan “Sessiz” kuşak, 1946-1964 arasında doğan “Baby Boomer-Bebek Patlaması” kuşağı, 1965-1979 arasında doğan “X” kuşağı, 1980-1999 arasında doğan “Y” kuşağı ve nihayet 2000 ve sonrası doğan kuşağı temsil eden “Z” kuşağına mensup seçmenlerin¹ oy verme davranışlarını belirleyen dinamikler, tarihsel bağlam gözden kaçırılmadan literatür taraması ve durum tespiti yöntemlerinden faydalanılarak incelenmektedir. Dolayısıyla oy verebilme hakkına ulaşan “Z” kuşağıyla birlikte Türkiye nüfusunu oluşturan diğer kuşakların incelenmesi ve kuşaklararası oy verme davranışında gözlenen farklılıkların sebep ve sonuçlarıyla birlikte ortaya konulması çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Çalışma; literatür taraması, tarihsel vakıa incelemesi, durum tespiti ve olgular arası ilişki yöntemleri kullanılarak kuramsal düzlemde gerçekleştirilmiş olması nedeniyle nicel verilere dayalı göstergeler çalışmanın sınırlığı olarak kabul edilmiştir.

C. Çalışmanın Önemi

Kuşaklar üzerine yapılan araştırmalar tüketim eğilimleri, pazarlama olanakları ya da teknoloji kullanımı gibi konu başlıklarında yoğunlaşmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde yeni kuşakların ortaya çıkışı, bu kuşaklara mensup bireylerin davranışlarını belirleyen etmenlerin neler olduğunun bilinme ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu minvalde özellikle “Z” kuşağının oy verme eğilimlerinin nasıl şekillendiği, seçim dönemleriyle sınırlı olsa da üzerinde çokça tartışılmaktadır. Diğer yandan “Z” kuşağıyla birlikte “Sessiz Kuşak”, “Baby Boomer”, “X” ve “Y” kuşaklarının oy verme davranışlarını belirleyen eğilimlerin araştırılması, kuşaklararası farklılıkları görmek açısından büyük önem taşımaktadır. Çalışma, ülkemizde daha çok reklam, pazarlama ve tüketim alışkanlıklarına yönelik araştırmalar yapılan kuşakların, oy verme

¹ “Z” kuşağı olarak adlandırılan 2000 yılı ve sonrasında doğan bireylerin bir kısmı, yasalar gereği oy kullanabilecek yaşa erişmişlerdir. Bu kuşağın büyük bir bölümü eğitim hayatının içindedir ve oy verebilme hakkına ulaşmalarıyla birlikte ülke geleceğine etki edebilecek konuma gelmişlerdir. TÜİK 2019 nüfus verilerine göre 18 yaş z kuşağı üyesi sayısı 678.325 erkek ve 641.325 kadın olmak üzere toplam 1.319.650 olarak hesaplanırken; 19 yaş z kuşağı üye sayısı 691.980 erkek ve 655.511 kadın olmak üzere toplam 1.347.491 birey bulunmaktadır. 2019 nüfus verileri oy verme hakkına sahip 2.667.141 “Z” kuşağı üyesinin bulunduğunu göstermektedir.

davranışları bakımından değerlendirilmesi nedeniyle önem taşımaktadır. İkinci olarak; 24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimler ve 31 Mart 2019’da yapılan yerel seçimlerde “Z” kuşağının ilk defa oy kullandıkları seçimler olmuştur. Yakın tarihte yapılan bu seçimler “Z” kuşağının oy verme davranışlarının oluşumu açısından araştırılmaya değer önemli bir konu olarak bulunmaktadır. Bu bilgilerle birlikte araştırmanın önemi “Z” kuşağıyla birlikte “Sessiz Kuşak”, “Baby Boomer”, “X” ve “Y” kuşaklarına mensup bireylerin oy verme davranışlarının tarihsel ve toplumsal kaynakları göz ardı edilmeden incelenmesidir.

D. Çalışmanın Varsayımı

Çalışma, iletişimin deneyimlenme biçiminde gözlenen değişimler ile yoğunluğunda meydana gelen artma ya da azalma eğilimlerinin kuşaklararası oy verme eğilimlerinde etkili olduğu varsayımına dayanmaktadır. Ancak bu varsayım; Marshall McLuhan’ın kavrayışında somutlaşan teknolojik belirlenimcilikten, ortak hafızalarını oluşturan dönemin (popüler) kültürel eğilimleri, politik yönelimler, ekonomik çalkantılar ya da savaş gibi bağımsız değişkenleri de dikkate alması nedeniyle farklılaşmaktadır.

E. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma; literatür taraması, tarihsel vakıa incelemesi, durum tespiti ve olgular arası ilişki yöntemleri kullanılarak kuramsal düzeyde gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle nicel verilere dayalı göstergeler çalışmanın sınırlığı olarak kabul edilmiştir.

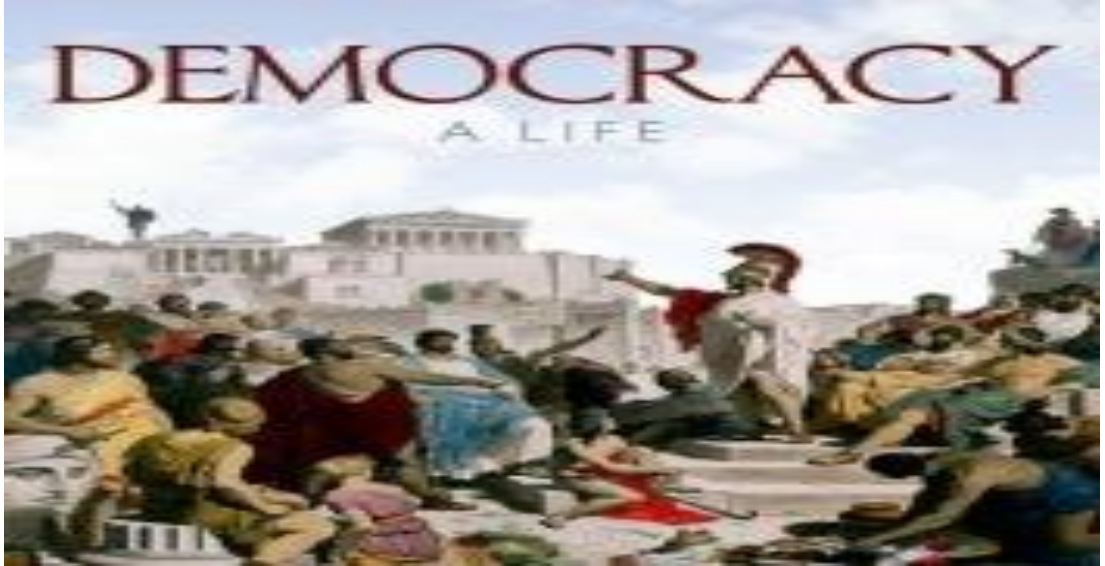

II. DEMOKRASİ

A. Demokrasi Kavramı

Demokrasi yaklaşık 2500 yıldır tüm yönleriyle tartışılan bir kavramdır. Demokrasi konusunda çalışmalarıyla tanınan Amerikalı siyaset bilimci Robert Alan Dahl'a (1915-2014) göre (2019: 9); demokrasi, farklı zamanlarda ve toplumlarda insanlar için birbirinden farklı şeyler ifade etmiştir. Diğer yandan demokrasi kavramına daha açıklayıcı bir bakış açısıyla yaklaşan karşılaştırmalı siyaset bilimi alanlarında çalışmalarıyla bilinen İtalyan siyaset bilimci Giovanni Sartori'ye (1924-2017) göre demokrasi, belirli bir tarih ve tarihsel oluşumun ürünüdür (t.y: 147). Farklı toplumsal yapıların yaşadığı farklı coğrafyalarda yani ekonomik ve toplumsal göstergelerin farklılaştığı bölgelerde tanımların da birbirinden ayrılması doğal bir durum olarak düşünülebilir. Bu nedenle demokrasi, tarih boyunca farklı cümlelerle tanımlanmaya çalışılmıştır.

Şekil 1: Yunan Demokrasisi-Philipp von Foltz-1852

Kaynak: (Cartledge, 1978)

Demokrasi kavramının kökenine bakıldığında Antik Yunan'a dayandığı görülmektedir. Yunanca insanlar anlamına gelen "demos" ve yönetmek eylemini karşılayan "kratos" kelimelerinin birleşiminden meydana gelen "demokrasi" ya da

“demokratia” ifadesini ilk defa Yunanlılar, yüksek olasılıkla Atinalılar, kullanmıştır. Demos kelimesi Atina’da çoğunlukla tüm Atinalılar, kimi zaman halk, kimi zaman ise yalnızca “fakir insanlar” anlamına gelmiştir (Crick, 2002: 14; Dahl, 2019: 19-20; Heywood, 2019: 146). Buna göre demokrasi, M.Ö. 500 ila M.Ö. 300 yılları arasında doğmuş bir kavram olmakla birlikte bu yıllar, aynı zamanda polisler (Yunan Kent Devletleri) arasında kanlı savaşların yapıldığı bir döneme tekabül etmektedir. Bundan dolayı çoğunlukla düşünülenin aksine, Antik Yunan uygarlığı tamamıyla demokratik siyasi birimlerin olduğu bir uygarlık olmaktan bir yana; bunun tam tersine Yunan demokrasisi öncelikle Atina olmak üzere belirli koşul ve bağlamlarda uygulanmış bir yönetim şekli (Uslu, 2012: 125) ve kavramdı. Diğer yandan Polis kavramıyla ilgili olarak da birbirine yakın ancak tam olarak aynı anlamı karşılamayan çeşitli ifadeler bulunmaktadır. Alaattin Şenel (1999: 113) Yunan Kent Devletlerinde bir idari birim olarak kullanılan anlamıyla “polis” kavramını; Yunan toplumunun siyasal düzen ve düşüncesi üzerinde önemli bir yeri olan, toplumsal ve siyasal örgütlenme biçimi şeklinde tanımlamıştır. Sartori’ye göre ise “polis”, bir şehir-devlet olarak değil, daha çok bir şehir topluluğudur. Şehir-devlet yani, on altıncı yüzyıldan sonra “devlet” şeklinde isimlendirilen şeye göre örgütlenmiş olan bir şehir (Sartori, t.y. : 162). Ateş ise “polis”i, belirlenmiş bir bölge ve belli sayıda vatandaşın bulunduğu alan olarak tanımlamıştır (Ateş, 1994: 35). Daha genel bir ifadeyle belirtilirse polis, toplumsal, ekonomik, siyasal ve dinsel yapıyı içeren bir bütün olarak kent devletidir (Nalbant, 1992: 269).

B. Avrupa’da Demokrasi Tarihi

1. İlk Çağ Yunan’da Demokrasi ve Seçimler

Yazılı kültüre geçişle birlikte özellikle Antik Yunan filozofları arasında yoğun bir şekilde “devlet ve toplum” arasındaki ilişkinin irdelendiğine tanık oluruz. Söz gelimi Kanadalı siyaset bilimci Henry Bertram Mayo (1911-2009) devlet olgusunu sınıflandırmada, Yunanlılar tarafından icat edilen eski yönetime sadık kalarak, şu sınıflandırma ölçütlerini tekrar hatırlatmaktadır. Buna göre devlet siyasal karar alma merciinde bulunan öznelerin sayılarına göre sınıflandırılır. Siyasal karar alıcılar tüm yurttaşlardan oluşuyorsa ya da eğer tüm yurttaşlar (veya çoğunluk) karar alma sürecine katılıyor ve alınan kararların parçasıysa Yunanlıların deyişle “demokrasi” adı verilen bir sistemden söz edilebilir. Karar alma süreci bir kişi üzerinden işletiliyor ve kararlar tekçi bir yaklaşımla uygulanıyorsa Yunanlıların deyişle “monarşi” ya da yozlaşmış hali “tiran” yönetiminden söz edilebilir. Diğer yandan devlet bir

azınlık tarafından alınan kararlar ile yönetiliyorsa Yunanlıların deyişiyile “aristokrasi” ya da yozlaşmış hali “oligarşi” söz konusudur (1964: 23).

Antik Yunan filozoflarından Aristoteles (M.Ö.384-322) ise demokrasi ile egemenliği birbirlerinden beslenen iki kavram olarak ele almaktadır². Kent yönetimini “özgür yurttaşlar” üzerinden kurgulayan Aristo’nun kavrayışına göre kentte yaşayan “kölelerin” yönetime katılım haklarından zaten söz edilemez. Buna göre egemenlik hakkı ancak topluma aitse demokrasiden söz edilebilir. Aksine azınlığın egemenliği ancak oligarşi olabilir. Bu durumu bir örnekle açıklayan Aristo tezini şu gerekçeye dayandırmaktadır (2017: 129); “Bin üç yüz kişiden oluşan bir kentte, bin kişinin zenginlerden oluştuğunu düşünelim. Zenginler geriye kalan üç yüz kişiye özgür olmalarına rağmen yönetim fırsatı sunmuyorsa bu kentte demokrasinin varlığından söz edilemez.” Böylece Aristoteles’e göre demokrasi ya da oligarşi arasındaki farkı sayılar belirlemekte, hatta bu ayırım bir istatistik, dahası kentte yaşayan başta kadın ve gençler olmak üzere tüm köleleri dışarıda bırakan bir yönetim sorununa indirgenmektedir. Platon da monarşiyi, baştakilerden birinin diğerinden üstün olması, aristokrasiyi ise baştakilerin birbirine eşit olmasına, en iyi olanların yönettiğine dayandırdığı sistem, olarak nitelendirirken demokrasiyi, herkesin eşit ve özgür olduğu, isteyenin dilediği gibi davrandığı bir sistem, şeklinde ifade etmiştir (2010: 148-285).

Antik Yunan’da ortaya çıktığı bilinen demokrasi esas olarak sınıf mücadeleleri ekseninde ortaya çıkmış ve şekillenmiştir. En genel tanımıyla demokrasi, yurttaşların yönetimde doğrudan yer alabilmelerine olanak tanıyan bir yönetim sistemidir. Dolayısıyla “yurttaş olanlar için” Antik Yunan kent devleti Atina’da uygulandığı şekliyle “doğrudan demokrasi” vardır (Göze, 2017: 10; Kışlalı, 1984: 68; Cevizci, 2000: 73). Bununla birlikte Antik Yunan kent devletlerinin yüzölçümleri küçük ve nüfuslarının ise az olması, Yunan sitelerinde doğrudan demokrasinin uygulanmasını kolaylaştırmıştır (Sarica, 1987: 11). Diğer yandan Atina’da demokrasi öncesi tiran yönetiminin yıkılmasında (iktidarı kaybeden soylularla birlikte), ekonomik güçleri oranında siyasal güçten mahrum bırakılarak etki gösteremeyen yeni zengin orta sınıfların da büyük payı vardır. Bu dönemde tiran yönetiminden memnun olan kesimler yoksul sınıflardan meydana geliyordu ancak, bu sınıfların kendi başlarına rejimi ayakta tutabilecek yeterli güçleri bulunmuyordu. Toplumsal güç dengesinin

2 Birleşmiş Milletler (BM) web sitesinden verilen bilgilere göre, doğrudan demokrasi, monarşi, cumhuriyet gibi yönetim şekilleriyle yönetilen, günümüzde toplam 193 devlet bulunmaktadır (URL-1).

değişmesinde varlıklı olan soylu kesimin karşısında soylu olmayan orta sınıfların ve mülk sahibi olmayan aşağı sınıfların güç kazanması önemli role sahipti. Sınıfların birbirleri karşısında net bir güce sahip olamamaları ve topluma kendi güçlerini dayatacak kadar güçlü olmamaları; demokrasi olarak isimlendirilen yönetim biçiminin doğuşuna olanak verdi (Kışlalı, 1984: 65).

Antik Yunan'dan bahsederken tarihin en etkili "köleci" toplumlarından biri, uygulanan Yunan demokrasisi ise "köleci" bir toplumda gerçekleştirilen bir tür ilkel demokrasi kavrayışı olduğu çoğu zaman gözden kaçmaktadır. Yunan toplumunda köleler, ilkel üretim araçlarını kullanmakta ya da doğrudan doğruya üretim araçlarının işlevlerini yerine getirmekteydi. Böylece Antik Yunan kent devletlerinde yaşayan soylu yurttaşlar için boş zaman yaratmaktaydılar. Böylece ekonomisini köle emeği üzerine kuran, kölelerin ürettikleriyle yaşamlarını sürdüren ve ihtiyaçlarını karşılayan yurttaşlara yönetim faaliyetlerine katılabilmek için zaman yaratılmaktaydı. Bu nedenle az sayıda yurttaş arasında uygulandığı şekliyle Antik Yunan doğrudan demokrasisi köleler sayesinde gerçekleşmiş oluyordu. Atina demokrasinin en gösterişli döneminde, siyasal haklara sahip her iki yurttaşa yaklaşık üç köle düşüyordu. Yani her üç köle, iki soylu yurttaş devlet yönetimine katılabilmesi için olanak sağlıyordu (Sarıca, 1987: 8; Kışlalı, 1984: 66). Köleler insan olarak sayılmıyor, "konuşan hayvan" ya da "hareket eden araç" olarak görülüyordu. Köle mülkiyeti konusuysa bir mal ya da metanın sahiplik ilişkisi içinde kavranıyor; kölelere siyasal yaşamda herhangi bir rol verilmiyordu. Üstelik bu bakış açısı o dönemde çok normal karşılanıyor, üzerinde tartışılma gereği bile hissedilmiyordu (Göze, 2017: 5).

Antik Yunan Kent Devletlerinde site yönetimine doğrudan katılamayanlar sadece köleler değildi. Köleler dışında yabancılar ve kadınlar da yönetime katılamıyordu (Ağaoğulları, 2006: 20-21; Kışlalı, 1991: 168; Erdoğan, 2014: 235; Şenel, 1999: 117-118; Zabunoğlu, 2017: 796-797; Yayla, 2014: 45). Dolayısıyla yurttaşlık hakkına sahip olan ve bununla birlikte yönetime katılanlar sadece yetişkin erkeklerdi (Tilly, 2007: 26).

Antik Yunan'da demokrasi anlayışı; çağdaş demokrasinin temel unsurları kabul edilen insanlar arasında "özgürlük", "eşitlik" ve "adalet" gibi bağlayıcı ilkelerden yoksun bir yönetim sistemiydi. Köleler, kadınlar ve yabancıların site yönetiminde kesinle söz hakkı olmadığı gibi yönetim, yurttaş olarak kabul edilen çok küçük bir azınlığa bahşedilmiş bir ayrıcalıktı (Göze, 2017: 674). Dolayısıyla Eski Yunan

demokrasisi için belli bir yaşında üstünde bulunan erkeklerin dışında kadınların, kölelerin, yabancıların yönetim faaliyetine katılmadığı ve söz sahibi olmadığı, çoğunluk yerine değil azınlığın iradesine dayalı bir yönetim sistemi olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Oysa çağdaş demokrasi anlayışına göre bir toplumda bugün çoğunluğu oluşturanların yarın azınlık durumuna düşebilecekleri dolayısıyla azınlık olanların temel haklarının korunması konusunda ortak uzlaşma esas alınmakta ve bir yönetim biçimi olarak demokrasilerde özgürlüğün hem bireysel hem de kurumsal olarak tanınmasına dayanmaktadır (Touraine, 2004: 30).

Antik Yunan'da site yurttaşları, kent yönetime katılmayı “Yaşlılar Meclisi, Halk Meclisi ve Beş Yüzler Meclisi” olarak bilinen kurumlar aracılığıyla sağlıyordu. Her kentte “yaşlılar meclisi” olarak adlandırılan ve bir kral ile soylulardan oluşan mecliste önemli sorunlar meydana geldiğinde yurttaşlar bir alanda toplanıp sorunun çözümüne yönelik tartışma yürütebiliyorlardı (Kışlalı, 1984: 63). Meclis faaliyetlerine yirmi yaşını dolduran tüm erkek yurttaşlar katılabiliyordu ancak “Eklesia” olarak bilinen “Halk Meclisi” Yunan demokrasisinin temel kurumu sayılıyordu. Yunan demokrasisinin temel organı Meclis bir yıl içinde en az on defa toplanarak yasaları kabul ya da reddediyor, savaşa girilmesine, barış yapılmasına ve/veya vergi toplanmasına karar veriyordu. İki bin ile üç bin kişi arasında yurttaşın katılım gösterdiği meclise, toplantılara katılım zorunluluğu bulunmadığı için temsiliyetin tam olarak yansıtılmadığı görüşü yaygındır. Dahası pek çok sorunun bu meclislerde çözülmesi mümkün değildi. Dolayısıyla yönetim alanında ortaya çıkan bu boşluğu devamlı görevde bulunan “Beş Yüzler Meclisi” tamamlıyordu. Beş Yüzler Meclisi, her mahalleden gönderilen elliser üyeden meydana geliyordu. Kura ile belirlenen elli kişiye, diğer mahallelerin de birer temsilcisi katılıyor ve toplamda oluşan elli dokuz kişilik kurul, seçim döneminin 1/10 süresince yönetim işini sağlıyordu (Ateş, 1994: 36; Kışlalı, 1984: 67; Nalbant, 1992: 269). Beş Yüzler Meclisi, dört kabileden yüzer temsilcinin seçilmesinden meydana gelen Dört Yüzler Meclisi'nin yerine konulmuştu. Beş Yüzler Meclisi'nde kamu görevlileri ve meclis başkanı her gün yapılan kura usulü ile seçiliyordu. Kura, tüm adayların eşit derecede şanslı oldukları bir yöntem olduğu için, tüm Atina yurttaşlarının bir gün meclis başkanlığı yapabileme şansı bulunuyordu. Aynı zamanda general gibi -her ne kadar bugün için tuhaf gelse de- bazı memurları bu meclis seçiyordu (Şenel, 1999: 119; Dahl, 2019: 20). M.Ö. 431 yılında Atina'nın yayılma politikalarının tehlikeli bir hale geldiğini düşünen Sparta, Atina'ya karşı savaş

açmıştır. Yaklaşık otuz yıl süren bu savaş esnasında demokratik Atina yönetimi Sparta'ya karşı askeri bir başarı elde edemeyince, M.Ö. 411 yılında aristokratlar gerçekleştirdikleri darbeyle Yunan demokrasisine son vermiştir (Kışlalı, 1984: 71).

2. İlk Çağ Roma'da Demokrasi ve Seçimler

Dahl'a göre halkçı yönetimin İtalya Roma'da görülmesiyle Eski Yunan'da ortaya çıkışı birbirine yakın dönemlere denk gelmektedir. Romalılar Eski Yunan'dan farklı olarak, oluşturdukları sisteme cumhuriyet anlamına gelen "republic" ismini verdiler. Latince "res" kelimesi; şey veya ilişki, "publicos" ise halk anlamına gelmektedir. Böylece cumhuriyet "halkla ait olan şey" anlamına gelmektedir. Roma Cumhuriyeti'nde yönetime katılma hakkı başlangıçta "patricius" adı verilen soylulara aittir. Ancak verilen mücadeleler ve geçen zaman içinde "avam, alt tabaka" anlamına gelen "pleb", yani sıradan halk da yönetime katılma hakkına sahip olmuştur. Roma Cumhuriyeti'nde tıpkı Yunan demokrasisinde ya da yirminci yüzyıla kadar pek çok cumhuriyet rejimlerinde olduğu gibi yönetime katılma sadece erkeklere aittir (Dinçkol, 2017: 752; Dahl, 2019: 21). Roma'da halk Krallık Dönemi'nde (M.Ö. 753 - M.Ö. 509) "patricius"(ya da patricii), "pleb" ve "client"ler olmak üzere toplam üç sınıfa ayrılmaktadır. Patriciuslar, aynı soydan gelen ve dolayısıyla aynı soyadını taşıyan kişilerin oluşturdukları aile toplulukları olarak "gens-klan-kabile" olarak bilinmektedir. Gens; toplumsal, dini ve ekonomik olarak bağımsızdır ve gens üyelerine "patricius" adı verilmektedir. Plebler ise toplumun tüccar, zanaatçı ve çiftçi kesimini oluşturmaktadır. Ancak oy verme, asker olma, devlet kademelerinde görev alabilme gibi bazı haklardan mahrum bırakılmışlardır. Patricius ve plebler arasında (özellikle sahip olunan haklar açısından) sınıf farklılığı açık olarak görülmektedir. Patriciuslar halkın soylu kesimini oluştururken; plebler avam sınıfını oluşturmaktadırlar. Patricius'lar Roma yurttaşı olarak kabul edilirken pleblerin yurttaş sayılması ancak Cumhuriyet döneminde (M.Ö. 509 - M.Ö. 27) sağlanabilmiştir. Yurttaş olarak kabul edilen plebler ancak bu dönemden sonra oy verebilmiş, asker ve devlet görevlisi olabilmişlerdir. Clientler ise ekonomik açıdan Patriciuslar'a bağımlı ve krallığın son dönemlerinde pleb sınıfına dâhil edilen kimselerdir. Krallık döneminde, yurttaş olarak kabul edilen tek sınıf olarak Patriciuslar, halk meclisi olarak bilinen "Comitia Curiata" aracılığıyla devlet yönetimine katılabilmişlerdir (Çelebican, 2014: 18-19).

Şekil 2: Roma Senato Seçimleri

Kaynak: (Arena, 2013)

Cumhuriyet Dönemi'nden önceki son kral olan Tarquinius Superbus'un (M.Ö. 535 – 496) Roma'dan kovulmasından sonra “preator” unvanına sahip “magistratus” ya da “magistrat” adı verilen iki yüksek devlet memuru tarafından yönetilen Cumhuriyet rejimi kurulmuştur (M.Ö 509). Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte yönetim gücü tek kişinin elinden alınarak “preator” ünvanlı taşıyan iki devlet memuruna teslim edilmiştir³. Yıllık olarak Roma Halk Meclisi (Comitia Centuriata) tarafından seçilen consuller; emretme ve hükmetme yetkisine eşit derecede sahipti ancak verilen yetki ya da sahip olunan güç karşı konulamaz ya da sonsuz bir güç değildi. Birinin aldığı karara bir diğeri itiraz edebilirdi. Consullerin görevde buldukları süre boyunca dokunulmazlıkları bulunuyordu fakat yaptıkları kötü işlerin hesabını görevleri bittikten sonra verecek olmaları onları daha dikkatli ve özenli olmaya zorluyordu (Yılmaz, 2015: 168; Küçük, 2017: 200; Tekin, 2008: 196).

Comitia Curiata ve Comitia Centuriata isimli halk meclisleri Krallık Dönemi, Cumhuriyet Dönemi ve İlk İmparatorluk Dönemi boyunca varlıklarını sürdüren yasama meclisleri arasında sayılabilir. Meclislere katılım açısından iki dönemde farklılıklar meydana geldiği görülmüştür. Krallık döneminde Comitia Curiata'ya

³ Roma'da “magistra” unvanı, yaklaşık 150 yıl sonra yerini “consul” unvanına bırakmıştır (Tekin, 2008: 196).

sadece patriciuslar katılabilirken; Cumhuriyet döneminde hem Patriciuslar hem de Plebler Comitia Centuriata'ya katılabilmişlerdir (Umur, 2010: 25).

Cumhuriyet döneminde “evlat edinme”, “mirasçı tayin etme” ve buna benzer medeni hukukla ilgili meseleler yılda iki defa toplanan Comitia Curiata'da ele alınmaktaydı. Diğer yandan Comitia Centuriata'da askeri meseleler de ele alınmaktaydı. Söz gelimi savaş ve barışa karar verme, ittifaklar yapma, consul seçme ya da vatan ihanet gibi suçlardan dolayı açılmış davalarda itirazları değerlendirme gibi meseleler değerlendirilmekteydi. Comitia Centuriata Meclisi, zamanla diğer halk meclisleri arasında güç kazanmıştır. Bu iki meclisin yanı sıra tüm Roma halkının toplanmasından meydana gelen, magistraların seçiminden görevli ve kanun yapma gücüne sahip “Comitia Tributa” ile sadece pleb sınıfının katılabildiği “Concilia Plebis” (ya da Concilia Plebis Tributa) meclisi bulunmaktaydı. Bu meclisler sayesinde ekonomik ve siyasi olarak daha zayıf konumda olan pleb sınıfı Patriciuslara karşı güç kazanmıştır. Meclisin çıkarmış olduğu kanunlara “plebiscitum” ismi verilmişti. Bu meclisin en önemli özelliği üyelerinin pleb sınıfından gelmesine rağmen alınan kararların zaman içinde patricius sınıfı üzerinde de bağlayıcılık kazanmış olmasıdır (Yılmaz, 2015: 168; Tahiroğlu ve Erdoğan, 2012: 14; Çelebican, 2014: 23). Bu dönemde Patricius'ların sayısı önemli miktarda azalmış; Plebler, Roma vatandaşlarının büyük çoğunluğunu oluşturur hale gelmiştir (Umur, 2010: 26). Concilia Plebis'in tanınması, Patricius ve Pleb'ler arasında yaşanan bu mücadeleden sonra sağlanmış ve ilk halk duyurusu olarak bilinen “On İki Levha Yasası” kabul edilmiştir. Pleblerin verdiği mücadeleler sonucunda halk meclisleri Roma yönetiminin önemli bir organı haline gelmiş ve yetkileri artırılmıştır. Roma'da bu iki sınıf arasında yaşanan mücadele, pek çok tarihçi tarafından Roma'nın gelişimi için en temel dinamik olarak görülmüştür (Yılmaz, 2015: 169-170).

Krallık döneminde var olup Cumhuriyet döneminde devam eden organlardan biri de “senatus” olarak tabir edilen ve üye sayısı Krallık döneminde yüzden ve Cumhuriyet dönemlerinde üç yüze kadar çıkan danışma meclisidir. Cumhuriyet döneminde senatus üyelerinin çoğunluğu görev süreleri sona ermiş “magistralar”dan oluşmaktadır. Esasında “magistralar”ın görev süreleri bir yıldır, ancak görev sürelerinin sona ermesi ardından bu kez de “senatus” üyeleri olarak atandıkları için bizzat “senatus”, devletin istikrarı bakımından gerekli bir organ haline gelmiştir. Senatus üyeleri, devlet tecrübesi yüksek kişilerden oluştuğu için itibarı da yüksekti

(Umur; 2010: 28; Çelebican, 2014: 23; Tahiroğlu ve Erdoğan, 2012: 11). Cumhuriyet döneminde yetkilerin dağıtılmasında meydana gelen değişiklikler nedeniyle senatusun yetkileri consuller ve magistralar aleyhine artmıştır. Dolayısıyla senatus, halk meclisleri karşısında zamanla gücünü ve iktidarını kaybetmiştir. Gücün azalmasıyla birlikte tüm seçimler halk meclisleri tarafından yapılmış, halk meclisleri tarafından alınan kararların senatus üyelerince onaylanması mecburi hale gelmiştir. Roma'da Cumhuriyet döneminde halk meclislerinin senatusa göre güç kazanması nedeniyle gerçek anlamda halk yönetimi kurulabilmiştir. Ancak daha sonraları halk meclislerinin üye sayılarının çok artması sebebiyle bu meclisler toplanamaz duruma gelmiş, yasa tekliflerinin yalnızca senatus onayıyla yapılır hale gelmesi nedeniyle bir tür "senatus diktatörlüğü" ortaya çıkmıştır (Çelebican, 2014: 24).

M.Ö. üçüncü yüzyıla kadar küçük bir şehir devleti olarak siyasal varlığını sürdüren Roma'nın bu dönemde komşu devletlerle giriştiği çoğu savaştan galip gelerek sınırlarını genişletmesi; Roma cumhuriyet rejiminin sona ermesinde etkili olan sebeplerden bir diğeri olarak gösterilmektedir. Özellikle bugünkü Tunus civarında kurulmuş olan ve Akdeniz'in güneyini kontrol eden Kartaca ile yapılan savaşlardan⁴ galip çıkması, Roma tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Zira devlet idaresi; ülkenin İtalya yarımadası sınırlarını aşmasıyla değişmiş ve halk idaresi ortadan kalkmıştır. Bu savaştan sonra topraklarını büyük ölçüde genişleten Roma bir imparatorluk halini almıştır (Tahiroğlu ve Erdoğan, 2012: 17-18). Bununla birlikte Roma Cumhuriyeti, Atina demokrasısından daha uzun süre varlığını sürdürmesine rağmen, M.Ö. 130 yıllarında baş gösteren toplumsal huzursuzluk, savaş ve vatandaşlık bağlarında görülen aşınma benzeri nedenlerden dolayı siyasal olarak zayıflamıştır. Cumhuriyet rejimine özgü uygulamalar ise Julius Sezar'ın (M.Ö. 100- 44) diktatörlüğü döneminde ortadan kalkmıştır. Sezar sonrası dönemde halk tarafından yönetilen bir cumhuriyet olarak bilinen Roma; artık imparator tarafından yönetilen bir cumhuriyet haline gelmiştir (Dahl, 2019: 23).

3. Orta Çağ Avrupa'da Toplumsal Yapı

Genel Türkçe sözlüğe göre; Batı Roma İmparatorluğu'nun 476 yılında çöküşünden İstanbul'un (o dönemde kullanılan ismiyle Konstantinopolis) 1453 yılındaki "fethi-işgaline" ya da 1492 yılında Amerika kıtasının keşfedilmesine kadar

4 Tarihte "Pön Savaşları" olarak yerini almıştır (Tahiroğlu ve Erdoğan, 2012: 17).

geçen yaklaşık bin yıllık süre Rönesans tarihçileri tarafından “Orta Çağ” olarak adlandırılmıştır. Orta Çağ’ın toplumsal yapısı genel olarak toprak sahibi anlamında kullanılan “senyörler”, o topraklarda çalışarak geçimini sürdüren “serf”ler⁵, kilisenin din adamları ve krallardan oluşmaktadır. M.S. üçüncü yüzyıl başından itibaren askeri, ekonomik ve siyasal problemlerle boğuşan Roma İmparatorluğu’nun otoritesi zayıflayınca kimi toprak sahiplerinin zaman içinde (aslında sahip olmadıkları) siyasal otoriteyi hoyratça kullanan zorba kimselere dönüştükleri görülmüştür. “Senyör” ismi verilen bu kimseler Orta Çağ’da sahip oldukları topraklar üzerinde siyasi olduğu kadar adli, mali ve idari yetkilere de sahip kimseler olarak serflere karşı konumlarını güçlendirmişlerdir (Göze, 2017: 70). Fransız tarihçi Marc Bloch (1886-1944) “Feodal Toplum” adlı eserinde senyörlük kavramına ilişkin (1983: 299); “(esas olan) her şeyden önce topraktır ancak üzerinde bağımlı doğrudan üreticilerin yaşadıkları bir toprak” diyerek tarım ekonomisine dayalı bir düzene dikkat çekmiştir. Orta Çağ’ın ekonomi politiği daha çok kapalı tarım ekonomisine dayalı feodal düzen olarak tanımlanabilir. Orta Çağ’a ilişkin Leo Huberman (1903-1968) (2009: 13); “*topraksız bey, beysiz toprak olmaz*” nitelemesi yaparak; bu dönemi toplumsal ve ekonomik ilişkiler bağlamında tanımlamayı tercih etmiştir. Buna göre senyörler sahip oldukları toprak üzerinde serflerin çalışmasına izin vererek, önce kendilerine ait toprak parçası için toprağı işlemelerine, daha sonra serflerin hayatlarını geçindirmelerini sağlayacak toprağın kendilerine ait bölümünü işlemelerine olanak tanımaktadırlar. Üretimin toprağı dayalı tarım ekonomisine bağlı olduğu bu dönemde senyörler; arazi ve tarım aletlerini sağlamakta, serfler ise emeği karşılığında geçinebilecek kadar ürün elde edebilen bir sınıf olarak konumlanmaktadırlar.

Orta Çağ batı Avrupa’sında merkezi iktidarın yeteri kadar güçlü olamaması ve ciddi ölçüde güvenlik problemleri sebebiyle yerel senyörler tek başlarına güvenlik ya da hâkimiyeti sağlama konusunda güçlüklerle karşı karşıya kalmışlardır (Yalçınkaya, 2015: 243). Güvenlik sorunlarının giderilmesi maksadıyla senyörler arasında güç hiyerarşisine dayalı bağlılıktan oluşan bir tür siyasal organizasyon oluşturulmaya çalışılmıştır. Böylece sahip oldukları askeri güç ve topraklara göre farklılık arz eden senyörler arasında dikey hiyerarşiye dayalı bağlılık ilişkisi kurulmuştur. Buna göre; en güçlü senyör, sahip olduğu toprakların bir kısmını o topraklarda çalışan serfleri kontrol ve yargılama, üretim araçlarını ise kullanma, yönetme ve dini haklarıyla birlikte bir

⁵ Latince “*Servus*” köle anlamına gelmektedir (Huberman, 2009: 15).

başka feodal beye ya da vassala devredebilme hakkına sahiptir. Bunun karşılığında devralan senyör, devreden senyöre karşı söz gelimi askeri bakımdan desteklemek ya da en azından düşmanlarıyla iş birliği yapmamak gibi sorumluluklar altına girmektedir. Burada esas amaç feodal beyin egemenliğinin korunması ve toprağın savunulmasından ziyade feodal düzenin korunması ve yeniden üretilmesidir. Bu da toprak üzerindeki kısmi hakların senyörden vassala geçişini içermektedir ki; buna ilk defa 757 yılında imzalandığı bilinen “fief sözleşmesi” adı verilmiştir.

Orta Çağ'da feodal beyler ile Katolik kilisesi arasında sürekli gerilime neden olan bir tür iktidar mücadelesi vardır. Feodal beyler sahip olduklarına inandıkları dünyevi yönetim hakları üzerinden kendi iktidarlarını güçlendirmek isterken; kilise ve din adamları da uhrevi iktidarlarını kullanarak sürekli bir şekilde yaşamdan sonraki hayatı hatırlatmakta ve bu sayede toplum üzerinde kendi iktidarlarını güçlendirme çabası içindedir. Katolik kilisesi, aldığı bağışlar sayesinde Orta Çağ'ın en büyük toprak sahibi olarak büyük bir etki alanına sahiptir. Zira dindar Hristiyanların bağışları ve sadakalarıyla Roma Kilisesi giderek zenginleşmiş ve zamanın en büyük ve aynı zamanda en güçlü toprak sahiplerinden biri olmuştur. Ekonomik gücüyle doğru orantılı dünyevi siyasal güce de sahip olan Katolik kilisesi, Orta Çağ boyunca feodal beyler üzerinde siyasal ve manevi gücünü arttırmak için her yolu denemiştir. Beylerin ve kralların taç giyme, kılıç kuşanma seremonilerinde yer alan kilise ileri gelenleri “yetki veren” ve “asalet bahşeden” mercii olarak Orta Çağ aristokrasisi üzerinde nüfuzunu arttırmıştır. Sonuç olarak manevi bir güç olması sayesinde halkın nazarında büyük bir saygınlığa sahip olabilen kilise; aynı zamanda büyük bir mali güç haline gelmiş hatta kıtlık zamanlarında senyörlere ödünç para ve ürün verecek kadar zenginleşmiştir. Dönemin aydınlarının çoğu manastırlarda yetiştikleri için din adamlarının feodal toplumdaki yerleri de sağlamlaşmıştır (Göze, 2017: 77).

Şekil 3: Normandiya Dükü Huzurunda Kutsal Emanetler Üzerine Edilen Yemin

Kaynak: (Aktaran Bartlett, 2013: 314)

Batı Avrupa’da Roma İmparatorluğu’nun çöküşünden on birinci yüzyıla kadar varan süreçte ekili toprak alanlarının ciddi ölçüde genişlediği söylenemez. Ancak 1000 yılı civarında fief sözleşmeleri sayesinde toprakların tarıma açılması mümkün olabilmiş ve bu durum on ikinci yüzyıla kadar artarak devam etmiştir. Bu sayede nüfusta ciddi derecede bir artış olmuş, toprak sahipleri işleyecek toprak arayanlar için yeni kasabalar kurma yoluna gitmişlerdir. Nüfusun bu denli artmasının hem nedeni aynı zamanda sonucu olarak tarımsal üretim hızla artmıştır. Tarımsal üretimin artışı ticaretin de hareketlenmesine olanak sağlamıştır (Pirenne, 1994: 68; Göze, 2017: 82). Feodal toplumun erken dönemlerinde para çok fazla kullanılan bir araç olmamakla birlikte insanlar, ihtiyaçlarını ya kendileri üretmekte ya da bağlı buldukları feodal beyin malikânesinden karşılamaktadırlar. Bu dönemde bir mal değiş tokuşunun da ortaya çıktığı görülmüştür. Örneğin; bir paltoyu yapacak yün ya da var olan grup içinde paltoyu yapma beceresi olan kimse yoksa palto karşılığında beş galon şarap verilmesi dönemin ekonomik şartlarından kaynaklanmaktadır.

On birinci yüzyıldan itibaren ticaret Batı Avrupa’da önemli ölçüde gelişmiştir. Özellikle Haçlı Seferleri’nin (1096-1272) ekonomik hayata önemli etkileri olmuştur. Binlerce Avrupalının katıldığı seferlerde ihtiyaçlar oluşmuş dolayısıyla tüccarlar da bu ihtiyaçları karşılamak için seferlerde yerlerini almışlardır. Seferlerden geri dönen Haçlılar doğuda gördükleri lüks yiyecek ve giyeceklere merak ve iştah duymuşlar, geri döndüklerindeyse bu talepler için bir pazar yaratmışlardır. Onuncu yüzyıla birlikte nüfus oranlarında görülen artış, insanların daha fazla tüketmelerine dolayısıyla mallara ihtiyaç duymasını da beraberinde getirmiştir. Haçlı Seferleri, kalabalıklaşan nüfus ve sınıflı toplumda ezilenler bakımından yeni bir hayat, zenginlik ya da savaş sonunda

asalet vaat eden bir fırsat olarak görülmektedir. Akdeniz’de Müslümanlarla yapılan savaşlar ve Doğu Avrupa’daki kabileler ile çarpışmalar, gerçek anlamda yağma ve toprak için yapılmış olmasına rağmen Haçlı Seferleri adıyla, incili yaymak, Tanrıya inanmayanları yok etmek adına kutsanarak, yüceltilmiştir (Huberman, 2009: 27-29). Zira Papa 2. Urbanus 27 Kasım 1095 tarihinde Clermont Konseyi’nde Birinci Haçlı Seferi’nin başladığını şu şekilde deklare etmiştir : *“Müminlere karşı düşüncesizce özel savaşlar verenler, bırakalım kâfirlerin üzerine yürüsünler. Uzun süredir hırsızlığı meslek edinenler, bırakalım İsa’nın askerleri olsunlar. Eskiden kardeşlerine ve akrabalarına karşı savaşanlar, bırakalım haklı olarak gidip barbarlarla savaşsın. Birkaç gümüş parçası için uşaklık yapanlar, bırakalım ebedi ödüle mazhar olsunlar”* (Aktaran Faulkner, 2014: 121). Haçlı Seferleri’nin ekonomik olarak önemli bir diğer noktası da seferlerin batı feodalizminin sınırlarını net olarak ortaya koymasındadır. Feodal beylerin yaşadıkları malikâneler, şatolar ve güvenliği sağlayan şövalyeler yüksek ücret gerektiren pahalı şeylerdir. Bunların tarıma dayalı ekonomiden karşılanması mümkün değildir. Dolayısıyla sömürü anlayışı bu dönem için bir zorunluluk halini almıştır. *“Maliyetine karşın savaşçı kastın tedhişi, sıradan halkın malı mülkü güvenliği açısından sürekli tehdit teşkil ediyordu. Bunun yarattığı memnuniyetsizlik, feodal şiddet korkusuyla bastırılabilirdi ama büsbütün yok edilemezdi. Feodalizm, rızaya dayanan istikrarlı bir toplumsal düzen getirmekten acizdi”* (Faulkner, 2014: 123).

Toprağa dayalı bir üretim pratiği olarak feodalizm aynı zamanda rekabet içeren bir askeri birikim sistemidir. Savaş tehdidi ya da savaş hali dönemin egemen kurum ve sınıflarını gelişmeye açık olmaya mecbur bırakmıştır. Zira savaşın sürekli teknik yenilenme ve bitmek bilmez taktik ve stratejilere ihtiyaç duyan doğası nedeniyle gelişmenin ana unsurudur. Bu nedenle Orta Çağ toplum düzeninin en dinamik unsurlarından biri askeri tekniklerde kaydedilen gelişmeler olmuştur. Levha zırhlar ve ateşli silahlar daha önce kullanılan ilkel silahların yerlerini almış; ağaçtan yapılan şatolar yerine kesme taş şatolar ile mimari yönelimler ve kentlerin mekânsal örgütlenmeleri değişmiştir. Bu dönemde yerel beylere bağlı küçük askeri gruplardan oluşan birlikler yerlerini daha büyük profesyonel ordulara bırakmıştır. Bu yeniliklerin hepsi ekonomi için ek bir maliyet getirmiş olsa da yeni birer fırsat alanı olarak zenginliğe katkıda bulunmuştur. Yeni silahlar, yöntemler, zırhlara olan talep ekonomik büyümeyi ve dolayısıyla toplumsal değişimi de tetiklemiştir. Hem Haçlı Seferleri sonrasında oluşan talep hem derebeylerinin gösterişli hayatlarının doğurduğu

talepler (gösterişli yapılar, süsler, perdeler, mobilyalar, mücevherler, şaraplar vs.) rekabete dayanan zenginlik, yer ve nüfuz mücadelesi olarak değerlendirilebilir. Bu feodal rekabet zanaatkârlara iş, tüccarlara pazar yaratmıştır. Bu gruplar artan nüfusla birlikte çoğunlukla kentlerde toplanmış ve erken dönem meslek birlikleri olarak loncalarda örgütlenmişlerdir (Faulkner, 2014: 124). Dolayısıyla askeri ve ticari gereklilikler nedeniyle esneyen feodalite, nüfusun artmasına ve yeni oluşan nüfusun kentlerde toplanmasına olanak vermiştir. On birinci yüzyıldan itibaren Batı Avrupa feodalizminin giderek güçten düşmesinde etkili olan beş temel faktör şu şekilde ifade edilmektedir:

1. Bu dönemde Orta Çağ ekonomisinin üretkenliği artmış hem emek hem de toplam üretimdeki artış hızının yükselmesiyle ticari ve askeri ilişkiler yoğunlaşmıştır. Bunun sonucunda askeri alanda bir dizi teknik gelişme gerçekleşmiş ve askeri harcamalar artmıştır.
2. Feodal derebeyleri arasında yaşanan rekabet ve nüfuz elde etme mücadelesi, beyleri asker tutma ve askerler için silah ve ekipman sağlama bakımından kaynak arayışına mecbur bırakmıştır.
3. Feodal beyler karşısında köylülerin direnişi toprak sahiplerine birtakım sınırlamalar getirmiştir. Serf köylüler ilk kez bu dönemde bazı haklarını savunabilecek dayanışma içine girebilmişlerdir.
4. Toplum yapısı, toprakları elinde bulunduran zengin yönetici sınıf ve onların topraklarında çalışan yoksullar ve köylüler şeklinde ayrılmaktadır. Bu iki sınıfın arasında “orta halliler” olarak nitelendirilebilecek yeni bir sınıf olarak “kentli zanaatkârlar, tüccarlar, hali vakti yerinde köylüler” yer almaktadır. Bu grup, Orta Çağ Avrupa toplumundaki en girişken ve yeniliklere açık kesimi oluşturmaktadır. Nüfusun artması, toplumsal sınıfların farklılaşması ve ihtiyaçların çeşitlenmesi nedeniyle tüketime olan talep artmış, bunun sonucunda piyasa genişleyerek “orta halliler” olarak nitelendirilen toplumsal sınıfın ekonomik olarak güç kazanmasına olanak sağlamıştır. Bu sınıf ileriki dönemlerde “küçük kapitalistler” olarak tarih sahnesinde yer alacaklardır.
5. Merkezi iktidarın güç kazanması ve monarşiyle yönetilen devletlerin yükselişi, yerel bir iktidar biçimi olarak feodalizmin altını oymuştur. Avrupa’da kimi krallar iktidarlarını kullanamamış ve yerel baronların siyasi hâkim yönetimi

devam ederken kimi yerlerde yenilgi alan devletler güçlenmeye devam etmiştir (Faulkner, 2014: 126).

Feodalizmin (Sander, 2001: 74-75), Batı ve Kuzey Avrupa haricinde ortaya çıkan benzer yapılar için kullanılmasının doğru olmadığı ve bu kavramın Avrupa'ya ait olduğunu belirtilmektedir. Buna göre; söz gelimi eski Çin'deki toprak rejimiyle Batı Avrupa'daki rejim birbirine benzemektedir; köylü, korunması karşısında feodal beyin topraklarında çalışmaktadır ancak zamanla feodal beylerin yerini hükümete çalışan memurlar almakta ve Avrupa feodalizmindeki "sözleşme" ilişkisi Asya'daki diğer rejimlerde görülmemektedir. Dolayısıyla Batı ve Doğu feodalizm rejimleri arasındaki keskin fark burada net olarak ortaya çıkmaktadır. Avrupa'da toprak sahibi olan feodal bey hızlı bir şekilde önemli bir kişi haline gelmekte ve kralla karşılıklı olarak hak ve görevlere sahip olabiliyorken, doğudaki feodal bey her an yerinden edilebilecek bir çeşit "devlet memuru" gibi siyasal bakımdan statü sahibi olamamıştır.

C. Magna Carta Libertatum

Orta Çağ'da demokrasi tarihinde yerini almış önemli olaylardan biri, 1215 yılında imzalanan ve "Büyük Hürriyet Fermanı" olarak bilinen "Magna Carta Libertatum"dur. "Yurtsuz John" (1199-1216) olarak bilinen İngiltere kralı döneminde imzalanan anlaşmayla; hükümdarın yetkilerini sınırlandırmak, kanunlara uygun hareket etmelerini sağlamak, yurttaşlara belirli haklar tanımak ve bu hakları korumak amaçlanmıştır.

Şekil 4: Magna Carta Libertatum

Kaynak: (Henderson ve McKechnie, 2018)

Toplam altmış üç maddeden oluşan belgede üç önemli husus göze çarpmaktadır. Birincisi yurttaş dokunulmazlığı ve güvenliği ile ilgilidir. İmzalanan anlaşma ile yurttaşların özgürlüğü yargı teminatına bağlanmış; yakalanmaları ve tutuklanmaları yargı (hâkim) tarafından verilecek bir karar olmadıkça yasaklanmıştır. İkinci önemli nokta ise vergi yükümlülükleri ile ilgilidir. Ferman ile kralların keyfi bir şekilde yurttaşlara vergi koyamayacağı, konacak vergilerin belirlenmesindeyse önceden senyörlerin ve rahiplerin onayını alma mecburiyeti getirilmiştir. Üçüncü nokta ise kralın ve kral adına devlet işlerini yapan memurların denetime tabi olmasıdır. “Magnum Concilium Regis”⁶ isimli meclis tarafından belirlenen yirmi beş kişilik bir kurula denetim yapma ve gelen şikâyetleri değerlendirme yetkisi verilerek kralların kontrol edilmesi bakımından çok önemli bir gelişme kaydedilmiştir (Okandan, 1965: 4-5).

D. Rönesans

Rönesans kavramı Fransızca kökenli bir kelime olup, on dördüncü yüzyılda İtalya’da başlayan, on beşinci ve on altıncı yüzyılda tüm Avrupa’ya yayılan bilim, sanat ve edebiyat alanlarında bir “yeniden uyanış” düşüncesini ifade etmektedir. Yeniden uyanış olarak ifade edilmesinin sebeplerinden biri; Antik Yunan ve Roma eserlerinin tekrardan doğuşu ikincisiyse, Orta Çağ’daki durağanlığın ve ilerlemeyi sağlamada önemli bir rolü olan eleştirel düşüncenin yeniden hâkim olmasıdır. Rönesans’a evrilen süreç içerisinde birden fazla etkenin olduğu bilinmektedir. Bunlar; eski Yunan felsefe ve biliminin incelenmesi, matbaanın icat edilmesi, dönemin önemli bilim insanlarının İtalya’ya göç etmesi, klasik İslam düşünce ve kaynakları ile Roma eserlerinin Latince ve diğer Avrupa dillerine çevrilmesi ve elbette coğrafi keşiflerdir. Bu etkenlerin önce İtalya’da, ardından Fransa, Almanya, İngiltere, Hollanda, İspanya gibi ülkelerde de etkin olmuştur (Turgut, 2013: 442).

⁶ Kral Konseyi anlamına gelen, feodal beylerden ve din adamlarından oluşan, vergi toplama konusunda görevli, meclis (Göze, 2017: 477).

Şekil 5: Raffaello Sanzio'nun Atina Okulu Eseri

Kaynak: (Dixon, 2009)

Amerikalı yazar Susan Wise Bauer, (1968) Antik Yunan ve Roma sanatsal yönelimlerine dönüş anlamına gelen, Rönesans adını veren kişi olarak İtalyan şair Petrarca'yı (1304-1374) işaret etmektedir. Petrarca, dönemin şair ve önde gelen kişilerine Roma'yı eski gösterişli günlerine tekrar kavuşturacaklarını söylemiş, klasik bilginin karanlığa ve unutulmuşluğa bırakıldığını, bu bilginin yeniden doğuş anlamına gelen "Rönesans" ile birlikte yeniden keşfedilmesinin sırası geldiğini belirtmiştir (2014: 16). Burckhardt ise Rönesans'ı, temel olarak Orta Çağ koşullarının hazırladığını söylemekle birlikte Rönesans'ı Orta Çağ'dan ayrı bir dönem olarak kabul etmektedir. Buna göre Rönesans sözcüğü Orta Çağ'a tanıklık eden kişilerce kullanılmıştır (Aktaran İnalçık, 2013: 55). Aynı zamanda Rönesans düşüncesi imparatorun ruhani-dünyevi otoritesinin sorgulanmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Nüfusun ve kentleşmenin arttığı Avrupa'da, girişimci kapitalizmin egemen olduğu bir ekonomik düzen arzulayan tüccarlar, kilisenin adil fiyat, makul ücret ve faizciliği kısıtlayan ekonomik kavrayışından kendilerini kurtarmak istemişlerdir (Woodruff, 2006: 39).

E. Reform

Batı Avrupa kültürel hayatının on dört ve on beşinci yüzyıllardaki baskın görünümü; İtalya'da ortaya çıkan, bilim, sanat ve edebiyat alanlarında yeniden doğuş anlamına gelen Rönesans'ın kültürel alandan başlayarak toplumsal alanı da kapsayacak şekilde genişleyen sarsıcı etkilerine tekabül etmektedir. Rönesans,

dönemin sanatsal duyuş ve entelektüel potansiyelinde “dünyevi” tutumun güçlenmesinde ve “uhrevi” ilgilerin yeniden düşünülmesinde etkili olmuştur (McNail, 2013: 446). Katolik Kilisesi onuncu yüzyıl ile on dördüncü yüzyıl arasındaki süreçte kısmen kendi çelişkilerine çözüm üretebilmiş olsa da on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda iç meselelerde güçsüzlüğe düşmüştür. Diğer yandan Reform hareketlerinin güç kazandığı on altıncı yüzyıl ile birlikte Katolik kilisesi somut bir ihtiyaca karşılık gelen dinde reform meselesi ve bir dizi olumsuzluğu sona erdirmek için kendi dışında bir dinsel yenilik süreci başlatmıştır. Bu süreç neticesinde, Avrupa'nın dinsel birliği bozulmuş Hristiyan inancına sahip yurttaşlardan bir kısmı Katolik kilisesinden ayrılarak Protestan inancını kabul etmiştir.

Reform hareketi içinde değerlendirilen Protestan reformunun dinsel, iktisadi, siyasal ve düşünsel olarak farklı nedenleri bulunmaktadır. Kilisenin Orta Çağ boyunca kendini toplumsal yapı içinde ayrıcalıklı bir sınıf olarak konumlandırması, ruhbanların günahkâr saydıkları yurttaşlardan farklı adeta birer derebeyleri gibi yaşam sürdürmeleri reform hareketlerinin tetikleyicisi olmuştur. Dolayısıyla Orta Çağ Batı Avrupa tarihinde reform hareketleri sadece uhrevi ihtiyaçlara indirgenemeyecek kadar çok boyutludur. Uhrevi ihtiyaçlar kadar, Orta Çağ ekonomi politikasına tekabül eden pek çok motivasyona sahiptir. Ruhbanların hizmet etmekle görevli olduğu cemaatin aksine görkemli yaşamları yenilik gereksinimine neden olmuş ve reformist Alman din adamı Martin Luther'in (1483-1546) başını çektiği çevrelerce iyiden iyiye yüksek sesle dillendirilen güçlü bir muhalefetin doğmasına neden olmuştur. Martin Luther kurtuluşun sadece inanç ile gerçekleşebileceğini inanan bir din adamı olarak; Katolik kilisesi tarafından günahların satın alınıp bir nevi Tanrı tarafından affedilebileceğine dair yaygın bir inanç uygulaması olan “Endüljans”⁷ dolayısıyla Papalığa karşı uzun yıllar sürece mezhep savaşının fitilini ateşlemiştir. Diğer yandan geniş bir düşünme ufkuyla ulaşan dönemin aydınları (çoğu din adamlarıdır) Katolik öğretilerine özgü verili bilgiler ile yetinmeyerek, kimi zamansa sorgulayarak başta felsefe ve edebiyat olmak üzere yerel dillerde kaleme alınmış ve güçlü bir toplumsal karşılığı olan yeni bir yazın kültürü yaratabilmişlerdir⁸. Sonuç olarak Almanya'da Martin Luther, Fransa'da John

7 Af Belgesi

8 Yeni yazın kültürüne ilişkin toplumsal karşılığın büyümesinde Latince dışında İtalyanca, Fransızca, İngilizce ve diğer yerel dillerde kaleme alınmış metinlerin çoğalması etkili olmuştur. Zira Latince metinler genellikle kilise çevrelerine mensup din adamları tarafından kaleme alınan ve okunan ancak halk kitlelerinin “erişimine” olanak vermektedir. Söz gelimi İtalyan ozan Dante Alighieri

Calvin (1509-1564) ve İsviçre’de Huldrych Zwingli (1484-1531) Orta Çağ sonrası dinde reform hareketlerinin yükselmesini sağlayan aydınlar arasında sayılabilmektedir (Tanilli, 2002: 86-88).

F. Coğrafi Keşifler

Avrupa’da bilim, sanat, edebiyat alanında gelişmelerin yaşandığı Rönesans ve din alanında yeni fikirlerin, mezheplerin ortaya çıktığı Reform hareketlerinin en önemli sonucu Orta Çağ boyunca tarım ekonomisine bağlı, kapalı bir toplum olan batı Avrupa uluslarının dönüşümüydü. Bu dönüşümün en somut tezahürü ise coğrafi keşiflerdir. On beşinci yüzyılın ikinci yarısından sonra girişimci bir sınıf olarak burjuvazinin ortaya çıkışı, ticaret ve el zanaatlarının gelişmesi, dolayısıyla kapitalist ekonominin kapılarının aralanmasına olanak sağladı. Bu sayede ekonomi büyük bir ivme kazanarak sermayenin birikmesine imkân tanındı. On dördüncü yüzyılın ilk yıllarında başlayan ilk keşifleri Fransız ve Ceneviz gemicilerinin Afrika kıyılarına yapmış oldukları seyahatlerle başlamış, daha sonra onları Portekizliler’in Hindistan’a, İspanyollar’ın Kristof Kolomb (1451-1506) liderliğinde Amerika’ya olan seyahatleri izlemiştir (İnalçık, 2013: 127-131). Keşiflerde pusulanın kullanılması büyük deniz seferlerinin yapılabilmesini olanaklı kılmış, bu sayede Avrupa yeni ülkeler hatta kıtalar keşfedebilmiştir. Ancak Avrupa’nın batıya olan deniz seferlerinin haçlı seferleriyle başladığı bilinmektedir. Onuncu yüzyıl itibariyle yapılmaya başlanan seferler ile doğu dünyası keşfedilmiş, Avrupalılar daha önce görmedikleri ancak kutsal kitaplardan öğrendikleri hikâyelerden bildikleri coğrafyaları keşfetmişlerdir. Diğer yandan 1450 yılında Johannes Gutenberg’in seri yazı yazmaya olanak tanıyan matbaayı keşfi, Doğu medeniyetleri ile savaş ve ticaret ilişkileri, coğrafyaya dair bilgilerinin yayılmasını sağlamış, keşifler ile daha önce dünyanın yuvarlak olmadığına dair inançlar gibi geleneksel hurafeler bu dönemde tersyüz edilmiştir (Tanilli, 2002: 69-72).

(1265-1321) tarafından kaleme alınan “İlahi Komedy” geç Orta Çağ yazın kültürünün en önemli eserlerinden biri olmanın yanı sıra modern İtalyancanın da temellerini oluşturmuştur.

Şekil 6: Daniel Maclise'nin Johannes Gutenberg Matbaa Çalışması

Kaynak: (Aktaran Hegarty, 2017)

Coğrafi keşifler, insan zihni tarafından yaratılan sınırların yine insan eliyle aşılmasına ve bu sayede uzak mesafeler kat edilerek yeni insan topluluklarıyla askeri, ticari, kültürel ve siyasi bağlar kurulmasına olanak sağlamıştır. Ancak bir milat koymak gerekirse geç on beş ila erken on altıncı yüzyıllar arası dönem küresel bir dünya tahayyülünün yavaş yavaş ete kemiğe büründüğü başlangıca tekabül etmektedir. Zira bilinmezliğe yelken açan cesur denizcilerin yeni kıtaları keşfi sayesinde dünya, eskisinden çok daha küçük ve eskisinde çok daha anlaşılır bir yer haline gelebilmiştir (Sadakaoğlu, 2020). Denizcilerin ön ayak olmasıyla yeni keşfedilen kıtalarda koloniler kuran öncüler, bir dönem de olsa, İspanya, Portekiz, Fransa ve Britanya gibi ülkeleri üzerinde güneşin batmadığı emperyal birer güç haline getirmiştir. Ancak sürecin hatırlanması gereken en önemli aşaması; bir denizci ya da öncü yerleşimcinin görece güvenli ülkesini, ailesini, evini ve öngörülebilir geleceğini geride bırakmak pahasına kendine yeni bir kader çizmek için yola çıkmaya neyin motive ettiğinin cevaplanmasında düğümlenmektedir. Bu insanların sonu bilinmez bir yolculuğa ikna edilmeleri ve şanslarını daha önce hiç gitmedikleri bir coğrafyada denemek için uzak denizlere yelken açmaları için cesareten çok daha fazlasına ihtiyaçları vardır (Presbrey, 1929:114).

G. Ulus Devlet, Burjuvazi ve İşçi Sınıfının Doğuşu

Burjuva ya da kent soylu olarak nitelendirilen, sınıfsal kategori olarak daha çok kasabalar ve kentlerde ikamet eden, kendilerini kentli olma kimlikleriyle tanımlayan

(Faulkner'in "orta halliler" dediği) "kent soylu", ticaret ve zanaat erbabıdır. Burjuvazi Yeni Çağ'ın yeni yükselen sınıfıdır. Zira Orta Çağ'ın toprağa dayalı kısıtlı üretim ve ekonomisi içinde ticaret pek de ihtiyaç duyulmayan bir faaliyet alanıdır. Ancak Yeni Çağ ile birlikte Cenova, Venedik ve Floransa gibi deniz yollarının kavşağında bulunan ve zamanla adeta birer tüccar kolonilerine dönüşen kentlerde faaliyet yürüten burjuvazi, zamanla aristokratlardan çok daha varlıklı bir sınıf haline gelmiştir. Ekonomik gücü elde eden burjuva sınıfı, zamanla geleneksel olarak kilise ve aristokrasi arasında paylaşılmış siyasal güçten payına düşeni talep etmiştir. Dolayısıyla burjuvazi, kırsal egemenliğin kenti kontrol etmesi ve feodal aristokrasinin himayesini kendi iktidar alanını yaratma arzusu içinde olmuştur. Bundan dolayı geçmişte feodal aristokrasinin egemenliği altında bulunan Roma kent devletlerinin pek çoğunda yönetim zamanla burjuvazinin arzu ettiği gibi rızaya dayalı cumhuriyet yönetimlerine dönüşmüştür. Dolayısıyla, başlangıçta burjuvazi, toplumun tüm kesimlerini kapsamasa da her seviyeden ticaret erbabını kent meclisleri aracılığıyla kent yönetimlerine dâhil edebilmiştir (Şenel, 1999: 279). Burjuvazinin yani soylu olmayan bir sınıfın güçlenmesi ve toplumsal hiyerarşi dâhilinde en etkili sınıf haline gelmesi (İnalçık, 2013: 5) Yeni Çağ'ın en önemli gelişmelerinden biri olarak vurgulanabilir.

Feodal Orta Çağ toplumlarında kırılmaya yol açan en önemli gelişme sermayenin birikmesi ve bu sayede sermaye sahibi burjuvazinin güç kazanmasıdır. Zira bu dönemde ticari faaliyetler sayesinde biriken sermaye, sonraki yüz yıllarda büyüyerek sanayi sermayesine dönüşecek ve dolayısıyla girişimci kapitalizmin önü açılacaktır. Ticaretle uğraşan bir kimsenin istenen bir malı temin etmek için tek tek evleri ve dükkânları dolaşmasının zaman içinde çok elverişli ve büyük oranda ticaret yapabileme imkânına sahip olmadığı görülmüştür. Bundan dolayı tüccar kişi bu durumu iki seçenekle çözebilecektir; eve iş verme olarak bilinen (put out) sistemle birlikte daha çok lonca teşkilatı haricinde kalan köylü ailelere hammadde temin ederek istediği malı yaptırabilecektir. Bazı zanaatçılar daha fazla işçi sağlayarak işlerini ve dükkânları büyütecek ve böylece tüccarların istediği miktarda mal üretebilecektir. Tüccar için bir diğer karlı yol ise; büyük bir imalathane açarak zanaatçıları ve köylüleri tek çatı altında çalıştırıp daha fazla mal üretmesini ve dolayısıyla satabilmesini sağlamak olmuştur. Daha çok tercih edilmiş olan bu ikinci durum, burjuvazinin ve kapitalist ekonominin kurumsallaşmaya başladığı bir döneme tekabül etmektedir. Zira bu sayede işçilerin

işin tamamını yapmaktansa bir bölümünü daha hızlı ürettiği görülmüş ve iş bölümü sağlanarak daha hızlı üretim yapılabilmiştir. Böylece üretimde iş bölümü sağlanmış ve geleneksel ekonomi ve tarım toplumlarında serf olarak görülen geniş sınıflar işçi sınıfı statüsüne geçirilerek, dönemin en hızlı gelişen sanayii kolu olan dokumacılık fabrikalarında çalıştırılmışlardır (Şenel, 1999: 280).

Sonuç olarak ticaret ve sanayinin gelişmesi feodalitenin gerilemesine ve tarım ekonomisinin tedricen etkisini kaybetmesine neden olmuştur. Ancak siyasal idareler, feodalitenin ekonomik bütünlüğünü oluşturduğundan dolayı ortaya çıkan yeni üretici güçlerin daha fazla güçlenmelerini istememiş ve burjuvaziyi baskılayarak dar bir kalıp içine almaya çalışmıştır. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda burjuvazinin temel amacı ekonomik bütünleşmeyi sağlayabilmek için öncelikle siyasal bütünleşmeyi sağlamaktır. Bunun için yapılacak olan şey; güç ihtirası içinde oldukları bilinen yerel prensleri destekleyerek feodal aristokrasinin yerleşik beyleri ve bağdaşıklarını ortadan kaldırmaktır. Bu sayede siyasal güç arzusunu tatmin eden ve iktidar masasında kendine yer bulmayı uman burjuvazi, feodal aristokrasinin aksine, doğrudan ya da dolaylı olarak ulusal devletlerin kurulmasını desteklemiştir. Dolayısıyla on altı ve on yedinci yüzyıllarda burjuvazi, mutlak monarşi eğilimlerini desteklemiş ve ulus devletlerin kurulmasına ön ayak olmuştur (Şenel, 1999: 283). Süreci tarif eden Çam'a göre (2005: 195); "*ulus devletlerin kurulması aynı zamanda geleneksel devletten çağdaş merkezi devlete geçişi*" simgelemektedir. Geleneksel devlet, merkezi devletlere göre güçsüzdür. Gelişmemiş ilkel toplumların birçoğunda güç, birleşik ve örgütlü olmamıştır. Oysa ulus devletlerin kurulması, toplumla özdeşleşmiş ve otoriteyi merkezileştiren bir yaklaşım olmaktan başka siyasal yapının büyümesi, ekonomik örgütlenmenin profesyonelleşmesi ve burjuvazinin güç kazanması anlamına gelmektedir.

H. Aydınlanma

1. Aydınlanma Kavramı

Aydınlanma kavramı, İlk Çağ Yunan klasizminden beslenen ve on sekizinci yüzyıl Avrupa'sında yoğun olarak tartışılan bir konudur. Bir tanıma göre; İngiliz Devrimi'yle (1648) başlayan Amerika kıtasında ve Avrupa'nın tamamında etkili olan ve Fransız İhtilaliyle (1789) sona eren felsefi bir hareket ve süreçtir (Çiğdem, 2011: 13). Bozkurt ise Aydınlanma çağını; insan, akıl, toplum, din, değer gibi konuları

inceleyen ve on sekizinci yüzyıl Avrupa'sına ait bir dönem olarak nitelendirmiş, aydınlanmayı düşünce, siyaset, toplum ve bilim gibi alanlarda devrimci bir dönüşüme olanak sağlayan güçlü bir akım olarak vurgulamıştır (2003:133). Aydınlanma, insanın düşünme yetisinde din ve geleneksel inançlardan kurtuluşu; hayatı tahayyül etmede kendi aklını kullanma çabasıdır (Gökberk, 2013: 289). Bir diğer tanıma göre ise insan aklının bağımsız düşünebilme yetisini kazanması ve Rönesans süreciyle başlayan “yeniden uyanışı” devam ettirerek kendi varlığının ispatına yönelmesidir (İşçi, 2016: 273). Aydınlanma, kıta Avrupası'na özgü bir dizi gelişme anlamına geliyor olsa da kökleri İngiltere, İskoçya, Fransa ve Almanya'da aranmalıdır. Aydınlanma döneminin en önemli filozoflarından Alman felsefeci Immanuel Kant (1728-1804) aydınlanmayı şöyle tarif etmiştir; (Aktaran Bozkurt, 2010: 263) *“aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu ergin ol(a)mama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin ol(a)mayış durumuna ise insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedeni de aklın kendisinden değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aranmalıdır”*.

Aydınlanma döneminin bir diğer önemli düşünürlerinden Fransız felsefeci Montesquieu (1689-1755) ise aydınlanma idealleri bağlamında özgürlüğün, siyasal realizmin ve bilimin taraftarı olmuştur. Montesquieu cumhuriyet, monarşi ve despotizm gibi hükümet şekillerinden bahsederken bunların ardına erdem, onur ve korku gibi kavramları yerleştirmiştir. Daha sonra belirlemiş olduğu üçlü ayırım ise filozofun yaşadığı dönemin siyasal ilgilerine göre şekillenmiştir. Buna göre cumhuriyet, Antik Roma'nın ne olduğunu gösteren adeta bir resme benzemektedir. Despotizm ise Fransa'nın yüzleşmek durumunda kaldığı bir tablodur ve Fransa için monarşinin bir ideal olduğu görüşünü yansıtmaktadır. Montesquieu, İngiliz kurumsal özgürlük anlayışını savunurken; özellikle yargı, yürütme ve yasama temsilcileri arasındaki güç ayrımını gerekçe göstermektedir. Filozofun bu yaklaşımı on sekizinci yüzyılın sonunda Kuzey Amerika Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız İhtilaliyle somutlaşan özgür fikirlerin ortaya çıkış sürecine işaret etmektedir (Skirbekk ve Gilje, 2006: 319). Demokrasiye ilişkin değerlendirmelerindeyse; insanların her şey olduğunu ancak bu insanların o yönetimde istedikleri gibi davranacakları anlamına gelmediğini söylemektedir. Ona göre insanlar, yasalar tarafından belirlenmiş olan düzene boyun eğmek zorundadır ancak demokrasinin özünde yasa yapanların halk olması

demokratik düzenin yurttaşlara zorla empoze edilmemesi gerekmektedir. Montesquieu'nün işaret ettiği temsili demokrasidir. Bunun sebebi ise temsilcileri bulunmayan bir demokrasinin halk despotizmine dönüşmesi değil, halkın düşünme, yargılama ve yönetmede yeterince yetenekli olmamasıdır (Cevizci, 2017: 360).

Aydınlanmanın on yedinci yüzyıldaki önemli filozoflarından İngiliz John Locke (1632-1704) sonraki yüzyıllarda etkisini hissettirmiş düşünürlerden biridir. Locke hayatının büyük kısmını on yedinci yüzyıl içinde geçirmiş olsa da düşünce özgürlüğünü ve davranışlarda aklı ön planda tutmanın gerekliliğini savunan ilk düşünürlerden biri olması sebebiyle on sekizinci yüzyıl aydınlanmasının kurucuları arasında sayılmaktadır (Gökberk, 2013: 293). Politik bir düşünür olan Locke erken dönem liberalizmin kurucu öğelerini betimleyen metinler kaleme almıştır. Locke'a göre; *“insanlar doğuştan eşittirler ve rızaya dayalı herhangi bir onay olmaksızın (birbirleri arasında) otorite kurma iddiasında bulunamazlar.”* Ancak insan ilişkilerinde tahakküm şeklinde sonuçlanabilen kimi otorite biçimleri bazı işlevleri yerine getirmek maksadıyla bulunabilmektedir (Çiğdem, 2011: 64). Locke'a göre egemenlik yurttaşlara verilmiştir. Ancak yurttaşlar, toplumsal sözleşmeyi önceden kabul ettikleri için çoğunluğun iradesine boyun eğmek mecburiyetindedirler. Dolayısıyla Locke esasta mutlakiyetçiliği reddetmekte ve bir toplumun devamlılığı için azınlıkta kalanların çoğunluğun iradesini kabul etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Çoğunluğun egemenliğini savunan Locke dönemin oy verme hakkıyla birlikte çoğunluk tarafından oluşturulacak temsili bir hükümetin egemenliğini meşru saymakta ve sadece mülk sahibi sınıfların oy verme hakkına sahip olduğu bir siyasal sistemi savunmaktadır. Locke'un işaret ettiği oy verme hakkına sahip sınıflar orta ve orta-üst sınıflardır. Buna göre liberal sivil demokrasi halkın demokrasisi anlamına gelmektedir. Diğer yandan John Locke, tıpkı Montesquieu'de olduğu gibi yasama, yürütme ve yargı gücünün tek bir organda toplanmaması, dahası bu güçler arasında bir çeşit “güçler ayrılığı” bulunması gerektiğine inanmaktadır (Skirbekk ve Gilje, 2006: 285).

İngiliz filozof Bertrand Russell'a (1872-1970) göre (2002: 278); Jean Jacques Rousseau'nun “Toplum Sözleşmesi” isimli yapıtı önceki eserlerinden duygusallık olarak düşük ancak zekâsal usavurma yönünden yüksek olması açısından oldukça farklıdır. Yapıtında Antik Yunan demokrasisine vurguda bulunan Rousseau; büyük devletler için en iyi yönetim biçimi olarak monarşiyi, orta büyüklükteki devletler için

aristokrasiyi ve küçük devletler içinse demokrasiyi işaret etmektedir. Zira büyük bir devlet için demokrasiyi hâkim kılmanın olanağı yoktur. Dolayısıyla demokrasiye olan övgü her zaman kent devletine olan övgüyü de içermelidir. Bu nedenle “Toplum Sözleşmesi” demokrasi ilkelerine ve ideasına bağlı görünüyor olsa da dolaylı olarak totaliter devleti idealini meşrulaştırmaktadır. Ve Russell’e göre yirminci yüzyılda görülecek Avrupa diktatörlüklerine esin kaynağı olacaktır (Russell, 2002: 278-285). Rousseau demokrasiye ilişkin (1994: 81); “hiçbir yönetim, demokrasi ya da halk yönetimi kadar iç savaş ve karışıklıklara elverişli değildir çünkü demokrasi kadar durmadan biçim değiştirmeye alabildiğine kayan, varlığını korumak için de daha çok uyanıklık ve yiğitlik isteyen hiçbir yönetim biçimi yoktur” şeklindeki sözleri Russell’i doğrular niteliktedir. Zira Rousseau, demokratik bir yönetimde bireyin sahip olmak zorunda olduğu erginlikten yoksunluğunu (1994: 81); “bir Tanrılar ulusu olsaydı, demokrasi ile yönetilirdi ancak böylesi olgun bir yönetim insanların harcı değil” şeklindeki ifadeleriyle doğrulamıştır. Sonuç olarak on sekizinci yüzyıl Aydınlanma hareketinin ortaya çıkışında on beşinci yüzyıl ortalarında başlayan Rönesans, on altıncı yüzyılda güç kazanan Reform hareketleri ile her iki hareket tarafından ortaya konan ilkelerin büyük bir önemi bulunmaktadır (Çiğdem, 2011: 19; Bozkurt, 2003: 133; Kerimoğlu, 2016: 31).

2. Aydınlanma Düşüncesinin Kaynakları

Aydınlanma düşüncesinin kaynaklarına ilişkin farklı çağlar işaret ediliyor olsa da kökenleri yaygın olarak M.Ö. beşinci yüzyıl Antik Yunan’a ve sofizm düşünürlerine kadar uzanmaktadır (Bittner, 1996: 345). Sofizm; poliste (kent devleti), ekonomik ve sosyal gelişmeler doğrultusunda adalet, eşitlik gibi demokratik ilkelerin toplumda önem kazandığı, buna karşılık kent yönetimini elinde bulunduran soylular ve kurumlarınsa gelişen ve dönüşen ekonomik, toplumsal ve siyasal gereksinimleri karşılayamadığı bir dönemin düşünce ürünüdür. Buna göre sofizm, kendinden önceki düşünce ve toplum düzenini eleştiren bir eleştirel akım şeklinde gelişmiş, özne olarak kavradığı bireyi sosyal ve siyasal ortam içinde incelemiştir (Göze, 2017: 10-11).

İlk Çağ aydınlanma düşüncesinde, çoğunlukla dini düşünce etrafında şekillenen kültür yapısının, dinin etkilerinin azalmasıyla birlikte; oluşturulmak istenen yeni kültürü insan aklı doğrultusunda şekillendirilmek istenmesi bulunmaktadır. Bu nedenle İlk Çağ sofizm düşünceleriyle on sekizinci yüzyıl aydınlanma dönemi

düşünceleri arasında bir yakınlık söz konusudur. İki dönemde de ortak olan düşünüşte siyasi ve sosyal konular ele alınarak irdelenmiş ve akla uygun olmayan düşüncelere karşı gelinmiştir. İlk Çağ sofistleri ile on sekizinci yüzyıl aydınlanmacılığının her ikisi de metafizik idealar üzerine kurulu felsefi bir gelenek ardından ortaya çıkmışlardır (Başçı, 2002: 3; Birand, 1987: 33). Dini etkiden sıyrılarak düşüncelerini ifade eden İlk Çağ aydınlanmacı sofistlerinden Protogas bir “rölativist-görece”⁹ olarak; “*her şeyin ölçüsü insandır*” önermesinde bulunurken; nihilist¹⁰ olan Gorgias “*bir şey yoktur, olsa da bilemeyiz, bilsek de başkalarına bildiremeyiz*” şeklinde özetlenebilecek aynı dönemin farklı düşünsel yönelimlerini temsil etmişlerdir.

Sofistlerin, toplum hayatına yönelerek din, devlet ve toplumu odağa aldıkları; “nedir, kökenleri nerededir, nasıl olmaları gerekir” şeklinde sorular aracılığı ile ele aldıkları meseleleri somutlaştırma çabası içine girdiği görülmektedir. Zira İlk Çağ’ın gelenekçi eğilimlerine açıkça karşı gelmeleriyle tanınan sofist düşünürlerden Protagoras; “*devlet bir sözleşmeden doğmuştur, dolayısıyla ona göre düzenlenmelidir*” ; Antiphon; “*insanlar doğada eşit doğarlar, dolayısıyla özgür ve köle ayrılığı olmamalıdır*” ve Kritias; “*din zeki devlet adamlarının halkı kendilerine itaat ettirmek için uydurdukları bir kurumdur*” şeklindeki önermeleriyle gerekçelendirilebilir (Aktaran Gökberk, 2013: 292). Antik Yunan filozoflarından Sokrates (M.Ö. 469-399) de sofist düşünürlerle pek çok mesele hakkında –kimi konularda ayrışsalar da- benzer düşünce ve fikirler ortaya koymuştur. Zira Sokrates’e göre de gelenek ve görenekler ile aklın uyuşması mümkün değildir (Gökberk, 2013: 43).

3. On Sekizinci Yüzyıl Aydınlanma Düşüncesi

Alman filozof Friedrich Engels (1820-1895) on sekizinci yüzyıl aydınlanma hareketini (Aktaran Tanilli, 1989: 32): “*din, doğa anlayışı, toplum, devlet örgütü, her şey en amansız bir eleştirinin hedefi oldu; her şey, aklın mahkemesi önünde aklanmak zorunda kaldı, ya da mahkûm oldu*” şeklinde ifade etmektedir.

Orta Çağ toplum yapısına, ekonomi politığıne şekil veren esas unsur yerel aristokrasiden çok kuşatıcı dini yapı ya da daha dar bir ifadeyle Roma Katolik Kilisesi olmuştur. Hristiyan dünya düşüncesi ve feodal Avrupa yapıları arasında Tanrı, papa ve kraldan oluşan geleneksel güç birliği, parçalanmış Avrupa toplumları üzerinde

9 Türkçe sözlüğe göre; “görece” anlamına gelen kelime.

10 Türkçe sözlüğe göre; “hiççi, yokçu” anlamına gelen kelime.

kurduğu güçlü tahakküm aracılığıyla kendine özgü düzeni oluşturmaktaydı. Ancak bu durum on sekizinci yüzyıl Avrupa'sına gelindiğinde aynı şekilde kalmamış, bozulmuş ve belirgin bir şekilde değişmeye başlamıştır. İnsanın akli yönelimlerini göz ardı eden aristokrasi ve ruhbanların akıl dışı politik kararları; Rönesans ve Reform hareketleriyle başlayarak aydınlanma ile en gelişkin formuna ulaşan kendi karşıtını yaratmıştır. Rousseau, Voltaire, Condorcet gibi Fransız aydınlanmacıları, Orta Çağ boyunca daha çok yerel aristokrasiyle iş birliği içinde olan kilise ve ruhban sınıfına karşı birleşmiş ve cephe almışlardır (Cevizci, 2017: 326).

Aydınlanmaya ait düşünceler iki ana eksen etrafında tartışılmaktadır. Birinci yaklaşım Ernest Cassirer'in (1874 - 1945), aydınlanmayı yaşanan bir tecrübe olmasından ziyade modernliğin kaynağı olarak yorumlayan yaklaşımı ile aydınlanmayı, daha çok Fransız İhtilali (1789) ile ortaya çıkan modern totaliter rejimlerin kaynağı olarak değerlendiren yaklaşımıdır (Aktaran Çiğdem, 2011: 15). On sekizinci yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşen Fransız İhtilali ve sonrasında meydana gelen modernleşme dönemi, düşünsel anlamda etki ve kaynaklarını aydınlanma dönemi felsefesinde bulmaktadır. Bu dönem, insanların geleneksel Orta Çağ düşüncesinden sıyrılarak aklın önderliğinde, kilise ya da ikinci bir taraf baskısı altında olmadan, insanın köleliğinden sıyrılarak mutluluk ve özgürlüğe doğru gelişeceği inancına dayanmaktadır (Kerimoğlu, 2016: 31). Bilimsel yöntem, teknik gelişme ve akıl üzerinden kendini tanımlayan aydınlanma, halefi olduğu geleneksel toplumları dogmaların zincirine vurulmuş düşünce ve köhnemiş yaşam biçimleri nedeniyle kıyasıya eleştirmektedir. Aydınlanma ideali; akıl, bilim ve teknik imkanları tamamıyla kullanmayı önermekte ve ayrıcalıklı bir konum yüklediği insanoğluna özgürlük vaat etmekteydi (Sadakaoğlu, 2018: 56).

III. DEMOKRASİ KURAMLARI

A. Doğrudan Demokrasi

Doğrudan demokrasi, halkın devlet yönetimine doğrudan katılması ve alınacak karar ve uygulamalarda doğrudan doğruya etki sahibi olması esasına dayanmaktadır. Amerikalı yazar Leon Pierre Baradat'a (1940) göre doğrudan demokrasiden, yurttaşların yasaları kendileri yaptığı zaman söz edilebilir. Yurttaşlar için yapılan yasaların temsilciler elinden çıkması durumundaysa devlet, cumhuriyet olarak tanımlanmaktadır (2012: 143).

Doğrudan demokrasinin ilk örneği, Yunan demokrasisi olarak kabul edilmektedir. Antik Yunan kent devletleri döneminde önemli kararlar, yurttaşların “agora” adı verilen kent meydanlarında toplanması ve düşüncelerini doğrudan yöneticilere bildirmesinin ardından alınmaktadır (Tunç, 2008: 1116). Diğer yandan Yunan kent devletlerinde görülen doğrudan demokrasi anlayışı; erkek yurttaşlara yönetim erki kararlarına katılım hakkı tanırken; kadınlar, çocuklar, köleler ve yabancıları bu haktan mahrum bırakmaktaydı. Dolayısıyla Yunan kent devletleri, doğrudan demokrasi uygulaması bakımından bir ilk olduğu kadar, köle emeğine dayanan ekonomisi ve cinsiyetçi toplum yapısı nedeniyle temsil bakımından sınırlara sahiptir. Henry Bertram Mayo'ya göre; Antik Yunan'da yurttaşlar kimi siyasi kararları doğrudan alırken, kimilerini de sadece kontrol etmekteydiler. Ancak yürütülen siyaset, bir azınlık ya da tek kişi tarafından oluşturulan veya kontrol edilen diğer şehir devletlerinden farklıydı. Söz gelimi Atinalı devlet adamı Perikles (- M.Ö. 429); “*bizim sistemimiz demokrasidir, çünkü azınlığın değil çoğunluğun elindedir*” şeklindeki önermesiyle Yunan kent devletlerindeki gözlenen dönemin siyasi yönetim tarzını tarif etmiştir.¹¹ Bununla birlikte demokrasi, kimi düşünürlerin Antik Yunan'ın doğrudan

¹¹ Diğer yandan hem Antik Yunan'da hem de modern dünyada tüm hükümetler kamuoyunun etkisini kabul etmektedir. Buna göre Atina'yla birlikte diğer kent devletlerinde de çeşitli düzeydeki toplumsal temsilin somutlaştığı meclisler bulunmaktaydı. Ancak bu meclisler, etkili kararlar almaktan ziyade güçlü liderler tarafından önerilerine getirilen kararları uygulamakla kaldılar. Söz gelimi, Adolf Hitler'in (1889-1945) etkisi altındaki Alman Parlamentosu (Reichstag) ya da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde Sovyet Parlamentosunda olduğu gibi demokrasinin özünü almaktansa daha çok şekli tarafına örnek verilecek uygulamalarda bulunmuşlardır (Mayo, 1964: 30).

demokrasiyi “*sürü yönetimi*” olarak eleştirmelerinden dolayı, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar toplumlarda olumsuz bir anlam çağrıştırmıştır (Roskin vd., 2015: 123-124).

Yirmi birinci yüzyılda doğrudan demokrasinin uygulandığı ülkeler çok sınırlıdır. Bunun en önemli nedeni nüfus yoğunluğudur. Doğrudan demokrasinin uygulandığı dönemde Atina kent devletinin nüfusu yüz bin dolaylarında iken günümüzde, pek çok büyük kentte görüldüğü üzere, nüfus yoğunluğu artmış ve kentler milyonlarla ifade edilir hale gelmiştir. Buna ek olarak günümüz dünyasının önceki çağlara göre daha karmaşık ve yoğunlaşmış yapısı doğrudan demokrasinin uygulanabilmesine olanak tanımamaktadır. Doğrudan demokrasi, günümüzde Amerika Birleşik Devletleri’nde bulunan New England eyaletinde ve İsviçre’nin bazı kantonlarında uygulanmaktadır. İsviçre’nin birçok kantonunda, belirli bir miktarın üzerindeki projelerde, yerel yönetimler halkın fikrini alma yöntemi olan plebisite¹² başvurumaktadırlar¹³ (Feld vd., 2011: 54; Yayla, 2014: 47).

B. Temsili Demokrasi

İngiliz siyaset bilimci Andrew Heywood’a göre (2019: 150) temsili demokrasi; “*sınırlı ve dolaylı bir demokrasi biçimi*” olarak tanımlanmaktadır. Doğrudan demokraside halkın alınan kararlarda doğrudan etkisi bulunurken; temsili demokraside halk, kararların alınmasına bir temsilci aracılığıyla katkıda bulunmakta ve karar alma mekanizmalarında dolaylı olarak varlık göstermektedir. Doğrudan demokrasi uygulamalarına Antik Yunan kent devletleri örnek olarak gösterilirken; temsili demokrasinin ilk örneği Antik Roma Cumhuriyeti’dir. Roma’da savaşlar neticesinde sınırların genişlemesi ülke yönetimini zorlaştırdığından dolayı yönetimin temsilciler yoluyla idare edilmesi daha mümkün görülmüştür. İngiliz filozof ve devlet adamı John Stuart Mill’e (1806-1873) göre (Aktaran Schmidt, 2002: 93); küçük bir şehirle kıyaslandığında büyük olan şehir topluluğunda, yurttaşların büyük bir kısmı her ne kadar kamusal işlerle ilgili olsalar da kısıtlı sayıda karara bireysel olarak

12 Plebisit kavramını “plebisitçi demokrasi” olarak genişleten Andrew Heywood, yönetenler ve yönetilenler arasında aracı olmadan bir şekilde sürdürülen demokratik bir yönetim biçimi olarak ifade etmektedir (Heywood, 2019: 152).

13 Doğrudan demokrasi ile yönetilen İsviçre, anayasal demokrasilerle yönetilen ülkelerden önemli ölçüde ayrılmaktadır. 1945 ile 1989 yılları arasındaki zaman diliminde İsviçre’de 227 ulusal referandum yapılmıştır. İsviçre’yi 23 ile Avustralya, 17 ile Yeni Zelanda ve 15 ile İtalya izlemektedir (Schmidt, 2002: 247).

katılabileceklerinden dolayı, bir tür temsil düzeni içinde yönetim faaliyetlerine katılabileceklerdir. Temsili demokrasilerde halk, doğrudan kendi kendini yönetmek yerine belirli bir dönem için seçmiş olduğu temsilciler aracılığıyla yönetilmektedir. Temsilciler ise genellikle siyasi partiler içinde kümelenmektedir (Yayla, 2014: 47).

Andrew Heywood'a (1952) göre; “*mütevelli-vesayet, delege, vekâlet ve benzerlik*” olmak üzere dört temsil çeşidi bulunmaktadır. Mütevelli-vesayet modelinde kişinin mülkü ve onunla ilgili tüm meselelerde kişi adına karar verme yetkisi olan temsilci bulunmaktadır. Temsilci, çevresine göre görece bilge bir kimse olarak, temsil ettiği kişinin haklarını gözetmektedir. Delege modelindeyse, başkalarının öneri, düşünce veya talimatları doğrultusunda temsil edilen kimseler adına karar alınmaktadır. Delege modeline, satış temsilcileri ya da büyükelçiler örnek gösterilebilir. Vekalet modeli günümüz modern demokrasilerinde tercih edilen yöntemdir. Bu modelde, kişiler yerine çeşitli partiler seçimlere girmekte ve kazanan partinin seçime girmeden önce vadettiği seçim programını uygulaması beklenmektedir. Dolayısıyla vekalet modelinde temsil yetkisi kişilerden çok partidedir. Son olarak benzerlik modelinde, halkın seçtiği temsilcilerin toplumsal özellikler açısından temsil ettiği yurttaşlara benzemesi gerektiği düşünülür (Aktaran Yayla, 2014: 47-48).

İsveç’li siyaset bilimci Jan Erik Lane’e (1946) göre temsil kavramında bir kişinin bir diğerinin yerine geçtiği, onun adına karar verdiği bir durum söz konusudur. Ancak burada simetrik olmaktan çok asimetrik bir ilişki söz konusudur. Bu durum; “X’in “Y”yi temsil etmesinin “Y”nin de “X”i temsil ettiği “anlamına gelmemektedir. Siyaseten, temsili diğer temsillerden ayıran en önemli ayrıntı, temsilin bir kişinin bir diğeri adına hareket etmesidir. Tarihte kura gibi tekniklere dayanan temsil örnekleri bulunmaktadır. Demokraside ise temsil seçimi işaret eder. Buna ek olarak seçimin “bir kişi bir oy” ilkesiyle birlikte serbest ve doğru bir oylamayla yapılması gerekmektedir (Lane, 2011: 205-206).

Temsili demokrasi uygulamalarına yapılan eleştiriler şöyle özetlenebilir: Temsili demokrasilerde, yurttaşların kamu meselelerine doğrudan katılma imkanlarının olmaması, onları sadece izleyici olmaya mecbur etmekte ve dolayısıyla demokrasiden umdukları tek şey “temsil edilmek” ile kalmaktadır. Dahası, temsil edilme durumu tartışmaya açık bir fiili durum yaratmaktadır. Bu durumda temsil, temsil edilenlerin eylem ya da kanaatleri üzerine olmak yerine, sadece çıkar ya da

seçmenlerin refahı düzeyine indirgenmektedir. Oysa temsil edilenlerin kanaatleri çok önemlidir ve kanaatler karşılıklı tartışma aracılığıyla oluşacak etkileşim ya da “*kamusal müzakere süreci*”¹⁴ sonunda meydana gelmektedir (Arendt, 2017: 360).

C. Liberal Demokrasi

Modern toplumlarda ekonomi ve politika bir diğerinden ayrı düşünülemez. Aynı düşünülmediği gibi ekonomi ve politika ilişkisi liberal demokrasi ve demokratik sosyalizmin gelişimine katkı da sağlamaktadır. Liberal demokrasinin kapitalist ilkeleri Adam Smith (1723-1790), David Ricardo (1772-1823) ve Thomas Hobbes (1588-1679) tarafından geliştirilirken siyasal teorilerse daha çok Edmund Burke (1729-1797), James Madison (1751-1836) ve Thomas Jefferson (1743-1826) tarafından tartışılmıştır (Baradat, 2012: 109).

Giovanni Sartori’ye göre liberal demokrasi, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda Britanya’da sanayi ve ticaret burjuvazisinin güç kazanması ve karar alma mekanizmalarında yer alma arzusunun etkisiyle gelişim sağlamıştır (1993: 415-421). Liberal demokrasiyi oluşturan iki önemli öğe bulunmaktadır: Liberal hukuk üstünlüğü ve genel siyasi katılım. Ancak liberallerin yoğunlaştıkları ana mesele demokrasiden çok özel mülk ve bireysel hakların korunması, serbest ticaret politikaları ve liyakat odaklı kamu reformu gibi konular olmuştur. Diğer yandan liberal ve demokrat amaçlar, tarihsel süreç içerisinde orta sınıflara doğru genişleyerek odağa alınmıştır. Liberal demokrasi anlayışı, başlangıçtan itibaren devlet gücünün sınırlandırılmasının yanında hukukun üstünlüğü ve demokratik bir anlayış geliştirilmesi düşüncelerine dayanmaktaydı ve çoğunlukla bu iki anlayış birbirini destekler durumda bulunmaktaydı. Zira siyasi güç, mülkiyet hakkının devletten korunması için gerekliydi ve bu güce ancak serbest ticaret ve meta dolaşımı sayesinde ulaşılabilirdi. Benzer olarak, seçme hakkı talep eden yurttaşlar hukukun üstünlüğü ile devletin onları sindirmelerine karşı savunulabilirdi. Oy verme hakkı zaman içerisinde yasal bir hak olarak görülmeye başlandı. Böylelikle hukukun üstünlüğü ve seçme seçilme hakkını benimseyen liberal demokrasi, orta sınıfların ve işçi sınıfının kabullenebileceği bir sistem haline almıştır (Fukuyama, 2018: 386-387). Aynı zamanda burjuva

14 Jürgen Habermas’ın öncülük ettiği “*müzakereci demokrasi*” olarak kavramsallaştırılan yaklaşımdan aynı adlı bölümde bahsedilecektir.

demokrasinin oy hakkını getirmesi sınıf mücadelelerinin görünür kılınması açısından da önemli olmuştur (Uslu, 2012: 134).

Liberal demokrasi anlayışına göre devlet, güvenlik ve adalet dışındaki faaliyetlerle ilgilenmemelidir. Geriye kalan tüm faaliyetlerin de topluma ait olması inancını taşımaktadır. Zira devletin faaliyet alanının genişlemesi yurttaşların yaşamına müdahil olması demektir, ki bu anlayış yurttaşların özgürlük alanının daraltılması sonucunu doğuracaktır. Diğer yandan devlet-yurttaş ilişkisi bakımından liberal anlayış yurttaşlarının alabildiğince özgürlük alanlarının genişletilmesinden yanadır. Oysa Herbert Marcuse'ye göre (2008) iktisadi liberalizm ve onun ikiz kardeşi politik liberalizm bakımından demokrasi, soluklanma alanı olarak tanımlanmakta ve işlerin kötüye gitmesi durumunda kaçınılmaz olarak faşizm ortaya çıkmaktadır.

İktisadi liberal demokrasi anlayışı, devletin ekonomiye müdahil olmasına karşı çıkar. Bu anlayışa göre ekonomi devletin müdahale edemeyeceği özel bir alandır ve ekonomik ilişkiler tarafların rızası dahilinde gelişmektedir. Aydınlanma düşüncesinden mirasla bireyin aklileşmesi vurgulanarak yapılan değerlendirmelerde yurttaşların kendileri için en iyi olana piyasa şartlarında kavuşabilecekleri inancı bulunmaktadır (Çaha, 2012: 242-243).

D. Sosyal Demokrasi

Sosyal demokrasi düşüncesinin kaynağında, Britanya'dan başlayarak tüm Avrupa'ya yayılan Endüstri Devrimi ardından ortaya çıkan işçi sınıfı ile girişimci kapitalist sınıfların karşıtlığının yarattığı fiili durum bulunmaktadır. Sosyal demokrasi, Avrupa'nın sanayileşmiş ya da sanayileşme alanında önemli atılımlar atmış toplumlarından kaynaklanan ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda etkisi bulunan bir harekettir. Sosyal demokrat akımın on dokuzuncu yüzyıl sonlarına doğru İngiltere'de Fabian hareketi,¹⁵ Almanya'da Eduard Bernstein'in (1850-1932) Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin (SDP) yayınlamış olduğu makalelerle belirginleşmeye başladığı söylenebilir (Cem, 1995: 42). Diğer yandan sosyal demokrasinin kaynağında 1848 Fransa Anayasası'nda yer alan "*sosyal devlet*" anlayışı bulunduğu da dile getirilmektedir (Ateş, 1994: 99).

¹⁵ İngiltere'de 1844 yılında Thomas Davidson öncülüğünde kurulan ve ismini Kartaca ordusunu yenilgiye uğratan eden Romalı General Fabius'tan alan dernek, akım (Tosun, 2016: 19).

Sosyal demokrasi kuramına göre devlet, toplum ve ekonomiyi daha verimli hale getirmek, siyasal demokrasiyi toplumsal alana yaymak ve gelir adaletini sağlamak amacıyla iktidar ve bölüşüm yapılarını kontrol altında tutmak gerekmektedir (Schmidt, 2002: 155). Buna göre gelir gruplarının piramit şeklindeki dağılımından oluşan sosyal yapı, devletin temel haklarını garanti altına alma yükümlülüğü ile uyumlu bir şekilde birkaç farklı yoldan yeniden düzenlenebilir. Devletin iktisadi yönetimi, eğitim sistemi ve sosyal refah politikalarıyla birlikte tabana doğru yayılacak şekilde ortak karar alma uygulamalarıyla etkisini arttırabilir. Böylece toplumsal yapı daha demokratik hale getirilebilir ve izlenecek düzenleyici politikalar sayesinde toplum, kendi faaliyetlerini kendisi denetleyebilir (Meyer ve Hinchman, 2015: 153).

Sosyal demokrasi anlayışına göre sosyal devlet, liberal devletin bir aşaması olmakla birlikte liberal devletin hak ve özgürlükler konusunda sahip olduğu anlayışı, uygulanacak sosyal politikalar aracılığıyla iktisadi haklarla tamamlamaktadır. Sosyal devlette amaç, gelecek yıllardaki toplumların oluşacak yeni sosyal ekonomik taleplerine yanıt bulmak ve bunu özgür bir demokrasi içinde giderebilmektedir (Göze, 2013: 311). Fransız siyaset bilimci Georges Burdeau (1905-1988) de liberal demokrasinin temelinde bulunan özgürlüklerin, sosyal demokraside devletin sağlamak mecburiyetinde olduğu talepler olarak belirtmektedir (1964: 34).

E. Katılımcı Demokrasi

Dinamik bir kavram olan demokrasi, klasik çağa uzanan uzun geçmişiyle gelişim ve dönüşümünü günümüzde dahi devam ettirmektedir. Dolayısıyla kökenleri Yunan kent devletlerine dayanan katılımcı demokrasi, temsili demokrasi eleştirilerinden alınan derslerden faydalanılarak (URL-3) kendini yenilemektedir. Katılımcı demokrasi anlayışına göre yurttaşların yönetim mekanizmalarına doğrudan katılması sayesinde alınacak kararlarda söz sahibi olması öngörülmektedir.

Katılımcı demokrasi, oy verme hakkına sahip bireylerin sayısını arttırmak ve kamusal meselelere katılım hususunda fikir beyan etme, irade ortaya koyma ve karar verme gibi ilkelerin olabildiğince tabana yayılması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır (Schmidt, 2002: 165). Amerikalı siyaset bilimci Benjamin Barber'a (1939-2017) göre; güçlü bir demokrasinin varlığı ancak katılımcı siyaset ile mümkündür. Bu anlayış, yurttaşların katılımının bir temsil aracılığıyla olmasından ziyade özyönetimlerine dayanmaktadır. Katılımın gerçek anlamda gerçekleşebilmesi

için küçük gruplar içinde yürütülmesi gerekmektedir. Bürokratik devlet anlayışından ziyade küçük gruplar, bireylerin kendi ihtiyaç ve isteklerine yanıt verebilmesi açısından daha makul gözükmektedir. Bununla birlikte referandum gibi yöntemlerin devlet ve halk arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi ve demokrasinin katılımcı tarafının gelişimine katkı sağlaması açısından önemlidir (Barber, 1995: 195-295). Yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra, aralarında Herbert Marcuse gibi düşünürlerin olduğu “yeni sol” yaklaşımlarda önemle üzerinde durulan katılımcı demokrasi fikrinin kaynağında Jean Jacques Rousseau tarafından ortaya konulan düşünceler bulunmaktadır. Buna göre, tüm yurttaşlar kendileri hakkında verilecek kararlara katılarak hem kendilerini geliştirebilecekler hem de katılımcı bir toplum düzeninde kendilerine yer bulabileceklerdir (Heywood, 2019: 157).

F. Çoğulcu Demokrasi

Çoğulculuk, sosyolojide modern toplumların yapısını tarif etmekte kullanılan bir kavramdır. Yurttaşlar kendi çıkarları doğrultusunda toplumu, ekonomiyi ve siyaseti etkilemek isterler ve bu doğrultuda bağımsız olarak farklı topluluklarda örgütlenirler. Çoğulculuk, siyaset biliminde tekçi olmak yerine daha fazla üye kazanmak üzerine kendini tanımlayan toplumsal örgütlenme biçimlerinde görülmektedir. Otoriter veya totaliter rejimler tek kişinin, tekçi anlayışın hâkim olduğu bir kavrayışa sahip olurken, çoğulcu anlayışa sahip demokrasi anlayışı bunun tam tersi şeklinde algılanmaktadır. Çoğulcu demokrasi anlayışında yurttaşların ve örgütlü düşüncelerin çoğunlukla varlıklarını devam ettirebileceği düşünülür ancak, farklı düşüncelerin çatışması ihtimalini de bünyesinde barındırmaktadır (Schmidt, 2002: 147).

Andrew Heywood (1952), çoğulcu demokrasi anlayışının sistematik olarak gelişimine ABD dördüncü başkanı olan James Madison’ın (1751-1836) “The Federalist Papers” adlı eserinde rastlanıldığını belirtmektedir. Heywood’a göre James Madison, ABD’nin konfederasyon idaresinden federal idareye dönüşümünü değerlendirirken ortaya çıkan “*gruplaşmaların*” demokrasi açısından problem yaratabileceğinden bahsetmektedir. Zira, ona göre denetlen(e)meyen demokratik bir yönetim, basitçe çoğunlukçuluğa, yani halk için bireysel hakların göz ardı edilebileceğine ve mülkiyet hakkının gasp edilmesine yol açabilir. Madison’ın çoğulcu demokrasi anlayışı toplumdaki çıkar ve grupların sayılarının fazlalığına olan vurgusunda bulunmaktadır. Çünkü bu gruplar ve içinde yer alan bileşenlerin her

birinin konuşma hakkına sahip olması gerekir; olmaması durumunda ise düzen ve istikrar mümkün olmayacaktır. Madison, güçler ayrılığına olan inancını belirtmiş, çift meclisliliğe ve federalizme dayalı bir yönetim modeli önermiştir. Bundan dolayı, meydana gelen çoklu azınlıklar tarafından yönetilecek sistem “Madisoncu Demokrasi” olarak ifade edilmektedir. Madison’ın toplumdaki çeşitliliğin önemini ve bu tür bir çoğulluğun kitleler tarafından arzulanan bir şey olduğunu kabul etmesi çoğulcu ilkelere ilişkin geliştirilen ilk açıklama olmuştur (Heywood, 2019: 162).

Yirminci yüzyıl Batı demokrasisi çoğulcu demokrasi olarak da adlandırılmaktadır. Siyasal liberalizmin özü olan çoğulculuk kavramına göre; hiçbir düşüncenin birbirine karşı üstünlüğü ve ayrıcalığı yoktur. Farklı her düşünce özgürdür ve düşünceler özgürce açıklanabilmelidir. Çoğulcu anlayışa göre tüm düşüncelerin iktidara gelebilme hakkı bulunmaktadır ve bir demokraside düşünce özgürlüğü yalnızca meşru siyasal sisteme uygun düşünüş şekilleri getirenlerin değil, herkesin hakkıdır (Tanilli, 1982: 31). Türkiyeli felsefeci ve akademisyen İoanna Kuçuradi (1936) de demokrasiyi (1998: 25); “*kamunun yönetimine ilişkin kararların, ilgili bütün yurttaşların katılımıyla alındığı yönetim şekli*” olarak tanımlarken tüm yurttaşların katıldığı çoğulcu bir anlayışı ifade etmektedir.

G. Eleştirel Demokrasi

Eleştirel demokrasi ilk olarak bireysel önceliklerin grup kararlarına ya da kolektif kararlara dönüşümü problemine, ikinci olarak ise siyaset kuramı ve anayasa sosyolojisinin kapitalizm ve demokrasi eleştirisine dayanan iki temel sorun üzerine dayandırılmaktadır. Burada bireysel önceliklerin grup veya kolektif kararlara (örneğin başkanlık seçimi veya parlamento seçim sonucu) dönüştürülüp dönüştürülemeyeceği, eğer dönüştürülebilirse bunun nasıl olacağı sorusu önem kazanmaktadır. Thomas Hobbes gibi, çoğunluğun kararlarının istikrarsızlığa götüreceğini savunan kimi düşünürler, oy kullanma hakkına sahip olanların sayıca fazlalığının istikrarsızlığa neden olacağını ifade etmelerine rağmen, modern demokrasi kuramlarının temsilcileri bu soruya, kural olarak, olumlu cevap vermişlerdir (Schmidt, 2002: 175-176). Frankfurt Okulu üyelerinden, eleştirel kuramın ¹⁶ mimarlarından sayılan Theodor Ludwig Wiesengrund-Adorno (1903-1969), Max Horkheimer (1895-1973), Herbert

¹⁶ Hegel ve Batı Marksizmi’ne dayanan, Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü’yle birlikte anılan akım (Marshall, 1999: 179).

Marcuse (1898-1979) gibi düşünürlerin bu kurama önemli katkıları bulunmaktadır. Onlara göre siyasal sistemde yapılacak küçük değişiklikler ile çoğunluğun kararı manipüle edilebilir (Riker 1980'den aktaran Kızıl: 2008: 116).

H. Müzakereci Demokrasi

Tarihsel süreç içerisinde geliştirilen ve tartışılan demokrasi modellerine bakıldığında, son yıllarda müzakereci demokrasi modelinin tartışıldığı görülmektedir (Tunç, 2008 : 1131). Yirminci yüzyılın son çeyreği itibariyle tartışmaya açılan müzakereci demokrasi modeli ilk defa 1980 yılında Joseph Bessette tarafından yayımlanan “*Deliberative Democracy: The Majority Principle In Republican Government*”da dile getirilmiştir. Demokrasinin kalitesini arttırmaya yönelik bir kavram olarak da tartışılan müzakereci demokrasi kavramı, savunucuları tarafından siyasi katılımın artırılması, bilinçli bir tartışma ortamının oluşturulması, aklın kamusal alanda kullanımı ve tarafsız olarak hakikatin arayışı gibi ilkeler ekseninde savunulmaktadır (Held, 2006: 232). Müzakereci demokrasi, toplumun karar alma süreçlerine katılımlarını arttıran anlayışlardan biri olmakla birlikte; karşılıklı ikna ve bilgi edinmeye dayanan ve bu ilkeler ışığında modern demokrasilerdeki krizleri aşmaya bir tür “çare” olarak da görülmektedir (Wojciechowska, 2010: 1). Müzakereci yaklaşım, eşit ve özgür yurttaşların birbirlerine karşı mantıklı, kabul edilebilir ve aynı zamanda erişilebilir sebepler vererek tartışabildikleri bir hükümet biçimi olarak nitelendirilirken (Gutmann ve Thompson, 2004: 7) yalnızca siyasal alanda değil; eşit yurttaşlar arasında katılım, birlik sağlama ve ifade koşullarını sağlamakla birlikte özgür tartışmayı ortaya çıkaran toplumsal bir araç olarak da tarif edilmektedir (Cohen 1999'dan aktaran Altinkök, 2015: 11). Müzakereci demokrasinin özelliklerine bakıldığında şunlar söylenebilir:

1-Müzakereci demokrasi modelinin en önemli özelliklerinden biri; siyasal eşitliği ve yurttaşların meseleleri tartışabildiği bir müzakere ortamını oluşturmasıdır (Fishkin, 2009: 114).

2-Müzakereci demokrasi karşılıklı anlayış ilkesine dayanmaktadır. Yurttaşların kamu politikası hakkında tartışma durumlarında aynı fikirde olmadıklarında, sınırları aşmayacak şekilde, birbirleriyle müzakere etmeli ve birbirlerine saygı göstermelidir (Gutmann ve Thompson, 2004: 7).

3-Müzakereci demokrasi kavramı özgür bir şekilde tartışmaya ve gönüllü katılıma dayanmaktadır (Kim vd., 1999: 361).

Eleştirel kuram geleneğinden gelen ve Frankfurt Okulu'nun son dönem üyelerinden sayılan Alman siyaset bilimci Jürgen Habermas (1929) ve Habermasçı düşünürler tarafından el alınan müzakereci demokraside ana düşünce; demokratik teorinin, özellikle halk egemenliği anlayışı gibi, klasik kavramların iletişimsel şartlarda yeniden açıklanmasıdır (Mouffe, 1999: 746). Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı, kamusal alan ve müzakereci demokrasi modeli düşüncelerinin öncüsü sayılmaktadır. Habermas'a göre müzakereci demokrasi, karşılıklı etik anlayış, çıkarların dengelenmesi, mutabakat, rasyonel araç seçimi, ahlaksal temellendirme ve hukuki bağlamın sınanmasıyla mümkündür. Farklı ideolojik fikirlerin bir araya geldiği toplumlarda söyleşiye ve araçlara odaklı siyasetler, iletişim biçimlerinin kurumsallaştırıldığı durumda, müzakereci düşünme anlayışında bir araya gelebilirler. Dolayısıyla kurumsallaştırılmış kamuoyu ve iradeye meşruluk sağlayan iletişim koşulları ve işleyişler olacaktır. İletişim koşullarına dayanan bu model müzakereci demokrasidir. Siyasi sürecin bu koşullarda mantıklı kararlar üretebilmesi müzakereci anlayışın oluşturulmasıyla sağlanacaktır. Müzakereci demokrasi anlayışına göre, siyasi kamuoyuyla toplumun tamamını ilgilendiren problemlerin birlikte ele alınmasını sağlayan bir düzlem oluşturulmalıdır, ki buna da yerinden yönetilen bir toplum anlayışı karşılık gelmektedir (Habermas, 2019: 158-163).

I. Marksist Demokrasi¹⁷

Marksizm, temel düşüncelerini Karl Marx'ın (1818-1883) 1843-1847 ve Friedrich Engels'in 1820-1895 yılları arasında formüle ettiği, Alman felsefesi, Fransız sosyalizmi ve İngiliz iktisadının bir bileşeni olan, teoriyle pratiğin bir arada anlam kazandığı düşünce sistemine verilen ad olarak bilinmektedir (Faulkner, 2014: 193). Marksist düşünceye göre demokratik burjuva devletinin çelişkili bir yapısı vardır. Devlet, toplumsal sınıfların varlığı ve mücadelesini temsil etmektedir. Burjuva devleti, egemen sınıfın baskı aracı olarak işçi sınıfı üzerindeki tahakkümünü sağlarken diğer yandan, sömürülen sınıfların siyasal amaçlarına ulaşmalarını ve örgütlenmelerini de olanaklı kılmak durumunda kalmıştır. Demokratik burjuva devleti her ne kadar

17 Marksist demokrasi kimi kaynaklarda proleter, sosyalist ya da halk demokrasisi olarak da geçmektedir.

egemen sınıfın baskı aracı olsa da sınıfların uzlaşmasını da mümkün kılmaktadır. Bu uzlaşma sınıf mücadelesini tamamen ortadan kaldırmamış aksine bu mücadelenin bir ifadesi olarak değerlendirilmiştir. Marksist anlayışa göre, sınıf mücadelelerini görünür kılması açısından demokrasinin¹⁸ toplumsal ve siyasal alana önemli katkıları olmuştur. Marksist düşünce, alt yapının (ekonomik-sosyal yapı) üst yapıyı (siyasal düzeni) belirlediğini söylemektedir. Buna göre siyasal demokrasi, kapitalist anlayışa hâkim toplumda gerçek bir demokrasi anlayışı sunamaz ve burjuva sınıfının işçi sınıfı üzerindeki egemenliğini örtmeyi ifade eder. Dolayısıyla burjuva demokrasisi (ya da Batı demokrasisi) gerçek bir demokrasi değil, yalnızca biçimsel bir demokrasidir. Gerçek demokrasi ise burjuva sınıfının, sömürü ve yabancılaşmanın olmadığı, işçi sınıfının kuracağı bir dünyada mümkün olacaktır. Ancak, gerçek bir demokrasiye ulaşma:

1- Proletarya Demokrasisi

2- Sosyalizm

3- Komünizm aşamalarından sonra gerçekleşecektir (Göze, 2017: 328-331; Tanilli, 1982: 43).

Marx ve Marksistler işçilerin sömürülmesini eleştirirken aynı zamanda siyasal alandaki güçsüzlüklerine de eleştiri getirmişlerdir. Marksistler -komünist bir geleceğin kurulması sürecinde, demokrasi anlayışında birleşememiş olsalar da- yozlaşmış olarak tanımladıkları burjuva demokrasisinin proletarya demokrasisine dönüşeceği görüşünü savunmuşlar ve hem önerilerinde hem de eleştirilerinde demokratik teoriye dair katkı sağlamışlardır (Femia, 1993: 2).

Kimi yazarlar Marx'ı "demokrasiyi hırslı savunan" biri olarak görmüştür (Springborg, 1984: 538). Ancak Marx'ın savunduğu demokrasi, burjuva sınıfının ortadan kalktığı, sınıfsız bir toplumu işaret etmektedir. Marx, erken dönem ve sonraki çalışmalarında demokrasiyi, öncelikli bir konumu tanımlamamakla birlikte tam tersini, esas olarak bir geçiş dönemini, devlet ve toplum ayrımının ortadan kalkmasını, gerçek özgürlük ve eşitlik olarak ifade etmiş ve bunların ancak kapitalizmi yenilgiye

18 Marksist düşüncenin oluşumu ve geliştirilmesinin mimarlarından biri olan Vlademir İlyiç Ulyanov-Lenin (1870-1924) demokrasinin katkısını "*sınıf mücadelelerini genişletmesi, açması ve bilinçlendirmesi*" olarak değerlendirmiştir (Aktaran Tanilli, 1989:20)

uğrattıktan sonra komünizmde gerçekleştirilebileceğini savunmuştur (Dahl, 2002: 105).

Marksist demokrasinin teoriden pratiğe ilk geçişi Paris Komünü'ne denk düşmektedir. 1848 ve 1852 yılları arasında Fransa Cumhurbaşkanlığı'nı yapmış olan 3. Napolyon (Charles Louis Napoléon Bonaparte) (1808-1873), başkanlık süresinden sonra bir darbeyle cumhuriyeti yıkmış ve imparatorluğu ilan etmiştir. 3. Napolyon ülkeyi yönettiği dönemde Paris'e büyük bir önem atfetmiştir. İlk işlerinden biri olarak 1853 yılında vali olarak atadığı Georges Eugene Haussmann'ı (1809-1891) Paris'in bayındırlık işlerini yönetmesi için görevlendirmiştir. Bu süre zarfında kentin altyapısı düzenlenirken; Paris'in çehresini tüketim ve turizm merkezi olarak değiştirilmeye başlanmış ve kente yeni bir karakter getirilerek yeni bir yaşam biçiminin kurulması sağlanmıştır. Kentin değişimiyle birlikte büyüyen ekonomik yapı 1868'de iflas etme noktasına gelmiştir. Haussmann görevden alınmış, bu dönemde Fransa'nın Almanya'ya savaş açıp yenilmesi kapitalist kent tarihinin en büyük devrimci olaylarından biri olarak görülen Paris Komünü'nün ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Haussmann'ın ortadan kaldırdığı eskiye dair özlem ve onun yaptıklarıyla yoksunlaşmış halk kitlesi, kenti geri alma isteğiyle tekrar tarih sahnesine Paris Komünü'yle birlikte çıkmıştır (Harvey, 2008: 26). Komünün ortaya çıkışı; öncesinde ekonomik, toplumsal ve siyasal birtakım olaylar neticesinde gerçekleşmiş, Marx, Paris Komünü'nden yirmi beş yıl önce, "Feuerbach Üzerine Tezler" çalışmasında komünün ortaya çıkışının teorik planını çizmiştir: "*ortamın değiştirilmesi ile insan eyleminin çakışması, ancak devrimcileştiren pratik olarak kavranabilir ve ussal bir biçimde anlaşılabilir*" (Marx, 1976: 12).

Şekil 7: Paris Komünü Sırasında Barikat

Kaynak: (Lissagaray, 2013: 458)

Marksist, sosyalist hareketin bir parçası olarak görülen Paris Komünü (Keleş, 2009'dan aktaran Şakacı, 2009: 245); düzenli ordunun kaldırılması, tüm memurlarının seçilmesi ve görevlerinden geri alınabilmesi ile tam bir demokrasinin kurulması ve parçalanmış devlet mekanizmasını değiştirmesi anlamını taşımaktadır (Lenin, 1992: 83). Yalnızca iki ay ayakta kalan, daha çok yerel bir yönetim olarak ifade edilebilecek bir işçi hükümeti olarak Paris Komünü için Marx ve Engels, Komünist Manifesto eserinin 1873 basımında: “işçi sınıfının el altındaki devlet aygıtını eline geçirerek kendi amaçları için işletemeyeceğini göstermiştir” sözleriyle pratiğin özeleştirisinde de bulunmuşlardır (Marx ve Engels, 2011: 17).

IV. KUŞAK TEORİSİ

A. Kuşak Kavramı

Kuşak kavramı, “belli bir zaman dilimi içinde yaşayan bireyler” olmaktan ziyade, benzer dönemde doğan bireylerin, benzer sosyal, kültürel etkilerle karşılaşmaları sonucunda oluşan bağların bir karşılığı olarak tarif edilmektedir (Mannheim, 1952: 303; Sessa vd., 2007: 49). Ancak, bireyler arasında bu bağların oluşumunu sağlayan sosyal etkileşimlerin, yani sosyal ve kültürel bağların, sağlanmaması; kuşakların ortaya çıkmayacağı anlamını taşımaktadır (Mannheim, 1952: 290-291). Tarihsel, kültürel ve toplumsal olarak farklılıklarıyla tanımlanan kuşaklar, sadece doğdukları tarihler temel alınarak değil, aynı zamanda yaşadıkları toplumsal değişim dönemleriyle birlikte kendilerine ait dünya görüşlerini de inşa etmektedirler (Alwin, 2002: 44). Kuşaklar tarafından inşa edilen dünya görüşleri, tarihsel süreç içerisinde sonraki kuşaklara aktarılarak devam ettirilmektedir (Yılmaz, 2017: 61). Buradan hareketle Karl Mannheim (1893-1947) kuşakların oluşabilmesi için birtakım özelliklerin var olmasını şu şekilde belirtmiştir (Mannheim 1952: 292):

1. Kültürel sürece yeni bireylerin katılımı,
2. Bu sürece daha önce katılan bireylerin zamanla süreçten ayrılması,
3. Herhangi bir kuşakta yer alan bireylerin tarihsel sürecin yalnızca bir bölümüne katılım sağlayabilmesi,
4. Bir kuşakta biriken kültürel mirasın sonraki kuşaklara aktarılması,
5. Kuşaktan kuşağa geçişin sürekli olan bir süreç içermesidir.

Belirli bir zaman diliminde dünyaya gelen ve yaşamını sürdüren bireylerin benzer değer yargıları, tutum, davranışları ve yaşam şekilleri ile belirli bir çağda doğmuş olmalarından kaynaklandığı olgusuna işaret eden (Ayhün, 2013: 96) kuşak kavramı, disiplinler arası bir konu olarak tartışılmakta, özellikle sosyolojik bir kavram olarak irdelenmektedir (Pritchard ve Whiting, 2014: 1608). Sosyoloji biliminde, aynı zamanda doğan bireylerin politik, sosyal, kültürel süreçlere dair, ait oldukları

toplumda, benzer süreçlerden geçtikleri bir küme içinde tartışılmakta ve şu özellikleri taşımaktadır (Vincent, 2005: 580):

1. Sıralı bir bütündür: Belirli tarihlerle tanımlanan ancak bir grup olmayan kitleler, belirli bir takım tarihsel deneyimlerle birlikte birleşen kitleler, ebeveynlerinin biyolojik olarak çoğalması gibi farklı durumlarla ifade edilebilir.

2. Belirli bir zaman aralığında tanımlanmaktadır: Basit bir kronolojik süreç olarak, sosyal değişim deneyimi, kolektif bir deneyimin parçası olma, benzer kimlik ve özelliklerdeki bireylere dair geçmiş, gibi bileşenlerden oluşmaktadır.

3. Zaman içinde gruplar arasında devam eden ilişkiler setidir: Birbiriyle ilgili ilişkiler, akrabalık, ekonomik ve sosyal ya da normatif roller olarak gruplar arasında paylaşılan değerleri işaret etmektedir.

B. Kuşak Tartışmaları ve Tarihçesi

Kuşaklara dair tartışmalar daha çok yirmi ve yirmi birinci yüzyılın konuları arasında yer alıyor olsa da Antik Yunan'a, Helenistik döneme hatta eski Mısır uygarlığına kadar uzanmaktadır (Burnett, 2010: 9, Mercan, 2016: 59-60'dan aktaran Ağlargöz, 2017: 174). Bu dönemlerde Aristoteles Retorik isimli eserinde kuşaklarla ilgili şu cümlelere yer vermektedir:

1. *“Gençler, her konuda bilgili olduklarını sanırlar, bu nedenle kendilerinden emin oldukları için yapmaları gereken şeyleri aşırı derecede yaparlar”* (Aristo, 2018: 128).

2. *“Nasıl ki dünyada yetişen şeyler arasında bir değişim varsa aynı şekilde insan soylarında da benzeri bir değişim vardır. Bazen iyi kuşaklar ve bu kuşaklardan olağanüstü insanlar gelir, bazen bir ara dönem başlar. Akıllı olanlar Alkibiades ya da Dionysos'un soyundan gelenler gibi çılgın karakterdeyken Kimon, Perikles ya da Sokrates'in torunları gibi uyuşuk, tembel kuşaklara bir dönüş de yaşanabilir”* (Aristo, 2018: 132).

3. *“Ahlaki ilkeler mümkünse sadece konuşmacının tecrübeli olduğu durumlarda ya da yaşlılar tarafından kullanılmalıdır. Hem genç insanın sanki hikâyeye anlatır gibi bunları anlatması uygun değildir. Eğer ortada tecrübe yoksa bunu kullanmak*

aptallıktır ve utanmazlıktır. Hem sıradan gençlerin ilkeler kullanıp sonra da bunları açıklamaya meraklı olduklarını biliriz” (Aristo, 2018: 142).

Antik Yunan döneminde kuşaklar arası farklı düşünüş şekilleri, bir başka deyişle kuşak çatışmaları, farklı kaynaklarda da yer almaktadır. 1907 yılında yazılan “Schools of Hellas an Essay on The Practice and Theory of Ancient Greek Education” isimli eserde de şu ifadeler yer verilmektedir: Çocuklar hane halklarının zorbalı olmaya başladı. Onlar, odaya büyükleri girdiğinde koltuklarından kalkmıyorlar, ebeveynleriyle ters düşüp didişiyorlar, onlardan önce konuşuyorlar, masada hızlı bir şekilde yemek yiyorlar ve bacak bacak üstüne atmak gibi Helenistik geleneklere karşı geliyorlar (Freeman, 1907: 74). Kuşaklararası farklılıklar ve çatışmaların daha görünür olması yirmi ve yirmi birinci yüzyıla ait olsa da tarihi günümüzden yaklaşık iki bin beş yüz yıl önceye dayanmaktadır.

Modern sosyoloji biliminin kurucusu olarak gösterilen Fransız sosyolog Auguste Comte (1798-1857) kuşaksal değişikliklerin tarihsel süreçte dinamik bir yapı olduğunu belirterek, sosyal ilerleyişin yalnızca bir kuşağın bir sonraki kuşağa aşılacağı ya da aktaracağı birikimler ile gerçekleşebileceğini ifade etmiştir (Comte, 1974: 635-641). Kuşaktan kuşağa aktarılacak olan bu birikimler, toplumların, toplumsal bazı özellikleri olan- gelenek ve görenekler denilebilecek- ortak deneyimlerini, daha geniş bir çerçeveden ise kültürünü işaret etmektedir.

Kuşak kavramıyla ilgilenen İspanyol filozof José Ortega y Gasset (1883-1955) yirminci yüzyılın etkili kuşak kuramcıları arasında gösterilmektedir. Bilim, rasyonel etik ve estetik üzerine dayanan sosyoloji üzerine çalışan filozof, kuşak kavramını bir değişim ve çözülmesi gereken bir görev olarak geliştirmiştir (Levickaite, 2010: 171).

Kuşak kavramına dair çalışmalar yirminci yüzyılda hız kazanmış, farklı disiplinlerde çalışılan konu olarak önemli bir hal almıştır. Kuşak kavramı 1928 yılında Almanca yazılan ve 1952 yılında İngilizce olarak revize edilen Karl Mannheim’ın çalışmasına atfedilmektedir (Roberts, 2010: 96). Alman sosyolog “The Problem of Generation” isimli çalışma ile konuyu bilimsel olarak ele almış ve onu daha görünür kılmıştır (Eyerma ve Turner, 1998: 91; Taylor, 2008: 4; Simirenko, 1966: 292; Demir vd., 2017: 77). Mannheim kuşak kavramını biyolojik olmaktan ziyade daha çok sosyoloji eksenli ele almış, kavramı sosyal-tarihsel olarak, tarihin hem öznesi hem de nesnesi bağlamında tartışmıştır (Burnet, 2010: 27). Kuşak kavramına dair bir diğer

çalışma ise Amerikalı siyaset bilimci Ronald Inglehart (1934) tarafından 1977’de yazılan “The Silent Revolution Changing Values and Political Styles Among Western Publics”de yapılmış ve -kimi araştırmacılar tarafından “Strauss ve Howe Teorisi” olarak da nitelendirilen- William Strauss (1947-2007) ile Neil Howe (1951) tarafından da popüler hale getirilmiştir (Lester vd., 2012: 342; Gürbüz, 2015: 41). Strauss ve Howe Amerikalı kuşakların tanımlanması, gruplandırılması ve isimlendirilmesi çalışmalarını yapılan ilk kişiler olarak da bilinmektedir (Strauss ve Howe, 1991: 85).

Karl Mannheim The Problem of Generations’da (1952) Marx’ın sınıf anlayışını kuşakların sosyolojik önemini vurgulamak için genelleştirmektedir. Mannheim kuşaklara dair daha önce yapılan değerlendirmeleri eleştirmiş, kronolojik yaşa veya biyolojik gerçeğe fazla bağlı kaldıklarını belirtmiştir. Ona göre yapılan bu değerlendirmeler kuşak ilişkilerinin sosyolojik öneminin görülmediği anlamını taşımaktadır. Zira Mannheim her ne kadar kuşak kavramını doğum ve ölümün biyolojik olarak açıklanmasıyla da kabul etse de bireyler arasındaki sosyal etkileşimin önemini, benzer zamanlarda benzer sosyal, kültürel etkileşimlerle, özellikle vurgulamıştır. Bundan dolayı Mannheim bir kuşağın, belirli bir zamanda doğma ile yaşamları devam eden süreçte, karşılaşılan sosyo-kültürel ve politik olaylar arasındaki dinamik bir ilişkiye dayanan sosyal konumu temsil ettiğini savunmaktaydı (McMullin vd., 2007: 299-300). Mannheim kuşak kavramının gelecekte daha anlaşılır olmasını sağlayan çalışmasında (1952), sosyal ve entelektüel hareketlerin daha net kavranabilmesi için kuşaklardan bahsetmiş; kuşak kavramını bireyin toplumdaki sınıf konumuna benzer görürken, kuşakların fiziksel ya da zihinsel yakınlıklarından öte, sosyal bir konum içerisinde yer aldıklarını belirtmiştir (Demirtaş, 2017: 154).

Kuşak farklılıklarına dair araştırmalar, her ne kadar sosyoloji kaynaklı olarak araştırılıyor olsa da farklı yaklaşımlarla birlikte de ele alınmaktadır. “Değer” de bu farklılıkları açıklamada önemli bir kavram olarak dikkat çekmektedir. Bireysel ve sosyal olarak var olmaya çeşitli alternatif anlamlar üreten dayanıklı inançlar (Rokeach, 1970 : 160) olarak tarif edilen değer kavramı, Inglehart’ın kuşaklararası çatışmaları ve farklılıkları tespit etmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Buna göre çatışmalar ve farklılıklar sosyoekonomik durumlar etrafında şekillenen iki farklı değer sistemine dayanmaktadır: Güvensiz toplumlarda ve hayatta kalma odaklı olan- ekonomik determinizm, rasyonalite, materyalizm, uyum ve otoriteye saygı gibi- modernist değerler ile güvenli toplumlarda var olan- eşitçilik, bireycilik, kişilerarası güven,

çeşitliliğe karşı tolerans gibi- postmodernist değerler (Chen, 2010: 135; Joshi vd., 2010: 395). Bu anlayış ile, belirli bir toplumdaki kuşak farklılıkları ve/veya çatışmasının açıklanmasında postmodernist ve modernist değer sistemleri ele alınarak kuşaklararası farklılıklar makro bir yaklaşımdan ziyade mikro bir yaklaşımla değerlendirilerek konunun daha anlaşılabilir olmasının yolları aranmıştır.

“İlkörnek” kelimesiyle eşanlamlı, “kolektif bilinçdışının içeriği” (Geçtan, 1995: 177) ya da “yaygın şekilde ilişkili olmaya eğilim gösteren semboller” anlamına gelen arketip kavramı kuşak araştırmalarında önemli bir yere sahiptir. Analitik psikolojinin kurucularından biri olan ve arketip kavramını psikoloji bilimine kazandıran İsviçreli bilim insanı Carl Gustavo Jung (1875-1961), arketiplerin kolektif bilinçdışının sonucu olduğuna inanmaktadır. Kolektif bilinçdışı atalardan kalan ortak deneyimlerin bir ürünüdür. Jung’a göre arketipler evrensel olmasının yanı sıra kuşaklar tarafından tekrarlar karşılaşılan yaşamlara tepki vermek süreciyle oluşmaktadır. Strauss ve Howe da kuşakların döngüselliklerini tanımlarken prophet(kâhin), nomad (göçebe), hero (kahraman) ve artist (sanatçı) olarak tanımladıkları arketiplerden yararlanmışlardır. Onların anlayışına göre her arketipin kuşakları, bireysel varoluşlarında ve sosyal yaşamda benzer tarihi paylaşırlarken aynı zamanda benzer davranışlar ve tavırlar da sergilemektedirler (Kuran, 2018: 25-26). Strauss ve Howe’un temel dayanaklarından bir tanesine göre; toplumun bireysel üyelerinin bireysel bir yaşam süreci vardır. Ancak, benzer yaştaki belirli kuşak üyelerinin benzer toplumsal dinamikleri deneyimleyeceklerinden ötürü kolektif bir akran kişiliklerine sahip olacaklardır. Bu temel dayanakta kuşak, yalnızca demografik parametrelere sahip bir kavram olmaktan ziyade, her kuşak grubu üyesinin nesiller boyunca sürecek ortak değerlere ve aidiyet duygusuna sahip olacakları düşünülmektedir (Taylor, 2008 : 9).

C. Kuşakların Sınıflandırılması

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı itibariyle kuşak araştırmaları biyolojik açıklamalardan ziyade sosyal yönlü olmuştur (Levickaite, 2010: 172). Kuşaklara dair yapılan tanımlara bakıldığında sosyoloji ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, bireylerin ve içinde buldukları kuşak gruplarının benzer yaşlarda ve ortak değerlere sahip oldukları düşünülmekte, birlikte deneyimledikleri, sosyoekonomik ve politik birtakım olaylarla karşılaştıkları yapılan tanımlamalardan anlaşılmaktadır. Ancak, bireyler ve kuşak grupları yaşadıkları coğrafyalarda birbirinden farklı ekonomik,

kültürel, toplumsal ve siyasal olaylarla karşılaştıklarından dolayı kuşaklara verilen isimlerde ve kuşak tarihi sınıflandırmalarında farklılıklar bulunmaktadır (Reeves ve Oh, 2008: 296- 297). Çizelge 1’de batı kaynaklı düşünür ve araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Burada, kuşaklara verilen isimlerde ve kuşak tarihi sınıflandırmalarına dair yıllarda benzerlikler görülmekle birlikte farklılıklara da rastlanılmaktadır. Çizelge 2’de Türkiye kaynaklı yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Çizelge 1’e benzer bir biçimde Çizelge 2’de de kuşak tarihi sınıflandırmaları benzerlik göstermektedir. Ancak her iki çizelge karşılaştırıldığında batı kaynaklı çalışmalarda gösterilen tarih aralıkları Türkiye kuşaklarına tam anlamıyla uymamaktadır. Buradaki uyumsuzluğun ülkelerin gelişim düzey ve hızlarından kaynaklı olduğu söylenebilir. Bu nedenle çalışmada Türkiye kuşakları; 1927-1945 Sessiz Kuşak, 1945-1964 Baby Boomer (Bebek Patlaması) Kuşağı, 1965-1979 X Kuşağı, 1980-1999 Y Kuşağı, 2000 ve sonrası doğanlar ise Z Kuşağı olarak belirlenmiştir (Başgöze ve Bayar, 2015: 122-123; Bayrakdaroğlu, 2017: 137; Kuran, 2018: 41-59-82-97-132; Baykal, 2019: 21).

Çizelge 1: Batı Kaynaklı Kuşak İsimleri ve Tarihsel Sınıflandırma

	Sessiz Kuşak, Yetişkinler, Boomers Öncesi,Gelenekçiler, Eski Askerler, Swing Generation	Baby Boomers (Bebek Patlaması), Patlama Kuşağı	X Kuşağı, 13ler Kuşak	Y Kuşağı, Gelecektekiler, Net Kuşağı, Milenyumlar, i-Kuşağı	Z Kuşağı, i- Kuşağı, Gelecek Kuşak, Milenyum Sonrası
Strauss ve Howe (1991)	1925-1942	1943-1960	1961-1981	1982-2000	-
Tapscott (2008)	-	1946-1964	1965-1976	1977-1997	1998 ve Sonrası
Zemke vd. (2000)	1922-1943	1943-1960	1960-1980	1980-2000	-
Becker (2001)	1930-1944	1945-1969	-	-	-
Martin ve Tulgan (2002)	1925-1942	1946-1960	1965-1977	1978-1985	-
Oblinger ve Oblinger (2005)	1900-1946	1946-1964	1965-1982	1982-1991	1995 ve sonrası
Kyles (2005)	1900-1945	1946-1964	1965-1979	1980-1999	-
Lancaster Stillman (2005)	1900-1945	1946-1964	1965-1980	-	1981-1999
Gravett ve Throckmorton (2007)	1930-1945	1946-1964	1965-1976	1977-1990	1991 ve Sonrası
Reynolds, Bush, Geist (2008)	-1946	1946-1964	1965-1981	1982-1981	-
Levickaité (2010)	-	-	1960-1974	1975-1989	1994-2018
American Generation (2010)	1933-1945	1946-1964	1965-1976	1977-1994	1995 ve Sonrası
Zhang ve Bonk (2010)	-1946	1946-1964	1965-1981	1982 ve sonrası	-
Fenzel (2013)	-	1944-1960	1961-1981	1982-2002	-
Twenge (2018)	-	1946-1964	1965-1979	1980-1994	1995-2012

Kaynak: (Strauss ve Howe, 1991: 8-335; Tapscott, 2008: 16; Zemke vd., 2000: 3; Becker, 2001: 119; Martin ve Tulgan, 2002: 1-3-6-8; Murray, 2004'den aktaran Oblinger ve Oblinger, 2005; Kyles, 2005: 54; Lancaster ve Stillman, 2005: 13; Gravett ve Throckmorton, 2007: 15; Reynolds vd., 2008: 20; Levickaite, 2010: 172;

“American Generations”, 2010: 5-6; Zhang ve Bonk, 2010: 77; Fenzel, 2013: 12; Twenge, 2018: 26-27).

Çizelge 2: Türkiye Kaynaklı Kuşak İsimleri ve Tarihsel Sınıflandırma

	Sessiz Kuşak	Baby Boomer Kuşağı	X Kuşağı	Y Kuşağı	Z Kuşağı
İzmirlioğlu (2008)	-	1950-1965	1965-1976	1977-1994	-
Altuntuğ (2012)	-	1946-1964	1965-1980	1981-2000	2000 ve Sonrası
Yüksekbilgili (2013)	1925-1946	1946-1963	1963-1981	1980 ve Sonrası	-
Başgöze ve Bayar (2015)	1925-1945	1946-1964	1965-1979	1980-1999	2000 ve Sonrası
Bayraktar (2017)	1927-1945	1946-1964	1965-1979	1980-1999	2000-2009
Kuran (2018)	1927-1945	1945-1964	1965-1979	1980-1999	2000-2018
Baykal (2019)	1923-1945	1946-1964	1965-1979	1980-1999	2000 ve Sonrası
Tuncer (2019)	-	1946-1964	1965-1979	1980-1999	-
Sarıoğlu ve Özgen (2018)	-	-	-	-	2000-2018

Kaynak: (İzmirlioğlu, 2008: 43-45; Altuntuğ, 2012: 205-206; Yüksekbilgili, 2013: 343; Başgöze ve Bayar, 2015: 122-123; Bayrakdaroğlu, 2017: 137; Kuran, 2018: 41-59-82-97-132; Baykal, 2019: 21; Tuncer, 2019: 27-33; Sarıoğlu ve Özgen, 2018: 1068).

1. Sessiz Kuşak (1927-1945)

“Bir Arap atasözüne göre; insan babasından çok yaşadığı zamana benzer” (Bloch, 1983: 189).

Marc Bloch

1927-1945 yılları arasında doğmuş olan kuşaktır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasında doğmuş, dünyanın buhranlı bir dönemine şahit olmuşlardır. Problemlerle dolu bir döneme denk geldiklerinden dolayı hem Türkiye’de hem Türkiye dışında “sessiz kuşak” olarak isimlendirilmişler (Kuran, 2018: 41) ancak “gelenekçiler” (Lancaster ve Stillman, 2005: 13), “erken dönem bebek patlaması” ya da “protesto kuşağı” (Becker,

2001: 119) olarak da bilinmektedirler. İlk kuşak olmalarından dolayı çoğunlukla kendilerinden sonra gelen kuşaklarla kıyaslanmaktadırlar. Günümüzün 75-93 yaş aralığındaki bireylerin oluşturduğu sessiz kuşağın Türkiye 2019 nüfus verilerine göre nüfusu yaklaşık 2,8 milyon ve toplam nüfusa oranı yaklaşık %3'tür (URL-4).

Kuşaklar aynı yıllarda doğmuş olmalarının yanı sıra ortak zevkler, tutum, davranışlar geliştiren ve benzer olaylar deneyimleyen kavram olarak tanımlanmaktadırlar. Tanımlar içerisinde ekonomik, sosyal, demografik, sosyolojik birçok etken bulunmaktadır. Özellikle bir kuşağı tanımlayabilecek spesifik olaylar bulunmaktadır (Zemke vd., 2000: 16). Sessiz kuşağın doğmuş olduğu 1927-1945 yılları arası, batı dünya tarihinde iktisadi, siyasal, toplumsal ve askeri alanlarda önemli gelişmelerin olduğu bir dönem olarak bilinmektedir. 1929 yılında New York Borsası'nın çökmesiyle yaşanan "büyük buhran", diğer bir ifadeyle büyük çöküş, iktisadi alanda yaşanan önemli gelişmelerin başında gelmektedir. Yaşanan ekonomik kriz, büyük şirket hisselerinin düşüşüne sebep olmuş, kapitalist dünya ekonomisini ise yeni bir krizin eşiğine getirmiştir. Bu dönemde hammadde ve gıda ürünlerinin üretiminde problem yaşanmış, daha önce stoklar yardımıyla dengede tutulan fiyatlar öngörülmemiş bir şekilde düşmeye başlamıştır. Temel gıda ürünleri olarak sayılabilecek çay ve buğday fiyatları üçte iki oranında; ham ipek fiyatları ise dörtte üç oranda düşüş yaşamıştır. Yaşanan bu gelişme, Milletler Cemiyeti'nin¹⁹ 1931 yılında hazırlamış olduğu listede bulunan, dış ticaretleri yalnızca birkaç temel maddeye bağlı Güney Amerika'da Arjantin, Brezilya, Bolivya, Ekvador, Kolombiya, Meksika, Peru, Şili, Uruguay, Venezuela; Kuzey Amerika'da Kanada, doğuda Avustralya, Hindistan, Yeni Zelanda; Avrupa'da Balkan ülkeleri, Finlandiya, Macaristan gibi ülkelerin ciddi problem yaşamalarına ve krizin küresel hale gelmesine sebep olmuştur (Hobsbawm, 2018: 120-121). Yaşanan ekonomik kriz beraberinde işsizlik problemini de getirmiş, olumsuz etkisi uzun süre devam etmiştir. 1932-1933 yıllarında ABD'lilerin %27'si, Almanların %44'ü, Avusturyalıların %29'u İngiliz ve Belçikalıların %22-23'ü, Danimarkalıların %32'si, Norveçlilerin %31'i ve İsveçlilerin %24'ü işsiz kalmıştır. Bu dönemde yaşanan işsizlik öyle bir noktaya gelmiştir ki, 1933 yılından sonraki iyileşme döneminde bile, 1930'lu yıllardaki ortalama işsizliğin ABD, Avusturya ve İskandinav ülkelerinde %20'nin, Britanya'da %17'nin altına düşmemiştir. 1933-1938

19 10 Ocak 1920'de, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan, ülkeler arasındaki problemleri barışçıl yollarla çözmeyi amaçlayan , bugünkü Birleşmiş Milletler' in ilk hali sayılabilecek, oluşum(Kıran, 2008: 21).

yılları arasında işsizliği büyük ölçüde azaltan tek ülke Nazi Almanyası olmuştur (Hobsbawm, 2018: 120-122). Dolayısıyla 1929 New York borsasının çöküşü Amerika kaynaklı olmakla birlikte doğudan batıya, kuzeyden güneye neredeyse tüm dünyayı etkilemiş olduğu söylenebilmektedir.

Sessiz kuşağın doğmuş olduğu 1927-1945 yılları arasındaki en etkili iletişim aracı radyodur. Birinci Dünya Savaşı'nda gizli mesajların kodlanması ve çözümlenmesinde telgraf ve telefon gelişmiştir ancak savaş daha çok radyonun önemini göstermiştir. Savaş sonrasında yaşanan gelişmeler doğrultusunda "Radio Corporation of America" isimli radyo iletişimde uzman olan şirket kurulmuş ve 1926 itibarıyla ABD'nin radyo ağının kurulma projesi onaylanmıştır (Mattelart, 2016: 55-56). İlk radyo programları daha çok yerel düzeyde yapılmıştır. Ulusal düzeyde yapılan radyo yayınları daha çok toplumu Birinci Dünya Savaşı'nın etkisinden uzaklaştırmak ve büyük buhranın bireyler üzerindeki etkisini azaltmak için hem bilgilendirme hem eğlendirme amaçlı yapılmıştır (Kundanis, 2003: 34-35). Dönemin etkili kitle iletişim aracı olan radyonun bireyler ve toplum üzerinde büyük bir etkisinin olduğu 30 Ekim 1938 yılında ABD'de bir radyo programında yayınlanan, Herbert George Wells'in (1866-1946) "Dünyalar Savaşı" isimli kitabının, radyoya uyarlanmış halinin okunması ile anlaşılmıştır. Radyo programının "Marslılar dünyaya ulaştı ve Amerika Birleşik Devletleri'ni istila ediyor" şeklindeki anonsla başlaması insanlar üzerinde gerçek bir olayın yaşandığı izlenimini yaratmıştır. Programda okunanın romandan alıntılanan bir bölüm olduğu söylene de milyonlarca Amerikalı anonsu duyar duymaz panik içinde buldukları bölgeden uzaklaşmaya çalışmıştır (Heyer, 2005: 76; Yaylagül, 2018: 48).

Sessiz kuşağın doğmuş olduğu 1927-1945 yıllarındaki önemli gelişmelerden bir diğeri ise Almanya'da Adolf Hitler'in başkanlığında Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin (Nazi) iktidara gelişi ve ardından dünyayı yeni bir savaşın içine çekmesidir. Nazilerin iktidara gelmesinde Almanya'nın bütünlüklü bir ulus bilincini sağlayamaması ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sonunda imzaladığı Versay Antlaşması'nın Alman toplumunu aşağıladığı düşüncesi²⁰ bulunmaktadır (Woodruff, 2006: 212). Bunun yanı sıra Nazilerin yükselişine 1929 yılında yaşanan büyük buhran

20 Erich Fromm'a göre (2017: 225) Versay Antlaşması'nın Alman toplumunda bir aşağılanma yarattığı düşüncesi "açıklanmaya ve kanıtlanmaya muhtaçtır". Her ne kadar toplumun büyük çoğunluğu Antlaşmanın adaletli olmadığına inanıyor olsa da öfke daha çok orta sınıfa aitti. İşçi sınıfı kaybedenin eski rejim olduğunu düşünüyor, rejimin yenilgisinin kendilerine ekonomik, siyasi birtakım kazançlar sağladığına inanıyordu. Dolayısıyla Versay Antlaşması'na gösterilen tepkinin temeli toplumun tamamından daha çok orta sınıfta aranmalıdır.

etki etmiş “iç çekişmelere son verecek ve bir aile, bir arkadaş topluluğu veya huzurlu bir mahallede yaşama hissi yaratan bir ulusal birlik ütopyası” da oldukça etkili olmuştur (Kühne, 2017: 260-261). Yaşanan ekonomik kriz ve beraberindeki işsizlik siyasi gerginliklerin artmasına ve parlamenter demokrasinin Almanya’da zayıflamasına sebep olmuş, Adolf Hitler ise bu krizden yararlanmışır. 1928 yılındaki seçimlerde %2 oya sahip olan Naziler 1930’da %18 ve 1932 kasım seçimlerinde %33 oy alarak Almanya’da kritik bir role gelmiştir (Dalton, 2015: 272). Milliyetçiliği ve Yahudi düşmanlığını kitleleri etkisi altına alan nutukları, mitingleri ve yazdığı kitapla yayan Hitler 1933 yılında cumhurbaşkanı tarafından yasal bir şekilde atanabilecek bir güce ulaşmıştır. Siyasi olarak yüzyılın en önemli kararlarından biri olan bu olay Almanya’da ciddi değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Versay Anlaşması’nı Alman toplumuna hakaret, uluslararası kapitalistleri düşman, Marksistler, Yahudiler, muhalifler hatta engelli bireyleri problem olarak gören, aynı zamanda saf Alman ırkını yaratma çabası içinde olan Hitler Almanya’yı ve dünyada birçok ülkenin dahil olduğu ya da olmak zorunda kaldığı ülkeleri sadece yirmi yıl içinde yeni bir savaşa itmiştir (Roberts, 2015: 654-655). 1 Eylül 1939’da Almanya’nın Polonya’ya saldırmasıyla başlayan Avrupa’daki savaş 8 Mayıs 1945’te – Hitlerin intiharından 1 hafta sonra- Nazi’lerin teslim olmasıyla, Japonya ve ABD arasındaki savaş ise Ağustos 1945’te, ABD’nin Hiroşima ve Nagazaki’ye attığı atom bombaları sonucunda sona ermiştir (North, 2015).

Sessiz kuşağın doğmuş olduğu 1927-1945 yılları Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu sonrasına tekabül eden dönemdir. Ancak bu dönemin hemen öncesinde Türkiye Cumhuriyeti tarihinin oluşumuna denk düşen gelişmeler yaşanmıştır: 23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi kuruluşu, 1 Kasım 1922’de TBMM kararıyla 623 yıllık Osmanlı saltanatının sona erdirilmesi, 24 Temmuz 1923’te Lozan Barış Antlaşması imzalanması ve 29 Ekim 1923’te cumhuriyetin ilanı. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte toplumsal yaşam, eğitim, dil ve kültür alanlarında “Cumhuriyet Devrimleri” olarak da tanımlanan devrimler-reformlar yapılmıştır (Akşin, 1997: 7-49; Berkes, 2012: 521). Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanmaktadır (Berkes, 2012: 515-550; Koçak, 1997: 111-112):

1. 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun Kabulü
2. 3 Mart 1924 Hilafetin Kaldırılması

3. 3 Mart 1924 Medreselerin Kaldırılması
4. 8 Nisan 1924 Şeriat Mahkemeleri'nin Kaldırılması
5. 30 Kasım 1925 Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması
6. 25 Kasım 1925 Şapka Devrimi
7. 26 Aralık 1925 Uluslararası Takvim ve Saate Geçilmesi
8. 17 Şubat 1926 İsviçre Medeni Kanunu'nun Kabulü
9. 1 Mart 1926 Türk Ceza Kanunu'nun Kabulü
10. 22 Nisan 1926 Borçlar Kanunu'nun Kabulü
11. 29 Mayıs 1926 Türk Ticaret Kanunu'nun Kabulü
12. 28 Mayıs 1928 Türk Vatandaşlığı Kanunu'nun Kabulü
13. 3 Kasım 1928 Latin Alfabesinin Kabulü
14. 1934 Kadınlara Eşit Yurttaşlık Haklarının Tanınması

Merkezi İstatistik Dairesi 26 Şubat 1926 tarihinde kurulmuş, 1927 yılında ise Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir (URL-5). Bu sayıma göre Türkiye nüfusu şu şekildedir:

Çizelge 3: Türkiye Cumhuriyeti İlk Nüfus Sayımı

Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Kadın Nüfusu	Erkek Nüfusu
1927	13.648.270	7.084.391	6.563.879

Kaynak: (URL-6)

Sayıma göre 1927 tarihinde nüfusun %51,8'ini kadınlardan %48,2'si ise erkeklerden oluşmaktaydı. Bu dönemde Türkiye'nin sanayileşmeye tam anlamıyla geç(e)memesinden dolayı nüfusun %83,7'si kırsalda %16,3'ü ise kentlerde yaşamaktaydı. Nüfusu 100.000'in üzerinde 673.029 ile İstanbul, 153.845 ile Ankara olmak üzere yalnızca 2 kent bulunuyordu. 100.000'in altında İzmir'in 153.845, Adana'nın 72.652, Bursa'nın 61.451 ve Konya'nın 47.286 nüfusu bulunmaktaydı. Nüfusun anadil olarak dağılımı ise 11.777.810 Türkçe, 1.184.446 Kürtçe ve 134.273 ile Arapça olarak kaydedilmiştir (Turan, 1995: 276).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 9 Eylül 1923'te kuruluşuyla ülke 1930'a kadar tek partili sistemle yönetilmiş, Mustafa Kemal Atatürk'ün (1881-1938) CHP'nin denetlenmesini istemesi ve devlet için çalışacak bir muhalefet partisi kurmak istemesiyle ikinci parti fikri ortaya çıkmıştır. Fethi Okyar'ın öncülüğünde kurulan Serbest Fırka kısa bir süre içinde halkın desteğini almış fakat bu durum CHP yöneticilerinde partinin Atatürk'ün aleyhinde yönetim sergilediği, şeriatı ve saltanatı getirmek istediği izlenimini yarattığından dolayı parti kısa sürede kapatılmıştır. Serbest Fırka'nın CHP'de yarattığı korkulardan dolayı CHP 1931 yılında aldığı kararla Altı Ok Programı'nı, 1945 yılına kadar sürecek tek partili dönemi başlatmıştır (Karpat, 2010: 51).

İmparatorluktan cumhuriyete geçiş sonrasında yapılan devrimlerde Mustafa Kemal eğitim ve kültüre önem vermiş bu alanda çalışmaların yapılmasını sağlamıştır. Bu çalışmaların yapılmasında cumhuriyete yönelik isyanların da önemi bulunmaktadır. Özellikle 23 Aralık 1930'da yaşanan Menemen Olayı gerici zihniyetin önüne geçilmesi gerekliliğini göstermiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışmalardan biri tutucu odaklar halini almış Türk Ocakları'nın dağıtılması ve ardından 19 Şubat 1932 yılında CHP'ye devredilmesidir. Bu tarihte faaliyet göstermeye başlayan Halkevleri 1950'ye gelindiğinde sayıları 478'i Halkodaları ise 4322'yi bulmuştur. Halkevleri tarih, güzel sanatlar, dil, edebiyat, spor, toplumsal yardım, kütüphane, müzecilik gibi alanlarda halka eğitimler sağlamış, Türkiye'nin aydınlanma hareketinin yurda yayılmasında önemli merkezler olarak gösterilmiştir (Akşin, 1997: 73-74). Halkevlerinin yanı sıra 1940-1954 yılları arasında faaliyet gösteren köy enstitülerinin de eğitim ve kültür alanlarında katkıları olmuştur. Denemesine 1935'li yıllarda başlanan, 17 Nisan 1940 yılında ise yasal zemine oturtulan köy enstitüleri; köy öğretmeni yetiştirmenin yanı sıra sağlık görevlileri, teknisyen gibi meslek gruplarının yetiştirilmesinde rol oynamıştır. Kuruluş amaçlarının üzerinde başarı sağlayan köy enstitüleri, *"köyün, kırsal alanlarda yaşayanların sorunlarını ortaya koyan ilerici bir kuşağın yetişmesini sağlamışlardır"* (Aysal, 2005: 267).

1938 yılı Türkiye Cumhuriyeti için önemli bir eşik noktası sayılmaktadır. Cumhuriyetin kurucu mimarı Mustafa Kemal hayatını kaybetmiş, ölümünden sonra ise yerini İsmet İnönü (1884-1973) almıştır. Bu, Avrupa'da faşist ideolojilerin doruk noktasına ulaştığı ve dünyayı savaşa sürüklediği dönemdir. Almanya'da Hitler'in, İtalya'da Benito Mussolini'nin (1883-1945) politikaları dünya tarihi açısından bir

dönemeci ifade etmektedir. Türkiye, savaş döneminde ekonomik olarak sıkıntı yaşamış olsa da İsmet İnönü'nün verdiği mücadele ile savaşa girmemiştir. 1939 yılında Türkiye, Fransa ve İngiltere, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi sonucunda yakın ilişkiler geliştirmiştir. Üç ülke arasında yapılan görüşmeler neticesinde 19 Ekim 1939 yılında bir antlaşma yapılmıştır. Antlaşma, Türkiye'nin Avrupalı bir devletin Akdeniz'de savaşa neden olabilecek bir saldırısı karşısında Fransa ve İngiltere ile etkin bir iş birliği yapmasına dayanmaktadır. 10 Haziran 1940'ta İtalya'nın Fransa ve İngiltere'ye savaş ilan etmesiyle olası durum ortaya çıkmış olsa da Fransa'nın yenilgiye uğraması bir fırsat olmuş, Türkiye son dakikaya kadar savaşın dışında kalmaya çalışmıştır. Almanya'nın Yunanistan'ı işgal etmesi ve 1941 yılında Bulgaristan'ın mihver ittifakına geçmesiyle Türkiye Almanya ile aynı yılın haziran ayında dostluk anlaşması imzalamış, Almanya'nın yayılma sürecini takip eden bir buçuk yıl içinde İngiltere'nin göndereceği yardımları ve eksikliklerini öne sürerek tarafsız ve savaştan kaçınan bir politika izlemiştir. Oyalama politikasını çeşitli bahanelerle sürdüren Türkiye 1945 yılında BM kurucu üyeliği hakkı kazanabilmek için Almanya'ya simgesel bir savaş ilan etmiş ancak İkinci Dünya Savaşı'nda silahlı bir eyleme girmemiştir (Zürcher, 2000: 295-298).

2. Baby Boomer-Bebek Patlaması Kuşağı (1946-1964) ²¹

1946-1964 yılları arasında, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra doğmuş olan kuşaktır. Bu kuşağa verilen “baby boomer-bebek patlaması” ismi Amerika'da 1946-1964 yılları arasında doğum oranlarındaki yükselişten gelmekte, (Strauss ve Howe, 1991: 470; Stillmann ve Stillmann, 2018: 15) kuşak ismi, “*love generation-aşk kuşağı*” “*me generation-ben kuşağı*” ve “*sandwich generation-sandviç kuşağı*” gibi farklı isimlerle de bilinmektedir (Williams ve Page, 2011: 4).

Kuşağı tarif etmede kullanılan “*baby boomer*” kavramı her ne kadar Amerika kaynaklı olsa da Türkiye için de uygun gözükmektedir. Zira bu dönemde Amerika nüfusundaki artış hızının benzeri Türkiye'de de gözlemlenmektedir (Kuran, 2018: 60). Günümüzün 56-74 yaş aralığındaki bireylerin oluşturduğu Baby boomer kuşağının Türkiye 2019 nüfus verileri incelendiğinde Türkiye nüfusunun yaklaşık 12,5 milyonu

21 Dönemin İngiltere Başbakanı Winston Churchill (1874-1965) 14 Temmuz 1945'te ABD Başkanı Harry S. Truman (1884-1972) ve SSCB Başkanı Josef Stalin (1878-1953) ile katıldığı Postdam Konferansı'nda ABD'li savaş bakanının yapılan atom bombası denemesinin başarılı olduğunu kendisine verilen şifreli mesajda, “bebekler başarılı şekilde doğdular” şeklinde belirtmiştir (Churchill, 1953: 551-552). Baby boomer kuşağının da ilk doğum yılının 1945 olması dikkat çekicidir.

bu kuşaktan oluşmaktadır ve toplam nüfusa oranı ise yaklaşık %15 olarak gözükmetedir (URL-7).

İkinci Dünya Savaşı, savaşa katılan ülkelerin yanı sıra savaşa doğrudan ilişkisi olmayan birçok ülkeyi de etkilemiştir ancak ekonomik ve fiziki tahribat yüzünden en çok etkilenen kıta Avrupa olmuştur. Avrupa’da tarafsızlığını koruyan İsveç ve İsviçre dışında tüm ülkeler problemler yaşamış, savaşta tarafsız bir diğer ülke İspanya iç savaş (1936-1939) yüzünden ekonomisinde kısa sürede onarılamayacak problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Savaşta on dört milyon Avrupalı, yirmi milyon SSCB yurttaşı hayatını kaybetmiştir. ABD ve SSCB savaşın iki galibi olarak çıkmış, iki devlet askeri güç olarak 1945 yılında Avrupalı ülkelere göre açık bir üstünlüğe sahip olmuştur. Galip gelen diğer devletler ise bu dönemde yalnızca ayakta kalmaya çalışmışlardır. ABD ve SSCB arasındaki hâkim güç olma yarışı İkinci Dünya Savaşı itibariyle başlamış ve 1991 yılında SSCB’nin dağılmasına kadar devam etmiştir. İki ülkenin bu mücadelesi “cold war-soğuk savaş” olarak nitelendirilmiştir (Roberts, 2015: 679-680). İki ülke arasındaki mücadeleye dayanan yılların bu dönemde yaşayan bireyler ve toplumlar üzerinde psikolojik, sosyolojik önemli etkileri olmuştur. Soğuk savaş dönemini Mısır doğumlu Marksist tarihçi Eric Hobsbawm (1917-2012) şu şekilde açıklamaktadır: “*bütün kuşaklar her an patlak vereceğine ve insanlığı tahrip edeceğine geniş çapta inanılan küresel nükleer savaşların gölgesi altında yetiştiler*” (Hobsbawm, 2018: 302).

İkinci Dünya Savaşı’nın önemli sonuçlarından biri de Almanya’nın Batı ve Doğu olarak ikiye bölünmesidir. 1949 yılında Batı Almanya Federal Cumhuriyet, Doğu Almanya Alman Demokratik Cumhuriyet olmuş, 1955 yılında ise tam bağımsız hale gelmişlerdir. Bu dönemde Federal Almanya, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyesi olarak batılı ülkelere desteklenmiş; Doğu Almanya Varşova Paktı’nı imzalayarak sosyalist ülkelerle dayanışma içine girmiştir (Woodruf, 2006: 352).

Asya ve Afrika devletlerinin katılımıyla 18-24 Nisan 1955 tarihlerinde yapılan Bandung Konferansı, “*baby boomer*” kuşağının yolunu açan önemli gelişmelerden bir diğeri olarak kabul edilmektedir. Batılı devletlerin Asya ve Afrika’daki sömürgeleri İkinci Dünya Savaşı sonrasını takip eden süreçte bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlar, bu durum sömürge imparatorluklarının yıkılmasını ve yeni ülkelerin kurulmasını getirmiştir. Bağımsızlıklarını ilan eden yeni devletler, ABD öncülüğünde Batı bloku, SSCB’nin öncülüğünde Doğu bloğuna alternatif olarak küresel düzlemde

üçüncü bir blok oluşturmuşlardır. Bloкта yer alan devletler, her ne kadar bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da ekonomik olarak tek başlarına var olamayacaklarının bilincinde olmuşlardır. Bu devletler daha önce yaşadıkları olumsuz deneyimlerden dolayı batı bloğuna dahil olmamışlar, doğu bloğuna ise batı bloğunu karşılırlarına almak istememeleri ya da doğu bloğunun kontrol altına girebilecekleri düşüncesiyle katılmamışlardır. Her iki taraftan da ekonomik yardım alma düşüncesiyle tarafsız bir yol tercih etmişlerdir. Bu düşünceler neticesinde tarafsızlığın öncülüğünü Hindistan ve Mısır'ın girişimleriyle, aralarında Türkiye'nin de dahil olduğu, yirmi dört ülke Bandung Konferansı'nı düzenlemiştir. Düzenlenen konferans tam bir örgütlenme sağlayamamış olsa da eski sömürge olan yeni bağımsız ülkelerin dayanışmalarında başat bir rol oynamıştır. Takip eden yıllarda Asya-Afrika devletlerinin ikinci konferansı 26 Aralık 1957 yılında Mısır Kahire'de, sekiz Afrika devletinin katıldığı 15 Nisan 1958'de Gana'nın başkenti Accra'da Birinci Accra Konferansı ve 6-13 Aralık 1958'de İkinci Accra Konferansı, 1-6 Eylül'de Sırbistan'da Belgrad Konferansı, 8 Eylül 1970'te Zambiya Konferansı yapılmış ve bu konferanslar çeşitlenerek devam ettirilmiştir. Böylelikle iki bloklu dünya üçüncü bir bloğun var olmasıyla adını duyurmaya başlamış, özellikle 1950'lerden sonra dünya siyaset arenasında varlığını hissettirmiştir (Uçarol, 1995: 679-680).

Amerikalı sosyolog David Riesman'a (1909-2002) göre bireyler ve toplumlar uyumluluk odaklı sosyal karakterleri dahilinde var olmaktadır. Daha çok Endüstri Devrimi öncesi olmak üzere, geleneksel yaşam tarzları, uyumlu sosyal karaktere sahip birey ve toplumları tanımlamaktadır. Rönesans, Reform, Endüstri Devrimi ve Fransız İhtilali gibi politik devrimler dahil olmak üzere tarihsel olarak yaşanmış tüm devrimler toplumları birbirlerine uyumlu oldukları kırsal yerleşimli geleneksel yaşamlarından alarak karmaşık kentlere doğru koparmıştır. Ancak bu devrimler, üretim çağından tüketim çağına geçişte tüketimin büyük bir yükseliş gösterdiği yirminci yüzyılın ikinci yarısı itibariyle ise bir dizi sosyal gelişmeyle ilişkilendirilebilecek, Amerika gibi batılı ülkelerde, farklı bir devrimle devam etmektedir (Riesman vd., 2001: 6). Teknik gelişmelerin yaşanması, özellikle 1950'ler itibariyle televizyonun temel tüketim mallarından biri haline alması, tüketim alışkanlıklarının yönlendirilmesinde, siyasal, toplumsal ve ekonomik gelişmelerin öğrenilmesinde ve bunlara reaksiyon verilmesinde anahtar rol oynamıştır.

Baby boomer kuşağı iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelere tanık olmuştur. Bu kuşağın doğmuş olduğu 1950'li yıllardaki en etkili iletişim aracı televizyondur. Nitekim, bu kuşaktan herhangi bir bireye en büyük icadın ne olduğu sorulduğunda cevap kuşkusuz televizyon olarak verilecektir. Bu yıllarda satılan televizyon sayısı giderek artış göstermiştir. 1952²² yılında ABD'de dört milyon evde bulunan televizyon sayısı 1960'a gelindiğinde elli milyonu bulmuştur (Lancaster ve Stillman, 2005: 21). 1955-1975 yılları arası yaşanan Vietnam Savaşı'na karşı, yurttaşlık hakları hareketleri gibi, dünyada ses getiren eylemler yapıldığında milyonlarca kişi eylemleri televizyondan izleme olanağı bulmuştur (Tapscott, 2008: 14). Dolayısıyla televizyonun baby boomer kuşağının siyasal, sosyal ve kültürel eğilimlerini etkilemede önemli bir rol oynadığı söylenebilmektedir (Kundanis, 2003: 37-38).

Türkiye tarihinde sessiz kuşağın doğmuş olduğu 1927-1945 yılları cumhuriyetin kurulduğu, devrimlerin yapıldığı ve tek partili sistemin var olduğu yıllardır. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na katılmamış olsa da temel malların temini ve her an savaşa girme korkusu gibi problemlerle karşı karşıya kalmış, bu durum muhalif seslerin yükselmeye başlamasına, ardından çok partili döneme geçilmesine vesile olmuştur. 1945 yılı baby boomer kuşağının doğum tarihi sınıflandırmasındaki ilk yıla ve çok partili hayata geçişe denk gelmektedir. CHP'nin ardından kurulan ilk parti Milli Kalkınma Partisi'dir (MKP). 18 Temmuz 1945 tarihinde kurulan partinin başkanı İstanbul'un zengin sanayicilerinden Nuri Demirağ (1886-1957) olmuştur. MKP ayrıntılı bir parti programına sahip olmasa da kuruluşu muhalif seslere kulak verilmesi ve demokratikleşme yolunda atılan bir adım olarak görülebilmektedir. Çok partili dönemin ikinci hareketi Demokrat Parti (DP) olmuştur. Celal Bayar başkanlığında 7 Ocak 1946'da kurulan parti, bir halk hareketi olarak değil, meclis içinde muhalif seslerden meydana gelmiştir. DP kuruluşundan yaklaşık 6,5 ay sonra seçimlere katılmıştır. 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimde CHP 397 milletvekili DP 61 milletvekili olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çok partili seçimi yapılmıştır (Karpat, 2010: 236-239; Teziç, 1976: 29; URL-8).

22 1952 ABD başkanlık seçimleri, televizyonun ilk defa seçmenleri etkilemek için kullanıldığı ve cumhuriyetçi aday Dwight David Eisenhower'ın (1890-1969) seçimi kazanmasında etkisinin olduğu düşünülen kampanya süreci olmuştur (Topuz, 1991: 56-60; Sadakaoğlu ve Korkmaz, 2020: 37).

ABD İkinci Dünya Savaşı sonrası SSCB ile girdiği soğuk savaş döneminde üstünlüğü elde etmek adına birtakım girişimlerde bulunmuştur. 12 Mart 1947 yılında ABD Başkanı Truman SSCB tehlikesinden Türkiye ve Yunanistan'ı koruman adına kendi ismiyle yayınlanan (Truman Doktrini) bir siyasal doktrin geliştirmiş, aynı yıl Türkiye ile ABD arasında askeri yardım antlaşması yapılmıştır. 1948 yılında ise “Marshall Planı” isminde duyurulan, içinde Türkiye'nin de bulunduğu Avrupalı devletleri kapsayan ekonomik yardım planı oluşturulmuştur. Bu planla amaçlanan; Avrupalı devletlerin savaş sonrası toparlanmalarına yardımcı olmak, komünizme neden olan yoksulluğu kaldırmak ve ABD sanayi için ihracat pazarlarının korunmasını sağlamaktır (Leffler, 2005: 28; Zürcher, 2000: 304; Akşin, 1997: 111). Ancak, Türkiye'nin bu dönemde yaklaşık 100 milyon dolar dış ticaret fazlası vermesine, dolayısıyla ekonomik bir yardıma ihtiyacı olmamasına rağmen neden böyle bir yardımı kabul ettiği ise tam olarak anlaşılamamıştır (Boratav, 2005: 99).

Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihte yaşadığı üç askeri darbeden birincisi 27 Mayıs 1960 yılında, DP'nin 1950 yılında kazandığı seçimlerden on yıl sonra gerçekleştirilmiştir. DP'nin seçimi kazandığı 1950 ve darbeye giden süreçte ekonomiye ayrılan bütçeden payın çoğunluğu tarıma ayrılmıştır. Diğer yandan kalkınma planlarının bütünlüklü bir plan içerisinde yapılmaması ve dış borçlar dengesinin sağlanamaması ekonomik tıkanıklığa sebep olmuştur. Toplumdan yükselen seslerle birlikte muhalif seslerin şiddetlenmesi ve DP'nin yönetimi doğru şekilde sağlayamaması, baskılara son çare olarak ordunun müdahalesiyle cumhuriyetin kuruluşundan sonraki ilk darbe yapılmış ve DP dönemi sona ermiştir (Yücekök, 1984: 112).

3. X Kuşağı (1965-1979)

1965-1979 tarihleri arasında, baby boomerden sonra doğmuş olan kuşaktır. X kuşağının ismi Almanya doğumlu yazar Douglas Coupland'in (1961) “Generation X: Tales for an Accelerated Culture” isimli kitabından gelmektedir. Buradaki x kavramı, bireyin toplumdan dışlanmış hissettiği ve neredeyse tüm iş pozisyonlarının doldurulduğu bir dönem olmasından dolayı iş bulmakta zorluk yaşandığını ifade etmek için kullanılmaktadır (Tapscott, 2008: 14). X kuşağı ABD'nin on üçüncü doğmuş nesli olduklarından dolayı “*thirteenth generation-on üçüncü kuşak* veya “*13er-on üçler*” ve doğum oranlarının düştüğü zamana denk geldiği için “*baby busters*” isimleriyle de

bilinmektedir (Strauss ve Howe, 1991: 8; Martin ve Tulgan, 2002: 6). Günümüzün 41-55 yaş aralığındaki bireylerin oluşturduğu x kuşağının Türkiye 2019 nüfus verilerine bakıldığında nüfusu yaklaşık 16,1 milyon ve toplam nüfusa oranı yaklaşık %19,4 olarak gözükmektedir (URL-9).

X kuşağının doğmuş olduğu 1965-1979 yılları batıda siyasete kültürün belirgin şekilde etki ettiği ve 1968 olaylarıyla ortaya çıkan yeni sol hareketin kültür siyasetine yöneldiği dönemi işaret etmektedir. Tarihte “68 Kuşağı” olarak da bilinen hareket, işçi sınıfının ekonomik taleplerinin yanında çevre, cinsiyet, özgürlük gibi daha önce çokça dile getirilmeyen sorunlara da odaklanmıştır. 1960 yılı itibariyle kendilerini ifade edebilecek alan bulan genç kuşağa göre mücadeleyi yalnızca işçi sınıfı mücadelesi olarak görmek yeterli değildir. Ortaya çıkışında savaş karşıtı hareketler ve sivil hakların savunulması, genişletilmesi gibi taleplerin bulunduğu işçi sınıfı mücadelesinde işçi sınıfının bu dönemde alım gücünün yükselmesi, düzene uyum sağlayan bir görüntü çizdiğinin düşünülmesine neden olması sebebiyle mücadele alanı diğer problemleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Gürpınar, 2016: 11). 68 olaylarına giden süreçte, 1960’lı yılların önceki on yıllardan belirgin farkı siyasal ve toplumsal alanda kültürel değişimlerde görülmektedir. Zira otoriter, baskıcı ve tekçi yönetim anlayışları başarıya ulaşamamıştır. Bu durum dönemin genç kuşağını yeni bir anlayışa yöneltmiştir. David Batty’nin (2017) yönetmenliğini yaptığı, çoğunlukla Britanya’yı odağına alan “My Generation” belgeselinde 1960’lı yıllar ve dönemin genç kuşağı şu şekilde özetlenebilmektedir:

- Bu dönemdeki genç kuşağın ailelerine göre daha iyi eğitim aldığı düşünülmüştür.
- Genç kuşaktan düzene saygı göstermeleri beklense de bu karşılık bulmamıştır.
- İşçi sınıfının yaratıcılıktan uzak olduğu düşüncesi The Beatles, The Who²³ gibi müzik gruplarının ortaya çıkışıyla geride kalmıştır.
- Soğuk savaşın sürmesi sebebiyle herkesin acelesi varmışçasına yaşadığı bir dönem olmuştur.

23 Grubun My Generation (Benim Kuşağım) isminde bir şarkısı da bulunmaktadır.

- Moda, müzik, resim, fotoğraf gibi alanlarda yeniliklerin yapıldığı, pop art ²⁴ın popüler sanat ortaya çıktığı, önceki kuşakların tasvip etmediği şekilde özgür yaşayan bireylerin kendilerinden hippî ²⁵ olarak bahsedildiği bir dönem olmuştur.

Fransız düşünür Michael Foucault'ya (1926-1984) göre 68 olayları iktidarlara ve yönetimlerine karşı rahatsızlığın dile getirilişi, devlet ve kurumların toplumun gündelik hayatına uyguladığı baskıdan kaynaklanmaktadır. Bu durum Avrupa'da İsveç, Polonya; Afrika'da Tunus'ta benzer şekilde gözükmemektedir. Toplumlar yönetilme biçimlerinden, iktidarlardan rahatsızlığını dile getirmiştir. Burada yalnızca devletin toplum üzerindeki iktidarı değil, aynı zamanda farklı kurumlar eliyle ve kitle iletişim araçları üzerinden uygulanan iktidar baskısı da dile getirilmektedir. Foucault 68 olaylarını bir ayaklanma olarak, genç kuşağın benimsemiş olduğu yeni kültürü ve bazı toplumsal tabakaları baskı altına almayan çalışan iktidara olduğunu belirtmiştir (Foucault, 2019: 113-114). 68 olayları daha çok genç kuşağın başkaldırısı olarak bilinmektedir ve toplumsal bir krize neden olan olaylarda daha çok üniversitelerden yükselen seslerin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir (Schorske, 1998: 178). 68 olaylarının merkezi Fransa-Paris olsa da burayla sınırlı kalmamış; ABD, Meksika, Polonya, Yugoslavya, Çekoslovakya, Taylan'a kadar ifade ve seçme özgürlüklerinin genişletilmesi ve toplumsal adaletin sağlanması talebiyle, dünyada birçok ülkeye yayılmıştır (Hobsbawm, 2018: 402; Harvey, 2015: 13-49).

X kuşağının doğmuş olduğu 1965-1979 yılları Türkiye'de siyasal ve toplumsal alanlarda önemli gelişmelerin olduğu bir dönemdir. Bunlardan ilki yaşanan göç hareketidir. 1960'lar itibariyle kırsal alanlardan kentlere göçler başlamış, bu durum kırsal ile kent arasındaki farkların daha görünür olmasına neden olmuştur. 60'lı yıllar birçok ülke örneğinde olduğu gibi, Türkiye'de de demokrasi, özgürlük, savaş karşıtlığı gibi düşüncelerin karşılık bulduğu, sol ideolojinin yükselişe geçtiği, ekonomik görüntünün önceki dönemlerden keskin çizgilerle ayrıldığı bir zamana tekabül etmektedir. 1960-1980 yılları arası yaşanan gelişmelerin önemini Savran şu şekilde özetlemektedir (1987: 141): *“Türkiye toplumunun 1960 sonrasında girdiği yeni dönem, ülke tarihinde çok özel bir evre oluşturur. Bir bakıma, ekonomiye artan biçimde damgasını vuran sanayiyle, güçlü bir proletaryanın oluşumuyla, kapitalist*

24 Brittanica Concise Encyclopedia'ya göre; 1950 ve 1960'lı yıllarda İngiliz ve Amerikan kültürü fenomeni olan, çizgi, şekil gibi sıradan nesnelerin kullanıldığı sanat (URL-10).

25 Türk Dil Kurumu'na göre; “toplumsal düzene, tüketime ve şiddete karşı çıkan, derbederce yaşayan, örgütlenmemiş gençler” (URL-11).

topluma özgü sınıf mücadelesi türleriyle, kitlesel gösteri ve eylemleriyle, yavaş yavaş modern bir toplum kimliği kazanmaktadır bu dönemde Türkiye. Dönemi tanımlamak açısından, tarihsel dinamiğe damgasını vuran iki gelişme esastır. Birincisi, sanayinin sermaye birikiminin belirleyici alanı, sanayi burjuvasının iktidar blokunun yönetici haline gelişi; ikincisi, işçi sınıfının ülke tarihinde ilk kez siyaset sahnesine kitlesel biçimde girişi. Birbirleriyle bağlantılı bu iki gelişme göz önüne alınmadıkça, Türkiye'nin son yirmi beş yıllık tarihini anlamaya olanak yoktur”.

1960'lı yıllar itibariyle Türkiye ekonomisi ve toplumu önemli bir değişim geçirmiştir. Bu yıllara kadar üretimin daha çok tarıma dayalı olduğu Türkiye'de özel sanayi alanı giderek gelişmeye başlamıştır.²⁶ Buna etki eden önemli sebeplerden biri daha iyi bir yaşam idealiyle kırsalda tarımsal ağırlıklı işgücünü oluşturan kesimlerin kentlere göç ederek buralardaki iş alanlarında çalışmaya başlamalarıdır. Dolayısıyla ekonomik gelişmelerin toplumsal, kültürel ve siyasal alanda etkilerinin olduğu bu dönem Türkiye tarihi açısından önemli dönemeçlerden birini oluşturmaktadır. Bu dönemeçte önemli noktalardan bir diğeri toplumsal sınıflar arasında gözükmemektedir. Kentlerde yükselen sanayiyle birlikte toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlikler daha görünür olmuş, işçilerin sınıf bilinci bu süreç içerisinde giderek olgunlaşmıştır. Bunun neticesinde, daha çok hükümet yanlısı bir politika sergilediği düşünülen Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'ndan (Türk-İş) ayrılan bir grup 1967'de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (DİSK) kurmuş, işçilerin hak arayışlarında bağımsızlaşan bir grup haline dönüşmüşlerdir. 1971 yılında bir araya gelerek, çıkarlarını korumak üzerine örgütlenen diğer bir grup ise Türk Sanayicileri ve İş Adamları Birliği (TÜSİAD) olmuştur (Ahmad, 1995: 189). Bunun hemen öncesinde 1965 yılı seçimleri siyasal alanda gözükken dikkat çekici gelişmelerden biridir. Seçimlerin dikkat çekici performansını AP ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) göstermiştir. Bu seçimde TİP'in meclise on beş milletvekiliyle girmesi işçi sınıfının mecliste temsil edilmesi adına önemli bir gelişme olmuştur. DP geleneğinden gelen Adalet Partisi (AP) ise 11 Şubat 1961 yılında kurulmasına rağmen Süleyman Demirel (1924-2015) başkanlığında seçime girmiş ve %52,9 oy alarak büyük bir başarı göstermiştir. Süleyman Demirel, partisinin geleneksel ve islami değerlere yakın tavrını 1965-1971 yılları arasındaki iktidarı boyunca sürdürmüş, komünizm propagandası yapılmasını

26 1973 yılında sanayi öyle bir noktaya gelmiştir ki gayri safi milli hasılaya (GSMH) katkısı neredeyse tarımın vermiş olduğu katkıya yaklaşmış ve 1973 yılında ise tarımı geçmiştir (Ahmad, 1995: 189).

engelleyici girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda 1966-1967 yıllarında üniversiteleri sol görüşlü hocalardan arındırmaya ve haksız yargılamalar yapılarak komünizm fikrinin bir nevi toplumsal alanda önüne geçilmeye çalışılmış (Zürcher, 2000: 366) ancak dünyanın birçok ülkesinde yankı bulan 68 olaylarının Türkiye’de yaşanmasına engel olunamamıştır. Türkiye’de 1968 olayları²⁷nin temelinde komünizm aleyhtarı çabalar, yükselen işçi sınıfı bilinci, kır-kent ekonomik eşitsizliklerinin daha görünür olması ve esas olarak demokrasi düşüncesi bulunmaktadır. Bu dönemde dünyada yaşanan 68 olaylarının öncülüğünü yapan üniversiteli gençlik hareketleri²⁸ Türkiye’deki olayların da başını çekmektedir. Dolayısıyla diğer ülkeler ve Türkiye’deki hareketin ortaya çıkışı ve dile getirdiği düşünceler bakımından otoriter rejimlere karşı yükselen sesler, özgürlük mücadelesi, eski ve yeni kuşak arasındaki değer çatışmaları, 60’lı yıllar itibarıyla artan üniversite ve üniversite öğrencileri sayısına paralel olarak, öğrenci hareketlerinin demokratik üniversite talepleri gibi ortak özellikler bulunmaktadır (Bulut, 2009: 53). Türkiye’de yaşanan 68 olayları, 1965 ve 1969 seçimleri, 15-16 Haziran 1970 tarihindeki işçi grevleri ve Süleyman Demirel’in önderliğinde AP’nin uyguladığı politikalar Türkiye tarihindeki ikinci bir darbenin yaşanmasına giden süreçteki önemli olaylar arasında yer almıştır. Bu süreç sonunda, birinci darbenin yaşandığı tarihten on yıl sonra 12 Mart 1971 tarihinde verilen muhtırayla hükümet istifa etmek durumunda kalmıştır. X kuşağının doğmuş olduğu dönemin 1970’li yıllara tekabül eden yıllarında gerçekleşen olayların önemli bir kısmı meclis dışında yaşanan olaylar olmuştur. 1970 yılında Deniz Gezmiş (1947-1972), Sinan Cemgil (1944-1971) ve Hüseyin İnan’ın (1949-1972) kurmuş oldukları Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) 1971 ocak ayında Ankara’da bir soygun gerçekleştirmiş, olay sonrasında Deniz Gezmiş ve Yusuf Aslan için vur emri ile yakalama kararı çıkarılmıştır. 12 Mart 1971 muhtırasından 4 gün sonra 16 martta Deniz Gezmiş ve Yusuf Aslan, 23 martta Hüseyin İnan yakalanmıştır²⁹. Yapılan yargılamada idam kararı verilmiş, 6 Mayıs 1972 tarihinde infaz

27 1968 olaylarının Türkiye’de karşılık bulması, tarihte bu dönemde etkin rol oynayanların “68 Kuşağı” olarak isimlendirilmesine neden olmuştur.

28 Herbert Marcuse’ye göre; “üniversitelerin toplumun ve devletin mali ve politik iyi niyetine bağımlı hale geldiği durumda özgür ve eleştirel bir eğitim mücadelesi değişim için büyük mücadelenin yaşamsal bir parçası haline gelir” (2013: 65).

29 Tarihe “Kızıldere Katliamı” olarak geçen olayda, THKO ve Mahir Çayan’ın bulunduğu Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (THKP-C) üyeleri Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan’ın idamlarını engellemek için 27 Mart 1972’de Samsun Ünye’de bulunan NATO üssündeki yabancı görevlileri kaçırmış, hareketin diğer üyeleriyle buluşmak için Tokat Şarkışla’ya gitmişlerdir. İhbar üzerine buldukları ev çevrilmiş e yapılan operasyonla 10 devrimci öldürülmüştür (URL-13).

gerçekleştirilmiştir (URL-12). 12 Mart Muhtırası çoğunlukla sol hareketlere karşı bir uygulama olmuş olsa da bu hareket varlığını sürdürmeyi başarmış hatta Türkiye Komünist Partisi (TKP)'nin siyaset sahnesine çıkmasına katkı sunmuştur. Sol hareket içinde farklı fraksiyonların çıkmaya başlaması bu dönemde hareket kazanmıştır. Sağ cephede Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve ülkücü hareket de 12 marttan sonra güçlenerek çıkmış ve düşünceleri yayılmaya başlamıştır. 1970'lerle başlayıp 1980 darbesine giden sürece sol ve sağ hareketlerin mücadeleleri, özellikle üniversitelerde yaşanan kavgalar damga vurmuştur. Adı konulmamış bir savaş olarak başlayan mücadele ülke geneline yayılmış, 1974 mart ayında Ankara Hacettepe ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) yaşanan olaylar İstanbul'a sıçramıştır. Aynı ay içerisinde yaşanan olaylarda İstanbul Üniversitesi (İÜ) hukuk, tıp, iktisat fakülteleri üç gün kapatılmış, aralık ayındaki olaylarda yüz kırk üç öğrenci göz altına alınmıştır. 1975 yılında İstanbul ve İstanbul Teknik Üniversite'lerinde (İTÜ) boykotlar yapılmış, binlerce öğrencinin katıldığı eylemler Malatya ve Elazığ'a kadar uzanmıştır. Öğrenci ve işçilere yönelik saldırılar 1977 yılında artmış, bu dönemde yaşanan çatışmalarda yaklaşık 231 kişi hayatını kaybetmiştir (Baran, 2013: 190). Yaşanan bu olaylar Orta Anadolu'da sünni-alevi bölünmesine kadar gitmiştir. 19-26 Aralık 1978 Maraş Katliamı ve Mayıs-Haziran 1980 Çorum olayları bu dönemde yaşanmış siyasal ve toplumsal olayların başında gelmektedir. Yine 1 Mayıs 1977 İstanbul Taksim Meydanı'nda yaklaşık beş yüz bin kişinin katıldığı İşçi Bayramı'nda The Marmara Otel'den açıldığı düşünülen silahlı ateşle kırk kişiye yakın kişi hayatını kaybetmiştir (Belge, 2012: 642).

4. Y Kuşağı (1980-1999)

1980-1999 tarihleri arasında doğan kuşak y kuşağı olarak bilinmektedir. Ebeveynlerinin baby boomer kuşağı olduğu üyeleri x kuşağından sonra gelen kuşağı oluşturmaktadır. “*millenium generation-milenyum kuşağı*”, “*gelecek kuşak-future generation*”, “*net kuşağı*”, “*internet kuşağı*” (Lancaster ve Stillman, 2005; Tapscott, 2008: 15; Zemke vd., 2000: 127) gibi isimlerle de bilinen y kuşağı, her şeyi sorgulayan kuşak olarak tarif edildiklerinden dolayı “*why generation*³⁰-*neden kuşağı*” olarak da isimlendirilmiştir (Berkup, 2014: 222). Bir diğer görüşe göre ise ismini İngilizce gençlik anlamına gelen “youth” kelimesinin ilk harfinden alan y kuşağı, teknolojinin

30 Y kuşağı isimlendirmesindeki y harfinin telaffuzu İngilizce'de why kelimesiyle aynıdır. Bu yüzden y kuşağı neden, niçin kuşağı olarak da bilinmektedir (Berkup, 2014: 222).

içine doğan ilk dijital kuşak dalgası olarak tarif edilmektedir. Bu kuşağa dair dijital bilgi konusunda bilgiye sahip olmaları, yeni araçların kullanımında zorluk çekmemeleri, değişikliklere uyum sağlamaları, uzun süreli olmaksızın kısa süreli planları tercih etmeleri gibi özellikler sayılabilmektedir (Andrea vd., 2016: 92). Günümüzün 21-40 yaş aralığındaki bireylerin oluşturduğu Y kuşağının TÜİK 2019 verilerine göre nüfusu yaklaşık 26 milyon ve toplam nüfusa oranı ise %31'dir (URL-14). Bu verilere göre Türkiye'de yaklaşık üç kişiden biri Y kuşağı üyesidir ve Türkiye nüfusunun en kalabalık kuşaklarından birini oluşturmaktadır.

Y kuşağının doğmuş olduğu ilk yıl olan 1980 dünyada neoliberalizmin yükselişte ve neoliberal politikaların uygulanmaya başladığı döneme tekabül etmektedir. Bu yıllarda uygulamaya konulan neoliberal politikalar günümüz Türkiye'sinde ve birçok ülkede devam ettirilmektedir. 2005'de yayınlanan "Neoliberalism A Critical Reader" isimli kitabın önsözünde, Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston neoliberalizmden şu şekilde bahsetmektedirler: "*Neoliberalizm çağında yaşıyoruz. Neoliberalizm, ekonomi, politika, uluslararası ilişkiler, ideoloji, kültür gibi alanlarda tüm kıtalardaki bireyleri etkilemektedir. Birden fazla kuşakta, neoliberalizm o kadar yaygın ve etkili hale geldi ve yaşamın ciddi öneme sahip yönlerine o kadar derinden karıştı ki doğasını ve tarihsel önemini değerlendirmek zor olabilir. Yine de gerektiğinde askeri güç ya da uluslararası şantajla desteklenen, yerel düzlemde politika, ekonomi, hukuk, ideoloji ve medya baskılarının bir kombinasyonu aracılığıyla yeni alanlara tecavüz eden, yoksulları ezen, hak ve yetkileri azaltan ve direnişi ortadan kaldıran bu canavarı tanımak zor değildir*" (Filho ve Johnston, 2005: 1-2).

Neoliberalizm, birey refahını arttırmada en ideal yolun özel mülkiyet hakları, serbest piyasa ve serbest ticaretin baz alındığı program içerisinde bireysel girişim, beceri ve özgürlüklerin serbest olduğu politik-ekonomik bir pratik teorisi olarak ifade edilmektedir. Neoliberalleşme ise; iktidarın ekonomi bilirkişilerine teslim edilerek sermaye birikiminin tekrar sağlanmasına yönelik siyasi bir proje olarak tanımlanmaktadır. Neoliberalizmin güç kazanıp kapitalist dünya devletlerinde kamu politikalarını belirleyen yeni bir çıkış yolu olarak gösterilmesi 1979 tarihinde Birleşik Krallık Başbakanı seçilen Margaret Hilda Thatcher (1925-2013) ve 1981'de ABD

Başkanı seçilen Ronald Wilson Reagan'a (1911-2004) dayandırılmaktadır³¹. Aynı zamanda Birleşik Krallık tarihinde ilk kadın başbakan olan Thatcher göreve geldikten hemen sonra İkinci Dünya Savaşı sonrası Britanya'sının olumsuz havadan çıkmasını sağlayan sosyal demokrat devlet kurumları ve siyaset biçimlerine son verilmesi konusunda uygulamalara yönelmiştir. Bu hususta sendikal gücün karşısına çıkılması, aralarında pek çok mesleğin bulunduğu örgütlü yapılara ve sosyal dayanışma hareketlerine -rekabet ilişkisine zarar verebileceği kaygısıyla- karşı mücadele edilmesi, kamu kurumlarının özelleştirilmesi, refah devleti anlayışı çerçevesindeki vaatlerden geri dönülmesi, vergilerin düşürülmesi, girişimciliğin ve yabancı yatırımın sağlanabilmesi için teşvik edilmesi gibi anlayışlar izlenecek yeni neoliberal politikaları göstermektedir. Bu ve benzer neoliberal politikaların izlenmesi için tepeden inme bir yöntem kullanılmamış; toplumun rızasının üretilmesi için farklı kanallara başvurulmuştur. Medya, üniversiteler ve kiliseler gibi toplumsal alanda geniş kitlelere erişebilecek, rıza üretiminin gerçekleştirilebileceği alanlarda güçlü ideolojik etkiler dolaşıma sokulmuştur. Bunun yanında, ele geçirilen ve etkili şekilde kullanılan medya ve kimi kanaat önderleri üzerinden neoliberalizmin özgürlüğü savunan yegâne yöntem olduğu konusunda bir inanış yaratılmıştır. Toplumsal alanda neoliberal politikalara geçiş konusunda önemli bir görev gören bu kaynaklar önce siyasi partilerin ve sonrasında devlet iktidarının ele geçirilmesiyle de güçlendirilmiştir (Harvey, 2015:10-48). Fransız sosyolog Henri Lefebvre'ye (1901-1991) göre idari ve politik aygıtlarıyla birlikte devlet toplumun temel yapısı olarak görülmektedir. Ve bu aygıtlar öyle bir güce sahiptir ki toplumu sıkı bir şekilde tutmaktadır. Dolayısıyla devlet gündelik hayata etki eden bir yapıyı da temsil etmektedir. Gündelik hayatta bireyler, devlet yapısını toplumun üzerinde görmektedirler. Söz gelimi inançlı bireylerin oluşturduğu kitleler, katedrali öylesine kutsarlar ki yükselen ve kendilerinin oluşturduğu zeminin kendileri olduğunu fark etmez, günlük yaşantıları ve hareketleriyle bu ilişkinin devamlılığını sağlarlar. Lefebvre'ye göre bunu en iyi sağlayan neoliberalizm olmuştur (Lefebvre, 2015: 129-130).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra SSCB önderliğinde doğu ve ABD önderliğinde batı bloğuna bölünen yeni dünya düzeni 1990'lı yıllara gelindiğinde önemli bir

31 Graham Murdock'a göre neoliberalizmle birlikte gelen kamu kuruluşlarını özelleştirilmesi Reagan ve Thatcher hükümetleriyle özdeşleştirilse de buralarla sınırlı değildir. İspanya'da sosyalist hükümetin ticari televizyonu kabul etmesi, SSCB ve Çin'de ticari program yayıncılığına izin verilmesi gibi örnekler, neoliberal politikalar ve özelleştirmenin batıdan doğuya geniş bir alanda etki ettiğini göstermektedir (Murdock, 1997: 316).

değişime uğramıştır. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması komünizmin yıkıldığının temsili olmuştur. Bu dönemde SSCB'ye bağlı devletler birer birer bağımsızlığını ilan ederek parçalanmaya başlamış ve 1991 aralık ayına gelindiğinde SSCB dağılarak on beş cumhuriyete bölünmüştür. Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nde nisan 1990 tarihinde Bosna Hersek, Slovenya, Hırvatistan ve Makedonya'da yapılan seçimlerde komünist olmayan partiler galip çıkmış ve bu partiler federal bir yapı önermişlerdir. 1991 haziranında Slovenya ve Hırvatistan, 1992 yılında ise Bosna Hersek bağımsızlığını ilan etmiştir (Woodruff, 2006: 307-318). Yugoslavya'nın dağılmasına giden süreçte Sırp, Hırvatlar ve Boşnaklar arasındaki iç savaş binlerce kişinin hayatını kaybetmesine yol açmıştır³².

1980-2000 yılları arasında yaşanan iki önemli gelişme, küreselleşme olarak adlandırılan yeni bir döneme tekabül etmektedir. İlk olarak, dünyanın farklı coğrafyalarındaki toplumların birbirleriyle iletişim ve etkileşimlerine etki eden en önemli olay iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler olmuştur. Neoliberal politikalar ekseninde, televizyon yayıncılığının getirdiği uydu televizyon yayınları iletişimi kolaylaştırmış, 1990 yılında internetin ortaya çıkışı birbirinden farklı toplumlarda benzersiz bir iletişim yaratmıştır. Siyasal alanda ise, SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya ve Çin'in de uluslararası alanlara açılması küreselleşme bağlamında yaşanan diğer önemli gelişme olarak bilinmektedir. Özellikle 90'lı yıllarda programların artması ve çeşitlenmesiyle birlikte televizyon y kuşağının gündelik hayatında önemli bir yer edinmiştir (Stearns, 2018: 259). 90'lı yıllara kadar az sayıda şirketin elinde ve kısıtlı programlarla yayın yapan bir iletişim aracı olan televizyon, uydu televizyon kanallarının yaygınlığı ve çeşitlenen programlar sayesinde daha fazla izleyiciye ulaşmaya başlamıştır³³. Yaşanan bu gelişmeler izleyici kitlelerine özel programlar sunulmasına, belirli bir yaş³⁴ ve gelir grubundan farklı beğenilere sahip kesimlere kadar geniş izleyici kitlelerine ulaşmaya odaklanmıştır (URL-16).

32 13-18 Temmuz 1995'de tarihe Srebrenitsa Katliamı olarak geçen olayda 8372 Boşnak öldürülmüştür (URL-15).

33 Modern toplumlarda ekonomik ve siyasal sistemin işlerliği için gerekli bir iletişim aracı olan televizyon, egemen güçlerin topluma sunduğu ideolojiyi, liberal burjuva ideolojisini yansıtmaktadır. Liberal ideoloji bireyleri yalnız başına ele almakta ve ticari bir mal olarak gördüğü medyayı ve medyanın sunmuş olduğu programları istenilen yönde (ekonomik ve siyasal) tutum alınması için bireylere karşı kullanmaktadır (Çaplı 2002:32'den aktaran Sungur, 2007: 126-127).

34 ABD'li yazar Neil Postman (1931-2003) 6 yaşındaki bir çocukla 60 yaşındaki yetişkin bir bireyin televizyon yayınlarının sunduğu programları almada aynı yeterliliğe sahip olduğunu söylemektedir. Yazara göre kimi konular yetişkinler arasında fısıldaşarak konuşulabilir ancak televizyon, yayımları olduğu gibi sunmaktadır. Dolayısıyla çocuklar televizyondan aynı anda gelen görüntü ve sesleri olduğu gibi alırlar (Postman, 1995: 85).

Alman yazar Winfried Schulz'e (1938) göre televizyonu kitle iletişim aracı yapan izleyici, kitle izleyicisini oluşturan da televizyon programları olmuştur. Söz gelimi Prens Diana'nın (Diana Frances Spencer) 6 Eylül 1997'deki cenaze törenini Britanya nüfusunun yaklaşık %39'una denk gelen 18 milyon kişi televizyon karşısından takip etmiştir. Yüksek izleyici sayısına ulaşan televizyon programlarına Avrupa'nın farklı ülkelerinde de rastlanılmaktadır: 12 Ekim 1997'de Çek Cumhuriyeti'nde "Miss Desedileti" isimli güzellik yarışmasını nüfusun yaklaşık %58'i, 15 Kasım 1997'de İtalya'da bir futbol karşılaşmasını nüfusun %38'i, 13 Aralık 1997'de "Wetten, Dass" isimli yarışma programını Almanya nüfusunun yaklaşık %25'i televizyon karşısından izlemiştir (Schulz, 2000: 113).

1980-2000 yılları Türkiye'de ekonomi, siyasal ve toplumsal alanlarda önemli gelişmelerin olduğu bir dönemdir. Bu gelişmelerin başında "24 Ocak Kararları" gelmektedir. Kuruluşundan 1980'e kadar karma ekonomi modelinin yürürlükte olduğu Türkiye, bu tarihten itibaren dünyada değişen ekonomik sisteme, neoliberalizmin getirdiği politikalarla ayak uydurmuştur. Buraya gelinen süreçte ekonomide ciddi problemler yaşanmıştır. 1973 yılında yaşanan petrol krizi pek çok ülkeyi etkilediği gibi Türkiye ekonomisini de etkilemiştir. 1974 yılı sonrasında petrol fiyatlarındaki artışla beraber dünya ekonomisinde yaşanan durgunluğa karşı hükümet kısa dönemli borç alımları, ithalat ve milli gelirdeki büyümeyi sürdürme çalışmalarında bulunmuştur. Ancak, planlı ve akılcı yöntemlerle daha hafif atlatılabilecek kriz için gerekli adımların atılmaması, krizin daha şiddetli bir şekilde hissedilmesine yol açmıştır. Takip eden süreçte, 1977 yılına gelindiğinde, dış ticaret göstergeleri ciddi şekilde bozulmuştur. İhracat bir önceki yıla göre gerilemiş, dış ticaret açığı dört milyarı doları aşmıştır. Bu, ithalatla karşılanan tüm malların nakit ödemeye yapılması mecburiyetini getirmiştir. Yaşanan kriz gündelik yaşamda yağ, benzin gibi temel malların temin edilmesinde kuyruklar ve zor bulunan mallar için karaborsaların oluşmasına neden olmuş; genel fiyat düzeyi 1978'de %53'e, 1979'da %64'e çıkmıştır (Boratav, 2005: 140-141). 1979 İran Devrimi'nden sonra ABD desteğinin artması sonucu Türkiye ekonomisinde iyileşmeler gözükmemektedir. Bu tarihte yapılan ara seçimler sonucunda Bülent Ecevit (1925-2006) başbakanlıktan ayrılmış, yerini Süleyman Demirel almıştır. Demirel, Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) önerilerini, TÜSİAD'ı ve ABD yönetimini memnun edecek şekilde uygulamıştır. Bu dönemde Turgut Özal (1927-1993) ekonomik danışman yapılmış, kendisinden tüm politik kaygıları göz ardı eden ekonomik bir

program uygulayacağı beklentisi oluşmuştur. Bu olaylar neticesinde 1980 yılında 24 Ocak Kararları olarak adlandırılan önlemler, diğer bir adıyla istikrar programı, alınmıştır (Ahmad, 1995: 248). Dönemin Devlet Planlama Teşkilatı Başkanı Turgut Özal alınan yeni kararları “*aslında program, bir serbest ekonomi veya pazar ekonomisi programına geçiş programıdır. Yani, bizzat kendisi değil, buna bir geçiş programıdır*” şeklinde yorumlamıştır (URL-17). Bu program dahilinde alınan kararların başlıcaları şunlardır:

1. *“İç pazara dönük ithal ikamesi modeli yerine ihracata yönelik sanayileşme modelinin benimsenmesi.*
2. *Aşırı değerlenmiş döviz kuru yerine gerçekçi kur politikasının benimsenmesi ve bunu sağlamak için radikal devalüasyonlardan kaçınılması.*
3. *Faiz hadlerini devletin değil piyasadaki fon arz ve talebinin belirlemesi.*
4. *Yüksek faizin yanı sıra sınırlı para-kredi politikasının da iç talebi, dolayısıyla enflasyonu denetleyici bir araç olarak kullanılması.*
5. *Fiyat denetimlerinin mümkün mertebe kaldırılması ve fiyatların arz-talebe göre piyasada belirlenmesinin sağlanması.*
6. *Kamu kesimince üretilen temel mallarda sübvansiyonları kaldırılması ya da azaltılması, böylece bu mallarda hatırı sayılır zamların çekinmeden yapılması.*
7. *Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) reformu yapılarak bu kuruluşların karsız istihdam depoları olmaktan kurtarılması.*
8. *Bir yandan kamu harcamaları kısılırken diğer yandan kapsamlı bir vergi reformuyla bütçe denkliğinin sağlanması.*
9. *Yabancı sermayeyi özendirmek için yeni önlemler alınması, bu arada devlet tekelindeki kimi üretim alanlarının da yerli ve yabancı özel sermayeye açılması”* (Ulagay, 1983: 15-16).

24 Ocak Kararları'nın uygulanması işçi sınıfının, özellikle örgütlü olduğu DİSK'in yoğun protesto ve eylemleriyle sekteye uğramıştır. Kararların alındığı zamandan nisana ayına kadarki dönemde bazı fabrikalar işgal edilmiş, işçi sınıfıyla devlet güvenlik güçleri arasında çatışmaların yaşandığı grevler yapılmıştır. Düzen ve güvenlik problemleri, Kürt sorunu ve ekonomik bunalımın yanı sıra, bu dönemde

İslami kökten dincilik³⁵ de tehlikeli bir hal almıştır. 1979'da İran Devrimi'nin yaşanması Milli Selamet Partisi (MSP) ve diğer dini grupları cesaretlendirmiş, 6 Eylül 1980'de Konya'da şeriata dönülmesi çağrısında bulunulan büyük bir eylem düzenlenmiştir. Ülkede yaşanan bu gelişmeler Türkiye Cumhuriyeti'nin 12 Eylül 1980'de üçüncü darbeyi yaşaması sonucunu getirmiştir. Kenan Evren (1917-2015) komutasındaki Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) -Kenan Evren'in ifadesiyle- "*kaybolan devlet otoritesini yeniden tesis etmek için yönetime el koymak zorunda kalmıştır*"(Zürcher, 2000: 391)³⁶. 12 Eylül 1980 Darbesi, 27 Mayıs 1960³⁷ ve 12 Mart 1971 darbelerinden daha sert ve yıkıcı olmuştur. Darbe sürecinde çoğunluğu sol ideoloji görüşüne ait 50 kişi idam edilmiş³⁸, 400'den fazla solcu vurulmuş, işkencede ölmüş ya da kayıp olarak kayda geçmiş, 600.000'den fazla kişi gözaltına alınmış, siyasi partiler önce yasaklanmış sonrasında feshedilmiş, ağırlığı solcuların oluşturduğu sendikalar ve meslek örgütleri dağıtılmıştır (Bozarıslan, 2015: 315). Türkiye Cumhuriyeti yaklaşık 3 sene (12 Eylül 1980 – 6 Aralık 1983) askeri yönetim tarafından oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi'yle idare edilmiştir. Bu süre zarfında, tarihte "Darbe Anayasası" olarak da bilinen 1982 Anayasası yapılmıştır. Bu anayasa özgürlüğün, demokrasinin korunması ve pekiştirilmesinden daha çok devleti ve otoritenin güçlendirilmesi için yapılmıştır. Toplumun tüm kesimlerini kapsamaktan uzak; hukuki, siyasal, ekonomik ve ideolojik olarak bir anayasadan daha çok sağ ideoloji merkezli siyasi bir parti programı özelliği taşımaktadır (Tanör, 1994: 97-150).

Kenan Evren 1980-1982 tarihleri arasında devlet başkanlığı, 1982-1989 tarihlerinde cumhurbaşkanı olarak görev yaparken; Turgut Özal, 1983-1989 tarihlerinde başbakan ve 1989-1993 arasında cumhurbaşkanlığı görevini yürütmüştür.

35 TDK Sözlük'üne göre; "*kurulu düzenin temellerini dinî kural ve inançlar doğrultusunda değiştirip uygulamadan yana olan tutum veya öğretisi*".

36 12 Eylül darbesi, sol ideoloji yanlısı kimi gruplara göre, 24 Ocak Kararları'nın ve uygulamaya konulacak iktisat siyaseti programının bir sonucu olmuştur. Ancak, bu iki olay birbiriyle ilişkili olsa da kesin bir neden sonuç ilişkisi içinde ortaya konulamaz. "*Hem 24 Ocak, hem de 12 Eylül Türkiye'de sermaye birikiminin vardığı somut evrede ve bu evrenin somut tikanıkları karşısında, sermayenin önündeki engelleri aşmak için yaptığı atılımın bir ürünüdür*" (Savran, 1987: 153). Fikret Başkaya da benzer bir görüşü savunmaktadır. Ona göre darbenin, sermaye birikim modelini Türkiye'ye kabul ettirmek ve emperyalizmin Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak için Türkiye'yi alt-emperyalist role hazırlamak üzere iki amacı bulunmaktaydı (Başkaya, 2010: 312).

37 12 Eylül Darbesi, 27 Mayıs Darbesi'nden farklı olarak, emir komuta zinciri içinde ve emirle yapılmıştır. 27 Mayıs'ı gerçekleştiren küçük bir orta rütbeli subay grubu olurken 12 Eylül Darbesi, genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanları yönetiminde, kendi hiyerarşisi içinde yapılmıştır (Gözler, 2000: 93; Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2004: 20).

38 İdam edilenler arasındaki Erdal Eren, o tarihte 16 yaşını yeni bitirmiştir. Kenan Evren'in tarihe kazınmış "asmayalım da besleyelim mi" sözü kendisi için söylenmiştir (URL-18).

Neoliberalizm ABD’de Reagan, Birleşik Krallık’ta Thatcher’la anılırken Türkiye’de Özal ile anılmaktadır. Neoliberalizm, toplumsal hayatın her alanında; uluslararası ilişkilerde, insan düşüncesinde hatta gündelik yaşamda etkisini sürdüren bir anlayışa sahip olmuştur. Konuşulan dilden okunan kitaplara, satın alınan mallara, düşünme biçimlerine, insan ilişkilerine kadar yaşamın her alanında bireyleri, toplumları etkilemiş ve biçimlendirmiştir. Kimi grupları beklemedikleri kadar maddi zenginliğe ulaştırırken, alt gelir grubundaki yaşamları geçim sıkıntısından öteye taşıyamamıştır. İşçi sınıfının uzun yılların mücadeleleri sonucunda elde ettiği hakları ortadan kaldırmış; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi temel hak ve hürriyetlerin mülkiyet ilişkileri bağlamında yürütülmesine neden olmuştur (Kurmuş, 2010: 15).

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) 1 Mayıs 1964 yılında devlet adına radyo ve televizyon yayınlarını yapmak amacıyla kurulmuştur. 1983 yılına kadar tek televizyon kanalı olarak siyah beyaz yayın yapan TRT, 1 Temmuz 1983’te renkli yayına geçmiştir. Kuruluşundan 1990 yılına kadar yayıncılık tekelini elinde bulundursa da kurulan özel kanallarla bu özelliğini kaybetmiştir. TRT’den sonra Türkiye’nin ilk özel televizyonu olarak kurulan Star-1’dir ve sahibi Rumeli Holding sahibi Uzan Ailesi’dir. Star-1, TRT’nin izlemiş olduğu yayın anlayışından farklı bir politika izlemiştir. Bu anlayış, haber bültenleri sunumlarındaki üslupla, eğlence ve diğer program türlerindeki alışılmış muhafazakâr anlayıştan farklı bir tavırla kendini göstermiştir. 90’lı yıllar, aynı zamanda özel televizyon kanallarının farklı amaçlarla kullanılmasına da şahitlik etmiştir. Televizyonun siyasal alanda kullanılma çabası 1991 seçimlerine denk gelmektedir. Propaganda faaliyetleri için kendilerine TRT’de yer bulamayan siyasi partiler Star-1’i bir fırsat olarak görmüşlerdir. Ancak, Star-1’in yayınlarında dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve ailesine karşı bir propaganda yapılmasına izin vermeyeceğini açıklaması televizyonun siyasal amaçla tam olarak kullanılamamasına neden olurken taraflı yayın anlayışının da ilk örneğini oluşturmuştur. Bu yıllarda dini içerikli yayın yapan kanallar da kurulmuştur. Ulusal yayın yapan Samanyolu TV, yerel yayınlarda Atlas TV, Altın Kanal gibi kanallar daha çok muhafazakâr içerikli yayınlarıyla ön plana çıkmıştır Ocak 1992’de kurulan Show TV dönemin en çok izlenen kanallarından biridir. Show TV yayınladığı yerli dizi ve filmler, ödül dağıtan yarışma programları ve gece yarısı yayınlanan erotik film ve programlarla geniş izleyici kitlelerine ulaşmıştır. Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın oğlu Ahmet Özal’ın (1955) 4 Ekim 1992’de kurmuş olduğu Kanal 6 Türkiye’de bir ilki

gerçekleştirmiş, programda pazarlama tekniğini kullanarak bir nevi alışverişin elektronikleşmesini sağlamıştır. Çocuklara oyuncaklar, yetişkinlere ev araç gereçleri Kanal Market programı aracılığıyla pazarlanmıştır (Çaplı ve Dündar, 1996: 1376-1381). Neoliberal politikalar doğrultusunda televizyon yerleşik kültürün değişmesinde önemli bir rol oynarken, tüketimin arttırılması için kullanılan araçların başında gelmiştir. Televizyonlara ek olarak yazılı basının politikalarında da değişim yaşanmıştır. 1960, 1980 ve 2000 yıllarındaki Hürriyet ve Milliyet gazetelerine yönelik yapılan araştırmaya göre, 1960 yılında ön sayfadan sonra ikinci en büyük sayfayı spor oluştururken 1980 ve 2000’li yıllarda sporun yerini reklam almıştır (Bek, 2004: 14).

İletişimde yaşanan gelişmelere paralel olarak 1980-2000 yılları Türkiye tarihinde ilk defa kent nüfusunun kır nüfusunu geçtiği dönemdir (Çizelge 4). Bu zaman aralığında sanayileşme, turizm, üniversite sayılarının artması gibi olumlu gelişmeler; güneydoğuda yaşanan savaş gibi olumsuz gelişmeler kent ve kırdaki nüfus oranlarının değişmesine neden olmuştur (Işık, 2005: 58-59). Kırsal alandan kentlere gelen nüfus, kentte yeni yaşam pratikleri ve rafine bir yaşam deneyimlerken, televizyon kanallarının artması da bu nüfusun iletişim araçlarıyla olan ilişkisini pekiştirmiştir. Böylelikle kırsal alanda yüz yüze yürütülen iletişim biçimi, kentlerde, daha çok radyo, televizyon gibi araçlarla olan iletişime bırakmıştır.

Çizelge 4: 1980-2000 Yılları Arası İl, İlçe, Belde ve Köyler Türkiye Nüfusu

Yıl	Toplam Nüfus	İl ve İlçe Merkezleri Nüfusu	İl ve İlçe'deki Nüfus Oranı	Belde ve Köyler Nüfusu	Belde ve Köylerdeki Nüfus Oranı
1980	44.736.957	19.645.007	%44	25.091.950	%56
1985	50.664.458	26.865.757	%53	23.798.701	%47
1990	56.473.035	33.326.351	%59	23.146.684	%41
2000	67.803.927	44.006.274	%65	23.797.653	%35

Kaynak: (TÜİK)

1990’lı yılların sonuna doğru siyasal alanda yaşanan, çoğunlukla “28 Şubat” ya da “28 Şubat Süreci” olarak adlandırılan, Türkiye’nin yeni bir askeri darbeye karşı karşıya geldiği zamanı işaret etmektedir. 1995 yılındaki genel seçimlerde %21 oy olan Refah Partisi (RP) ve Doğru Yol Partisi’nin (DYP) iktidar ortağı olduğu hükümet döneminde Başbakan Necmettin Erbakan’ın (1926-2011) Libya, İran

cumhurbaşkanının Türkiye ziyareti, 11 Ocak 1997’de Başbakanlıkta şeyh ve tarikat liderlerine iftar yemeği verilmesi, D-8 girişimi³⁹, Kudüs Gecesi⁴⁰ gibi olaylar Milli Güvenlik Kurulu’nun siyasete tekrardan müdahalesine sebep olmuştur (Bölükbaşı, 2012: 175). 28 Şubat’ta askerinin müdahalesi 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül darbelerinden farklı olmuştur. 12 Eylül’den sonra toplum yapısının değişimi ve uluslararası konjonktür askerinin doğrudan iktidarı devirmesine uygun olmadığından dolayı müdahale alınan kararların uygulanması baskısıyla sınırlı kalmış, sonucunda Erbakan başbakanlıktan istifa etmiştir. 28 Şubat kimi mağduriyetler yaratmış ve 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) iktidara gelmesinde⁴¹ rolü olmuştur (Akıncı, 2013: 40).

5. Z Kuşağı (2000 ve Sonrası)

2000 yılı ve sonrasında doğan kuşak z kuşağıdır. Jean M. Twenge (1971) bu kuşağı “i-nesli” olarak tanımlamaktadır. Yazara göre, Apple markasının iPhone, iPad, iPod gibi ürünlerindeki “i” harfi internetin kısaltması olarak kullanılmaktadır ve ABD’de 2015 yılında yapılan bir araştırmaya göre her üç gençten ikisinin iPhone’u bulunmaktadır. Dolayısıyla internetle birlikte anılan bu kuşak i-nesli, i-kuşağı olarak adlandırılmaktadır (Twenge, 2018: 22). Kimi araştırmacılar tarafından 1982 ve sonrası ya da 1994 yılı ve sonrası doğanları kapsayan bu kuşak “*net kuşağı*”, “*gelecekteki kuşak*” gibi isimlerde de bilinmekte; hızlı gelişim gösteren teknolojiyle birlikte kuşağın son yıllardaki üyeleri “*neomillennials-yeni milenyumlular*” olarak da adlandırılmaktadır (Zhang ve Bonk, 2010: 77-80; Williams ve Page, 2011: 10). En büyük üyesinin günümüzde 20 yaşında olduğu z kuşağı teknolojik gelişmelerin çok hızlı yaşandığı yirmi birinci yüzyılın üyeleridir⁴². Günümüzün 0-20 yaş aralığındaki bireylerin oluşturduğu z kuşağının TÜİK 2019 istatistiklerine göre nüfusu yaklaşık 26 milyon ve toplam nüfus içinde oranı %31’dir (URL-23). Bu sayı ve oranla z kuşağı, y kuşağıyla beraber Türkiye’nin en kalabalık kuşağını oluşturmaktadır.

39 Aralarında Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır ve Nijerya’nın bulunduğu, ülkelerarası iş birliğine dayanan oluşum (URL-19).

40 Dönemin RP’li Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız’ın 30 Ocak 1997’de düzenlediği, İran Büyükelçisi’nin katıldığı ve rejim tartışmalarına sebep olan etkinlik (URL-20).

41 Tayfun Atay, 28 Şubat’ı Erbakan’ın “siyasi mevta”, AKP kurucularından Recep Tayyip Erdoğan’ın “doğum” tarihi olarak yorumlamaktadır (URL-21).

42 Diğer yandan teknoloji ve tüketim gibi alanlar üzerine yapılan kuşak araştırmalarının yanında BM’nin 2019 raporu, dünyada 820 milyonun üstünde insanın açlıkla mücadele ettiğini göstermektedir (URL-22).

Z kuşağı ilk üyesinin doğduğu 2000 yılı dünyada savaşların, ekonomik krizlerin yirminci yüzyıldakilere benzer şekilde devam ettiği bir dönem olmuştur. İlk olarak ,11 Eylül 2001’de ABD New York’ta Dünya Ticaret Merkezi ikiz kulelerine ve başkent Washington’daki Savunma Bakanlığı’na (Pentagon), El Kaide örgütü tarafından yapılan silahlı saldırı yer almaktadır. Saldırının ardından 20 eylülde toplanan ABD Kongresi’nde Başkan George W. Bush (1946) “terör”e destek veren ülkelerin düşman olarak görüleceği uyarısında bulunmuş, ABD’ye yapılan saldırıların Afganistan kaynaklı Taliban rejimi olduğu düşüncesini dile getirerek 7 Ekim 2001’de askeri operasyonun başlatılmasına karar vermiştir⁴³ (Çiftçi, 2009: 210). Bu tarihten iki yıl sonra 2003 mart ayında ABD bölgedeki diğer bir ülkeyle “problem” yaşamıştır. Irak’ta bulunan “kitle imha silahlarının yok edilmesi ve Irak’ın daha demokratik bir ülke olarak varlığını sürdürebilmesi amacıyla” Saddam Hüseyin (1937-2006) yönetimindeki ülkeye savaş ilan etmiştir⁴⁴.

İletişim teknolojileri yirmi birinci yüzyılla birlikte önemli bir değişime uğramıştır. 2004 yılına kadar kullanılan Web 1.0, kullanıcıların yalnızca internetteki içeriği aldıkları-tükettikleri-indirdikleri tek taraflı bir iletişime dayanmaktaydı. Ancak 2004 yılında geliştirilen Web 2.0 ile kullanıcıların bu içerikleri almalarının yanında içerikleri üretebilmelerinin de olanağı geliştirilmiştir. Facebook (2004), Twitter (2006), Instagram (2010) gibi uygulamalar, kullanıcıların metin, fotoğraf, video paylaşımı yapabildikleri, Web 2.0 sayesinde karşılıklı etkileşimde bulunabildikleri “sosyal medyalar”⁴⁵ olarak ortaya çıkmıştır (Güçdemir, 2015: 29-30). ABD’deki toplam nüfus içinde farklı yaş gruplarının 2005-2019 yılları arasında, en az bir sosyal medya mecrası kullanımını gösteren istatistik (Çizelge 5) bu alanın kullanımının yıllar içinde dikkat çekici yükselişini göstermektedir. Sosyal medya mecraları, ABD’de o kadar önemli bir iletişim alanı haline gelmiştir ki 2008 yılındaki başkanlık seçimlerinde demokratların adayı Barack Obama’nın (1961) seçimi kazanmasında

43 ABD-Afganistan arasında süren savaş 29 Şubat 2020’de yapılan anlaşmayla sona ermiştir. Savaşta 50.000’den fazla sivil, 2400 ABD, binlerce Afgan askeri hayatını kaybetmiş, sadece ABD savaş için yaklaşık 975 milyar dolar harcamıştır (URL-24; URL-25; URL-26). Savaş her ne kadar ABD-Afganistan arasında olsa da ABD Avrupa’nın çeşitli ülkeleri tarafından da desteklenmiştir. İki ülke arasındaki detaylı bilgilere “<https://www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan>” adresinden bakılabilir.

44 18 Aralık 2011’de sona eren savaşta yaklaşık 4500 ABD’li ve 100.000-600.000 arası Irak’lı hayatını kaybetmiştir. Hayatını kaybeden Irak’lıların sayısı net olarak bilinmemekte. Kimi kaynaklara göre bu sayının bir milyon kişiyi bulduğu iddia ediliyor. Britanya Başbakanı Tony Blair (1953) bu savaşta ABD’nin en büyük destekçisi konumundadır (URL-27; URL-28; URL-29). Savaş hakkında daha geniş bilgi için <https://www.cfr.org/timeline/iraq-war> adresine bakılabilir.

45 Kullanıcıların karşılıklı etkileşime olanak sağlayan, içerik üretebildikleri yeni uygulamalar “sosyal ağ, sosyal paylaşım, yeni medya” gibi farklı kavramlarla ifade edilebilmektedir.

önemli bir rol oynamıştır. Seçim kampanyasında gazete, televizyon gibi geleneksel iletişim araçlarının yanı sıra MySpace, Facebook, Twitter gibi sosyal medya mecralarına da yer veren Obama, 30 yaş altındaki seçmenlerin %68'inin oyunu, çoğunlukla bu mecralar sayesinde almıştır. 2008 ABD başkanlık seçimleri, kampanya sürecinde ilk defa sosyal medya mecralarının kullanılması nedeniyle "Facebook Seçimleri" olarak da adlandırılmıştır (Brown, 2009: 10; Gürpınar, 2016: 60; URL-31; URL-32; URL-33).

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi, yakın tarihlerde Çekoslovakya'nın bölünmesi ve Romanya'daki değişim, dönemin popüler kitle iletişim aracı olan televizyonlardan naklen yayınlanırken tarihsel bir olay

Çizelge 5: 2005-2019 ABD Yaş Grupları Sosyal Medya Kullanım İstatistikleri

YIL	YAŞ			
	18-29	30-49	50-64	65+
2005	%16	%9	%5	%2
2006	%41	%6	%3	%0
2008	%59	%28	%8	%3
2009	%78	%47	%25	%8
2010	%76	%55	%36	%12
2011	%82	%59	%36	%12
2012	%88	%68	%48	%22
2013	%89	%74	%54	%27
2014	%84	%77	%52	%27
2015	%90	%77	%51	%35
2016	%86	%80	%64	%34
2018	%88	%78	%64	%37
2019	%90	%82	%69	%40

Kaynak: (URL-30)

olarak kalmamış; naklen yayın gibi ortaya çıkan bir sürece de yol açmıştır. Kitle iletişim araçları, bu dönemde daha çok televizyon, dünyanın farklı bölgelerinde benzer olayların yaşanmasında önemli bir rol oynarken, alanlarda gösteri yapan kitlelerin fiziki varlığı da televizyon aracılığıyla devrimci bir güç haline gelmiştir (Habermas,

2003: 55). Habermas'ın, kitle iletişim araçlarının önemini vurguladığı yirminci yüzyıldaki rolü ve yirmi birinci yüzyılda Web 2.0'la ortaya çıkan sosyal medya mecralarında gözükme; kitlelere atfedilen devrimci rollerde, Ortadoğu'dan yaşanan toplumsal olaylarda da kendini göstermektedir. 2010 yılında Tunus'ta başlayan ardından Mısır, Ürdün, Libya, Yemen, Cezayir ve Suriye gibi birçok ülkede yaşanan toplumsal adaletsizlik, gıda ürünlerindeki artış, işsizliğin artması, ifade özgürlüklerinin şiddetle bastırılması gibi sosyo ekonomik tabanlı olaylar ve halkların uzun yıllardır iktidarda olan yöneticiler tarafından otoriter yöntemlerle yönetilmeleri, sosyal medya mecraları üzerinden halkların örgütlenerek meydanlarda iktidar karşıtı eylemlere başladığı zamanı temsil etmektedir. Çoğunlukla "Arap Baharı" olarak adlandırılan protestolarda sosyal medya mecralarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Tunus'ta yaşanan olayların uluslararası alanda bilinirliği Facebook aracılığıyla sağlanmış⁴⁶, eylemlerin önüne geçemeyen Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin bin Ali 23 yıllık iktidarını bırakmak mecburiyetinde kalmıştır. Mısır'da 2011 yılında başlayan olaylarda halk, protestolar ve cadde ve meydanlardaki örgütlenmeler için Facebook'un yanı sıra Twitter, YouTube gibi mecraları da kullanmıştır. Hükümet, her ne kadar internet erişimini engelleyerek olayların önüne geçmeye çalışsa da bunu başaramamış ve istifa etmek zorunda kalarak yerini ordu yönetimine bırakmıştır. Libya'da yaşanan olaylar da Tunus ve Mısır'dakilerle benzerlik göstermektedir. Grupların bir araya gelmelerinde ve eylemlerin seyri sırasında kitleler, bilgi alışverişi için Facebook ve Twitter'ı yoğun şekilde kullanmışlardır (Uçkan, 2011: 54; Güçdemir, 2015: 75-78, Ertan ve Dikme, 2016: 130; URL- 34).

Z kuşağını temsil eden 2000 ve sonrasını kapsayan dönemdeki önemli gelişmelerden bir diğeri Ortadoğu'da yaşanan Suriye Savaşı olmuştur. 6 Mart 2011 tarihinde, Mısır ve Tunus'taki eylemlerden etkilenen Suriye'deki muhalif kesimin, 2000 yılında Devlet Başkanı olan Beşar Esad (1965) yönetimine karşı başlattığı demokratik protestolar, askerinin nisan ayında göstericilere açtığı ateş sonrasında yerini daha çok etnik ve dinsel odaklı yaşanacak, bir iç savaşa ve ilerleyen dönemde ABD,

46 Arap Baharı, Mohammed Bouazizi isimli Tunuslu meyve satıcısının kendisini yakması ile başlamıştır. Ancak Bouaziz kendisini yakan ilk kişi değildir. Ondan bir yıl önce Abdesselam Trimech isimli başka bir seyyar satıcı, bölge yönetiminin işini engellediği gerekçesiyle, kendisini yakmış ancak bu olaydan çoğu kimsenin haberi olmamıştır. Bouazizi'nin Arap Baharı'nın başlamasına neden olan eyleminde yeni iletişim teknolojilerinin rolü olmuştur. Bouazizi'nin eylemi esnasında olay kamerasıyla kayda alınmış ve görüntüler Facebook üzerinden paylaşılmıştır. Bu, eylemin dünya genelinde bilinirliğini sağlarken Arap Baharı eylemlerini de başlatan olay olmuştur (Ekopolitik.org'dan aktaran Karagöz, 2013: 137).

Rusya, Fransa, Suudi Arabistan, Katar, Lübnan, İsrail, Türkiye gibi birçok ülkenin Suriye’de dahil olduğu bir savaşa bırakmıştır yerini (Taştekin, 2015: 21-23). 2020 yılına gelindiğinde savaşın devam ettiği Suriye, milyonlarla ifade edilen sayılardaki yurttaşlarının Mısır, Lübnan, Türkiye, Almanya, Fransa, İsveç ve birçok ülkeye göç etmek zorunda kaldığı; BM ve Uluslararası Kurtarma Komitesi (IRC) raporlarına göre beş yüz binden fazla kişinin hayatını kaybettiği, yaşamın henüz normalleş(e)mediği bir coğrafyayı oluşturmaktadır (URL-35).

Suriye Savaşı’nda Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) isimli örgüt önemli bir rolde bulunmaktadır. Örgütün savaş döneminde Suriye’deki eylemlerinin yanı sıra dünyanın birçok ülkesinde yaptığı saldırılar da dikkat çekmektedir. 2015 yılında Ankara ve Paris’te, 2016 yılında İstanbul ve Berlin’de, 2017 yılında Barselona’da yapılan saldırılar büyük yankı uyandıran eylemlerden bazılarıdır. Ancak bu saldırılar Avrupa’yla sınırlı kalmamış Afganistan, Mısır, Somali, Nijerya, Yemen, Filipinler, Kanada, Avustralya, ABD gibi dünyanın farklı kıtalarında da düzenlenmiştir (URL-36; URL-37; URL-38). Örgüt, militan toplanmasından propaganda yapılmasına kadar sosyal medya mecralarını aktif bir şekilde kullanmıştır. Şiddet içerikli videolar YouTube aracılığıyla paylaşılmış, Facebook’ta oluşturdukları hesap üzerinden propaganda süreci yürütmüşlerdir. Facebook hesaplarının kapatılmasının ardından ise, Facebook’a benzer kendi web sitelerini (5elafabook.com) kurarak faaliyetlerini buradan yürütmüşlerdir. Sosyal medya mecraları arasında en çok kullandıkları ise Twitter olmuştur. Amerika’dan Avustralya’ya, Avrupa’dan Afrika’ya kadar geniş bir alanda bünyesine katacakları savaşçılara Twitter aracılığıyla ulaşmışlardır. Örgüt, bu mecraların yanı sıra dünyada milyonlarca kişinin kullandığı popüler uygulamalardan Snapchat, WhatsApp, Telegram, Instagram’ı kullanmış ve bunlar aracılığıyla dünyanın birçok ülkesinden saflarına katılımlar olmasını sağlamıştır (Erdin, 2017: 127-128; URL-39).

Z kuşağını kapsayan 2000 ve sonrası dönemde yaşanan önemli olaylardan bir diğeri 2016 yılındaki ABD seçimleridir. Seçimler, siyasi yönden olmasının yanında yaşanan bir skandal ile gündeme gelmiştir. Obama’nın 2008-2016 arasındaki iki dönem başkanlığının ardından göreve emlak milyoneri olarak bilinen cumhuriyetçi aday Donald Trump (1946) gelmiştir. Bu seçimlerin dikkat çeken yönü seçimden daha sonraki aylarda belirmiştir. İddiaya göre Cambridge Analytica isimli şirket, seçim kampanyası sürecinde seçmenlerle ilgili kişisel verileri Trump lehine sağlayarak

seçimi kazandırmıştır. 2014 yılında Aleksandre Kogan isimli akademisyenin sahip olduğu Global Science Research şirketi, ABD’li seçmenlerin psikolojik profillerini çıkarmayı hedefleyen bir anket uygulaması oluşturmuştur. Geliştirilen uygulamaya göre, o dönemde kullanılmak istenen çeşitli uygulamalar için, kişilerden Facebook bilgilerini içeren verilere erişim izni istenmektedir (günümüzdeki kimi Facebook uygulamalarında bu uygulama devam etmektedir). Oluşturulan anket uygulaması için Amazon firmasının Mechanical Turk isimli projesi kullanılmış, proje yardımıyla ankete katılım sağlayan her kişiye 1 dolar ödeme yapılmıştır. Bu sayede ankete katılan iki yüz yetmiş bin kişi ve erişim izni verdikleri kişilerle toplam elli milyonu bulan bir seçmen bilgisi oluşturulmuş ve bu bilgiler Global Science Research’den Cambridge Analytica isimli şirkete satılmıştır. Şirket elindeki bilgilerle satın aldığı potansiyel seçmen verilerini birleştirmiş, bu verileri seçim kampanyasında kullanarak Trump’ın seçimi kazanmasını sağladığı söylenmiştir. İddiaların ardından Cambridge Analytica isimli şirket kapatılmış, Facebook’a kişisel verilerin ihlal edildiği gerekçesiyle beş milyar dolar ceza kesilmiştir⁴⁷(URL-40; URL-41; URL-42; URL-43; URL-44; URL-45).

Türkiye z kuşağının doğduğu ilk yıl olan 2000 tarihi, sokağa çıkma yasağı uygulanarak yapılan nüfus sayımının sonuncusunu oluşturmaktadır. Bu ve son yapılan sayıma göre nüfus ve nüfusun yaş gruplarına bölünmüş sayıları Çizelge 6’da gösterilmektedir.

Çizelge 6: Türkiye 2000 Yılı Sokağa Çıkma Yasağı Uygulanan Son Nüfus Sayımı

Yaş Grupları	2000 Yılı Yaş Grubu Nüfusu	Yaş Grubu Nüfusa Oranı	2019 Yılı Yaş Grubu Nüfus	Yaş Grubu Nüfusa Oranı
0-14	20.220.095	%30	19.212.345	%23
15-64	43.701.502	%64	56.391.925	%68
65+	3.858.949	%6	7.550.727	%9
Toplam	67.803.927	%100	83.154.997	%100

Kaynak: (URL-47)

47 Aynı şirketin İngiltere’nin Avrupa Birliği (AB)’nden çıkmasını sağlayan Brexit sürecinde de kişisel verileri izinsiz kullandığı bilinmektedir (URL-46).

Bu dönemde siyasal alanda yaşanan önemli gelişmeler dikkat çekmektedir.¹⁸ Nisan 1999 tarihinde yapılan Demokratik Sol Parti'nin (DSP) %22,2, MHP'nin %18, 28 Şubat Süreci'yle kapatılan RP yerine kurulan Fazilet Partisi'nin (FP) %15,4, Anavatan Partisi'nin (ANAP) %13,2, Doğru Yol Partisi'nin (DYP) %12 oy aldığı, Bülent Ecevit başbakanlığında koalisyon hükümetinin kurulduğu seçimler olmuştur (URL-48). Bu seçimlerden sonra Türkiye tarihine geçen önemli olaylardan biri milletvekillerinin yemin töreni sırasında yaşanmıştır. FP'den milletvekili seçilen Merve Kavakçı (1968) meclise başörtüsüyle girdiği için protestolarla karşılaşmış, Başbakan Ecevit'in meclis kürsüsünden dile getirdiği *“Türkiye’de hanımların giyim kuşamına, başörtüsüne özel yaşamlarında hiç kimse karışmıyor. Ancak burası hiç kimsenin özel yaşam mekânı değildir. Burası devletin en yüce kurumudur. Burada görev yapanlar devletin kurallarına, geleneklerine uymak zorundadırlar. Burası devlete meydan okunacak yer değildir. Lütfen bu hanıma haddini bildiriniz”* sözleri tarihte önemli bir iz bırakmıştır (URL-49).

27 Mart 1994 tarihinde yapılan yerel seçimlerde İstanbul Belediye Başkanı seçilen Recep Tayyip Erdoğan (1954), son yıllarda Türkiye siyasetine damgasını vuran kişilerden biri olmuştur. Erdoğan, 1997’de Siirt’te okuduğu şiir sebebiyle hapis cezasına çarptırılmış ve belediye başkanlığı göreve sona er(diril)miştir. Erdoğan, cezaevinden çıktıktan sonra 2001 yılında AKP’yi kurmuştur. 2001 ekonomik krizi⁴⁸ ve Başbakan Ecevit’in hastalığı sonrası, güven ortamının tekrar sağlanması için erken seçim kararı alınmıştır. 2002 son dönemlerdeki en dikkat çekici seçimlerden biri olmuştur. 1999’daki seçimlerde meclise girme başarısı gösteren DSP, MHP, FP, ANAP ve DYP 2002 seçimlerinde %10 barajının altında kalarak meclise giremezken; Erdoğan önderliğinde yeni kurulan AKP %34,3 oy alarak mecliste birinci parti, %19,4 oy alan CHP ikinci parti olmuştur. 1999 ve 2002 seçimleri arasındaki değişimin en önemli sebeplerinden biri, seçmenlerin %54’ünün 1999’a göre 2002 yılındaki seçimlerde farklı bir partiye oy vermiş olmasıdır (URL-50; URL-51; Gökçe vd., 2002: 5). Seçimlerin dikkat çekici diğer bir partisi ise iş insanı Cem Uzan’ın (1960) başkanlığındaki Genç Parti (GP) olmuştur. AKP gibi ilk defa seçime giren GP, kampanya süresince daha çok ekonomik vaatlerle öne çıkmış, her ne kadar barajı geçememiş olsa da %7 oy olarak dikkat çeken bir başarıya ulaşmıştır.

48 Bir esnaf, 2001 yılındaki ekonomik krizde Başbakan Ecevit’in geçişi esnasında önüne yazar kasa atarak işlerinin ve ekonominin iyiye gitmediğini söyleyerek protesto eylemi gerçekleştirmiştir.

Türkiye z kuşağındaki bireyler, doğmuş oldukları 2000 ve sonrasını kapsayan dönemde, 3 Kasım 2002 seçimleriyle başlayan ve sonuncusu 24 Haziran 2018’de yapılan genel seçimler ile iktidarda yalnızca AKP’yi görmüştür⁴⁹ (Çizelge 7). AKP 2002-2018 tarihleri arasında yapılan tüm seçimlerde birinci parti gelirken, ana muhalefet kanadını oluşturan ise CHP olmuştur.

Çizelge 7: 2002-2018 Yılları Arası Türkiye Genel Seçim Sonuçları

Yıllar / Partiler	1. Parti	2. Parti	3. Parti	4. Parti	Seçim Katılım Oranı
3 Kasım 2002	%34,2 AKP	%19,3 CHP	%1 Bağımsız Mv.	-	%79,1
22 Temmuz 2007	%46,5 AKP 	%20,8 CHP 	%14,2 MHP 	%5,2 Bağımsız Mv. 	%84,2
12 Haziran 2011	%49,8 AKP 	%25,9 CHP 	%13,1 MHP 	%6,5 Bağımsız Mv. 	%83,1
7 Haziran 2015	%40,8 AKP 	%24,9 CHP 	%16,2 MHP 	%13,1 HDP 	%83,9
1 Kasım 2015	%49,5 AKP 	%25,3 CHP 	%11,9 MHP 	%10,7 HDP 	%85,2
24 Haziran 2018	%42,5 AKP 	%22,6 CHP 	%11,7 HDP 	%11,1 MHP 	%86,2

Kaynak: URL-52; URL-53; URL-54; URL-55; URL-56; URL-57

Türkiye’de genç kuşakların siyasal alanla ilgilenmediklerine dair genel bir kanı bulunmaktadır. 1980’e kadar olan süreçte toplumsal alanda daha çok “biz” duygusu ve birlikte hareket etme pratikleri yer alırken; 24 Ocak Kararları ile birlikte neoliberal politikalar ve 12 Eylül darbesi bireyselleşmeyi öncelmiş, “biz” duygusunun yerini “ben” duygusuna bıraktığı bir sürece geçiş yapılmıştır. Ancak, genç kuşakların siyasal alanla mesafeli olduğu inancı, BM’nin 2005 yılında yayınladığı Gençlik Raporu’na göre (2005: 73), yalnızca Türkiye ile sınırlı değildir⁵⁰. Özellikle, y kuşağının doğmuş olduğu ilk yıllar ABD’de Reagan, Britanya’da Thatcher’e ve Türkiye’de Özal’a atfedilen neoliberalizm politikalarının toplumlar üzerinde hâkim olmaya başladığı

49 7 Haziran 2015 seçimlerinde tek başına iktidar olamayan AKP, 1 Kasım ara seçiminde iktidar olmuştur. 24 Haziran 2018 seçimlerinde MHP’yle ittifak kurarak iktidarı paylaşmıştır.

50 BM raporundaki genç kavramı 15-24 yaş arasındakileri ifade etmektedir.

zamana tekabül etmektedir. Yakın tarihte sosyalist doğu bloğun çöküşü genç kuşakların bundan sonraki zaman diliminde alternatifi olmayan bir dünya düzeninde; tüketimin özendirildiği, bireyselliğin ön plana çıkarıldığı, teknolojik gelişmelerin bireylerin günlük yaşamlarından ayrılmaz bir bütün oluşturduğu döneme denk düşmektedir. Tarif edilen bu anlayış, 1980-2000 yılları arasında doğan y kuşağı bireylerini şekillendirdiği gibi 2000 yılı ve sonrasında doğan z kuşağına mensup bireyler için de sürmekte, sürdürülmektedir (Lüküslü, 2008: 294).

Genç kuşakların siyasal alana ilgisiz olduklarına dair anlayışın değişmesine neden olabilecek olaylardan biri 2013 yılında gerçekleşen Gezi Parkı eylemleridir. 27 Mayıs 2013'de, Taksim'de bulunan Gezi Parkı'na yapılacak olan Topçu Kışlası için parkın duvarlarının bir kısmı yıkılmış ve dört-beş ağaç yerinden sökülüştür. Bunun üzerine Taksim Dayanışması adlı grup az sayıda kişiyle eylem başlatmış, daha fazlasının yapılmasına engel olmak için parkta çadırlar kurarak sabaha kadar nöbet tutmuştur. Ertesi sabah eylemcilerin sayısının artışıyla çalışmalar durdurulmuştur. Başbakan Erdoğan'ın "*Ne yaparsanız yapın. Biz kararı verdik*" açıklamasıyla (URL-58) kararlı olduğunu göstermesinin ardından 29-30 Mayıs günlerinde polisler eylemcilere müdahale etmiş, çadırlar kaldırılarak inşaat çalışmalarına devam edilmiştir. 31 Mayıs tarihinde polisin eylemcilere ikinci müdahale dozunun şiddetlenmesiyle eylemcilerin sayısı artmaya başlamış, mahkemenin Topçu Kışlası yapımı hakkında yürütmeyi durdurma kararı vermesine karşın eylemler İstanbul Gezi Parkı'ndan yurt geneline yayılmaya başlamıştır. Böylelikle, ağaçların kesilmesi ve parkın korunması için Taksim'de barışçıl başlayan eylemlere karşın yapılan sert müdahaleler hükümetin, yöneten güçlerin ülke çapında protesto edildiği kitlesel eylemlere dönüşmüştür (Işık, 2013: 22).

Gezi Parkı eylemleri, kitle iletişim araçları kullanımını açısından da önem teşkil etmektedir. Eylemcilerin örgütlenmeleri, birbirleriyle olan iletişimleri ve televizyon gibi geleneksel iletişim araçlarının bu dönemde yaşanan olaylara yeteri kadar yer vermediği tartışmaları, Facebook ve Twitter gibi sosyal medya mecralarının önemini ortaya koymuştur. KONDA Araştırma ve Danışmanlık şirketinin yapmış olduğu araştırmada (2014) Gezi Parkı eylemcilerinin %69'u olayları sosyal medya mecralarından duyduğunu söylemiştir (URL-59). New York Üniversitesi Sosyal Medya ve Siyasal Katılım Laboratuvarı'nın yapmış olduğu bir diğer araştırma verisine göre Twitter'dan 31 Mayıs Cuma Günü saat 16:00-00:00 arasında 2 milyon tweet

atılmıştır⁵¹. 2011 Mısır olaylarının tamamında ise atılan tweet sayısı 1 milyondan az olmuştur (URL-60). Somemto isimli sosyal medya yönetimi aracının-tool 29 Mayıs-10 Haziran 2013 tarih aralığındaki Türkçe içeriği oluşturan 143.795.432 adet mesaj üzerinden gerçekleştirdiği Twitter'a yönelik araştırma, Gezi Parkı eylemleri esnasında Twitter'ın ne denli yoğun bir kullanımı olduğunu gösteren diğer bir araştırmadır. Buna göre, 29 Mayıs 2013 tarihinde Türkiye'de 1.819.403 Twitter kullanıcısı bulunuyorken bu sayı 30 Mayıs'ta 2.875.435'e, 31 Mayıs'ta ise 3.874.144'e çıkmıştır. Yalnızca iki günde 2.054.741 yeni kullanıcı Gezi Parkı eylemleri esnasında Twitter'a katılmıştır. Atılan tweet sayılar da dikkat çekicidir. 29 Mayıs'ta 7.328.937 adet tweet atılırken bu sayı 1 Haziran'da 18.835.909'a çıkmıştır (URL-61). Gezi Parkı eylemleri esnasında artan sosyal medya ve internet kullanımı hükümet tarafından engellenmeye çalışılsa da eylemciler teknolojinin getirdiği yeniliklerden faydalanarak engellemeyi aşmıştır. Eylemler sırasında bu engelin aşılmasında kullanılan uygulamalardan biri AnchorFree isimli şirketin sahibi olduğu Hotspot Shield olmuştur. Şirket, özel bir sanal ağ kullanılmasını sağlayan uygulamalarının Gezi Parkı eylemleri sırasında yalnızca 1 günde 98.000 defa indirildiğini (download) belirtmiştir (URL-64). Geleneksel kitle iletişim araçlarından televizyonun ise Gezi Parkı eylemlerinin başlangıç aşamasında olumsuz bir imajı olmuştur⁵². CNN Türk isimli televizyon kanalının, polis eylemcilere müdahalesi esnasında penguen belgeseli yayınlaması geniş bir kesim tarafından protesto edilmiş, bu durum taraflı yayıncılık yapıldığı iddialarını da görünür kılmıştır (URL-65; URL-66). Sosyal medya mecralarının Gezi Parkı eylemlerindeki yoğun kullanımının altında geleneksel medyadaki bu sansür uygulamaları da bulunmaktadır. Hem geleneksel kitle iletişim araçlarına olan güvenin sarsılması hem de iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler internet abone sayılarındaki artışta gözükmektedir. TÜİK verilerine göre 2011 yılında 22,3 milyon olan internet abone sayısı 2012'de 22,3 milyon, 2013'de 32,6 milyon, 2016'da 62,2 milyon olurken 2019 Eylül ayı itibariyle 77 milyona ulaşmıştır⁵³ (URL-67).

51 Başbakan Erdoğan Gezi Parkı eylemleri sürecinde yoğun olarak kullanılan Twitter için “*Şu anda Twitter denilen bir bela var, yalanın daniskası burada. Sosyal medya denilen şey aslında şu anda toplumların baş belasıdır*” (URL-62) ifadelerini kullanırken , 28 Mayıs 2020 tarihli Twitter hesabının 16milyon takipçisi bulunmaktadır (URL-63).

52 NTV, CNN Türk, FOX TV gibi televizyon kanallarına ait yayın araçları uyguladıkları sansürden dolayı eylemciler tarafından protesto edilmiş, üzerlerine spreylemlerle protesto yazıları yazılırken bazı araçlar kullanılamaz hale getirilmiştir (URL-68)

53 İletişim teknolojilerindeki gelişmeler cep telefonu abone sayılarına da yansımaktadır. 2000 yılında 14,9 milyon olan abone sayısı 2005'te 43,6, 2010'da 61,7, 2015'te 73,6 milyona çıkarken, 2019 Eylül ayında 82,8 milyon olarak gözükmektedir. Cep telefonu abone sayılarındaki artış sabit telefon abone

Türkiye Barolar Birliği raporuna göre, Eskişehir’de yapılan eylemlerde 19 yaşındaki Ali İsmail Korkmaz, İstanbul’daki eylemlerde 20 yaşındaki Mehmet Ayvalıtaş, 14 yaşındaki Berkin Elvan, 50 yaşındaki Zeynep Eryaşar, 88 yaşındaki Selim Önder, 37 yaşındaki Serdar Kadakal, 64 yaşındaki Elif Çermik, 21 yaşındaki Hasan Ferit Gedik, Mersin’deki eylemlerde 36 yaşındaki Mehmet İstif, Ankara’daki eylemlerde 48 yaşındaki İrfan Tuna, 26 yaşındaki Ethem Sarısülük, 22 yaşındaki Ahmet Atakan, Antakya’daki eylemlerde 22 yaşındaki Abdullah Cömert, Diyarbakır’daki eylemlerde 19 yaşındaki Medeni Yıldırım Gezi Parkı protestoları sırasında doğrudan ya da dolaylı olarak hayatını kaybeden sivil isimler olurken; Adana’daki eylemler sırasında 27 yaşındaki Mustafa Sarı ve Tunceli’deki eylemlerde 30 yaşındaki Ahmet Küçüktağ hayatını kaybeden polis memurları olmuştur (TBB, 2015: 102-111; URL-69; URL-70; URL-71).

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde 1960, 1980 yılında yaşanan darbeler; 1971 muhtırası ve 1997 yılındaki darbe girişimine bakıldığında yirminci yüzyılın ikinci yarısı itibariyle neredeyse her on yılda bir darbe ya da darbe tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı gözükmemektedir. Bu durum, 2000’li yıllara girildiğinde de değişmemiştir. 2000’li yıllarda tarihe e-muhtıra olarak geçen olay ve 2016 yılındaki darbe girişimi damga vurmuştur. 27 Nisan 2007 tarihindeki girişim Cumhurbaşkanlığı seçimlerine denk gelmektedir. Bunun öncesinde, 12 Nisan 2007’de yapılan Genelkurmay Başkanlığı Basın Bilgilendirme Toplantısı’nda “*Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Atatürkçülüğe, laikliğe ve cumhuriyetin temel ilkelerine sözde değil özde bağlı*” Cumhurbaşkanı profili sunması gelecek olan muhtıranın habercisi olmuştur. Cumhurbaşkanı seçimi için milletvekillerinin üçte ikisinin oyu alınması gerekirken, ilk turda yeterli sayıya ulaşamadığı için Abdullah Gül Cumhurbaşkanı seçilememiştir. Oylamanın yapıldığı aynı günün gece yarısında TSK Genelkurmay Başkanlığı tarafından internet sitesi üzerinden yayınlanan bildiri kamuoyunca e-muhtıra olarak adlandırılmıştır. Siyasi partiler arasında yapılan görüşmeler sonucunda 22 temmuzda erken genel seçim kararı alınmış ve seçim sonucunda AKP %46,5 oy alarak birinci parti seçilmiştir. 20 ağustosta yapılan ikinci tur Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 341 oy alan Gül seçilememiş ancak salt çoğunluğun arandığı üçüncü turda seçilerek 11. Cumhurbaşkanı olmuştur (URL-72; URL-73; URL-74). 2000’li

sayılarında ise düşüşe neden olmaktadır. 2000 yılında 18,3 milyon olan sabit telefon abone sayısı 2010 yılında 16,2 milyon iken, 2019 eylül ayı itibariyle 11,5 milyon olarak ölçülmüştür.

yıllarda yapılan ikinci askeri müdahale 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimidir. Bu tarihte İstanbul Boğaziçi Köprüsü (darbe girişiminden sonraki ismiyle 15 Temmuz Şehitler Köprüsü) akşam saatlerinde bir grup asker tarafından araç-yaya geçişine kapatılması darbe girişiminin başlatan gelişme olmuştur. İlerleyen saatlerde TRT binasına baskın yapılarak bildiri okunmuş, Ankara'da askeri uçakların alçak uçuş yaptığı, tank ve askeri helikopterlerin kullanıldığı, TBMM'nin bombalandığı bir gece yaşanmıştır. Darbe girişiminde 251 yurttaş hayatını kaybederken 2194 kişi de çeşitli şekilde yaralanmıştır (Melek ve Toker, 2017: 225; URL-75).15 Temmuz darbe girişiminin iletişim teknolojileri açısından da önemi bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan CNN Türk televizyon kanalı canlı yayınına iPhone marka telefonunun görüntülü konuşma uygulaması olan Facetime ile katılmış, darbe girişimine karşı yurttaşları sokaklara, olayı protesto etmeye çağırmıştır. Bu süreçte daha önce Gezi Parkı eylemlerinde protesto, örgütlenme, bilgi alışverişi için kullanılan Twitter, 15 Temmuz gecesinde de yoğun olarak kullanılan sosyal medya mecralarından biri olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan “*milletimizi demokrasimize ve milli iradeye sahip çıkmak üzere meydanlara, havalimanlarına davet ediyorum*” tweeti ile yurttaşlara Twitter üzerinden seslenmiştir (Devran ve Özcan, 2016: 82-83).

V. KUŞAK TEORİSİ BAKIMINDAN OY VERME DAVRANIŞLARI

A. Oy Verme Davranışı Modelleri

1. Sosyolojik Model

Oy verme davranışını sosyoloji temelli inceleyen bu modele göre birey, ait olduğu ya da kendini ait hissettiği ekonomik ve toplumsal konumuna denk gelen bir oy verme davranışı sergilemektedir. Dolayısıyla, bireyin kişisel önceliklerinin yerini, içinde yer aldığı grubun çıkarını gözeten bir partiye yönelimi almaktadır. Aileden gelen güçlü psikolojik etkilerin yerine toplumsal alandaki bölünmeler, gruplaşmalar belirleyici roldedir. Bunların en önemlileri toplumsal sınıf, cinsiyet, etnik kimlik ve yaşanılan coğrafyadır (Heywood, 2019: 329). Bu modelin ortaya çıkışı Paul F. Lazarsfeld (1901-1976), Bernard Berelson (1912-1979) ve Hazel Gaudet'in (1908-1975) 1944 yılındaki "The People's Choice: How The Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign-Halkın Seçimi: Başkanlık Seçiminde Seçmenler Nasıl Karar Verir" isimli çalışmalarına dayanmaktadır. Araştırmacılar 1940 ABD başkanlık seçimlerinde oy verme davranışını etkileyen faktörlere odaklanmışlardır. Esasen, kitle iletişim araçlarının oy verme davranışları üzerindeki etkilerini incelemeye dönük olan araştırma, ilk defa anket çalışmasının da yapıldığı iletişim, sosyoloji ve siyasal odaklı bir araştırma olmuştur. Buna göre, kitle iletişim araçlarının bireyler üzerinde daha sınırlı etkisi varken, toplumsal sınıf ve din gibi bireylerin ait oldukları grupların oy verme davranışında daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Denver, 1994: 28; Norris, 2002: 132). Araştırma sonuçlarından bir diğeri ise iki aşamalı iletişim modeli olmuştur. Bu modele göre, "kanaat önderi" olarak adlandırılan, görece topluluktaki diğer bireylerden daha eğitilmiş, donanımlı olan kişiler kitle iletişim araçlarından gelen bilgileri kendi fikirleriyle harmanlayarak grupta oy verecek diğer bireylere aktarmakta ve grubun oy verme davranışını etkilemektedir. Dolayısıyla, çoğunluğun oy verme davranışının şekillenmesinde kanaat önderi ve yüz yüze iletişimin rolü, kitle iletişim araçlarına göre daha fazla olmaktadır (Lazarsfeld vd., 1960: 151-152; Yaylagül, 2018: 51).

Sosyolojik model, toplumsal gruplara odaklanarak bireysel kararların dikkate alınmadığı düşüncesiyle eleştirilmiştir. Aynı zamanda, sınıf gibi bazı gruplandırmaların oy verme davranışı üzerinde diğer gruplandırmalara göre neden daha fazla etkiye sahip olduğu ve ülkeden ülkeye neden farklılık gösterdiğini açıklamada yetersiz kalmıştır (Heywood, 2019: 330; Evans, 1999: 254-258'den aktaran Aydoğan Ünal, 2016: 100). Sosyolojik modelin Lazarsfeld ve diğer araştırmacıların yaptığı çalışmada, dönemin oy verme davranışlarında grupların önemine yaptıkları vurgu önemli olsa da bütünlüklü bir yaklaşım taşıdığı tam olarak söylenememektedir. Kitle iletişim araçlarının, özellikle yeni teknolojilerle birlikte sosyal medya mecralarının seçim kampanyaları üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır ve farklı birçok kesimin aynı partilere oy vermesinde de rolü bulunabilmektedir (2008, 2016 ABD Başkanlık Seçimleri gibi).

2. Parti Kimliği Modeli

Parti kimliği modeli, bireyin oy verme davranışını kendisini ifade etmenin bir yolu olarak gördüğü düşüncesine dayanmaktadır. Bu modeldeki temel etmen bireyin partisiyle kurduğu bağlılık ilişkisidir. Buna göre seçmenler, bağlılık duydukları siyasi partiyle kısa olmaktan ziyade daha uzun dönemli bir ilişki geliştirmektedirler. Siyasal bilincin oluşturulmasında ve partiye olan bağlılığın geliştirilmesinde ana odak aile iken, bu bağlılık ait olunan grup ya da yaşam pratikleri ile birlikte sağlanmaktadır (Heywood, 2019: 328-329). Parti kimliği modeli Angus Campbell, Philip E. Converse, Warren E. Miller ve Donald E. Stokes'un 1952 ve 1956 yılındaki ABD başkanlık seçimleri için yaptıkları "The American Voter-Amerikan Seçmeni" adlı çalışmaya dayanmaktadır. Bu çalışmaya göre, seçmenlerin partiyle kurdukları sıkı bağ ya da ilişki onları partileriyle aynı çizgide hareket etmeye yöneltmektedir. Bu bağ ne kadar kuvvetli olursa seçmenin aidiyet hissi o denli uzun dönemli olacaktır. Dolayısıyla bu modelin vurguladığı gruplar değil bireylerdir. Modele göre seçmeni toplumsal bir grup içinde değerlendirmekten çok, tek bir birey olarak ele almak daha anlaşılır olmaktadır. Zira oy verme davranışı bireysel bir eylemdir ve bu eylemin nedenleri bireyin psikolojik yaklaşımlarında değerlendirilmelidir (Campbell vd., 1980: 64-88).

Türkiye'de parti kimliği modeliyle özdeşleşen seçmen kitlesi bulunmaktadır. Bir grup aydının ve bürokratik kesimin CHP ile kurdukları ilişki bu modele örnek gösterilebilmektedir (Özkan, 2007: 89). CHP dışında, diğer partiler için de "kemik

seçmen” olarak ifade edilen kavram, her seçimde partinin belirli oy oranının altına düşmeyeceği ifadesini temsil etmektedir. Söz gelimi 2002 yılında iktidara gelen AKP seçmeni, oy verdiği partiyi muhafazakâr kimliği ve dini değerleri koruduğu düşüncesiyle modele örnek olarak gösterilebilmektedir.

Birçok ülkede partizanlık (particilik) etkilerinin önceki dönemlere göre güçlü olmadığı inancı bu modelin güçsüz taraflarından birini oluşturmaktadır. Bu durum partiyle özdeşleşmede genel bir düşüşü göstermektedir. Söz gelimi ABD’de yer alan siyasi partilerden Demokrat ve Cumhuriyetçi Parti üye sayısında yaşanan azalış Bağımsızlar’da bir artışa neden olmuştur. 1952 yılında %6 olan Bağımsızların üye sayısı 2009’da %36’ya çıkmıştır (Heywood, 2019: 329).

3. Rasyonel Tercih (Seçim) Modeli

Sosyolojik model seçmenlerin ait oldukları toplumsal sınıf, etnisite ve coğrafya gibi etmenlerin oy verme davranışı üzerinde belirleyici etmenler olduğu düşüncesine; parti kimliği modeli seçmenlerin partileriyle kurduğu bağlılık ilişkisine ve oy vermenin kendilerini ifade etmede bir araç olduğu ilişkisine dayanmaktaydı. Rasyonel tercih modeli ise sosyolojik ve parti kimliği modelinin tersine; seçmenlerin ilgi alanlarına, değerlerine ve önceliklerine göre tercih yaptıkları düşüncesine dayanan model oluşturmaktadır. Bu modele göre seçmenler, bireysel faydaları için hangi parti daha uygunsa o partiye oy verecektir. Model, bireylerin bir nevi kar-zarar hesabı yaptıkları düşüncesinden dolayı “ekonomik model” olarak da bilinmektedir (Harrop ve Miller, 1987: 130). ABD’li sosyolog James S. Coleman (1926-1995) ve Thomas J. Fararo (1933) “Rational Choice Theory Advocacy and Critique-Rasyonel Seçim Teori Savunuculuğu ve Eleştirisi” isimli çalışmalarının giriş bölümünde rasyonel tercih modelinin en önemli yönünün optimizasyon (en iyileme, en uygunlaştırma, en iyi şekilde kullanma) olduğunu söylemektedirler. Buna göre birey, kendisi için doğru olan kararı rasyonel şekilde verebilir. Bu kimi zaman faydayı maksimuma çıkartmak olabilirken kimi zaman maliyeti minimuma indirmek şeklindedir. Daha açık bir ifadeyle, birey vereceği kararda tüm maliyetleri ve faydaları hesaplar, kendisi için en iyi karar hangisiyse onu uygular (Coleman ve Fararo, 1992).

Rasyonel seçim modeline verilebilecek örnek 2002 genel seçimlerinde Cem Uzan önderliğindeki GP’nin aldığı oylarda (%7) belirlemektedir. Parti başkanı Cem Uzan, seçim kampanyasında özellikle ekonomi alanındaki vaatleriyle seçmenin

dikkatini çekmeyi başarmış; barajı geçemese de seçim tarihinde önemli bir başarı elde etmiştir. Diğer yandan 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan seçimlerde Halkların Demokratik Partisi (HDP) lehine verilen oylarda, seçmenlerin bir bölümünün rasyonel tercih modeline göre oy kullandıkları söylenebilmektedir. Bu seçimde CHP seçmeninin HDP'nin barajı geçebilmesi adına vermiş olduğu oylar bu çerçevede değerlendirilebilmektedir. Benzer şekilde 2019'da yapılan yerel seçimlerde CHP'nin İstanbul adayı Ekrem İmamoğlu'na, HDP seçmeninin büyük bir kesiminin rasyonel tercih modeli çerçevesinde verdiği oylar ile seçimi kazanmasında önemli bir etkisinin olduğu söylenebilmektedir.

İktisatçı ve siyaset bilimci Joseph Alois Schumpeter (1883-1950) evrensel bir rasyonelliğin olmadığını savunmaktadır. Ona göre rasyonellik, zamandan zamana ve coğrafyadan coğrafyaya değişebilmektedir. Seçmenler bireysel fayda ve zararları ile ilgili olayları anlamlandırsalar da uzun vadeli çıkarlarının bilincinde olmayabilirler (Schumpeter, 1950: 414'ten aktaran Schmidt, 2002: 130). Çıkarlarının bilincinde olduklarını öne süren rasyonel tercih modeli seçmenlerin, siyasi partilerin vaatleri hakkında kesin bilgiye sahip olduğu varsayımı da eksik yönlerinden bir diğeridir (Green ve Shapiro, 1994: 47'den aktaran Ünal, 2016: 105). Rasyonellik her ne kadar bireye özgü bir kavram olsa da seçmeni kültürel ve toplumsal bağlamından ayrı düşünerek, yalnızca rasyonel olarak oy verdiği düşüncesi bu modelin zayıf yönünü oluşturmaktadır.

4. Hâkim İdeoloji Modeli

Hâkim ideoloji modeli bireysel kararların ideolojik manipülasyon ile şekillendirildiğini söylemektedir. Buna göre, bireylerin veya grupların toplumsal yaşamda kendilerini tanımlama ya da konumlandırma biçimleri eğitim, devlet ve kitle iletişim araçları aracılığıyla yapılmaktadır. Bu modelde kitle iletişim araçlarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Kitle iletişim araçları, gündemi belirleme ve siyasal tercihleri şekillendirmede egemen güçler tarafından kullanılmaktadır. Buna göre, seçmenlerin tutum ve tavırları, hâkim ideolojinin temel düşüncesiyle uyumlu ise farklı politikalar geliştirmeye ihtiyaç duyulmayacaktır. Toplumsal koşullandırma süreci etkisinin fazlasıyla abartıldığı ve bireysel plan yapmayla bireysel özerkliği tamamen sürecin dışında tutulması ise hâkim ideoloji modelinin eleştirilen tarafını oluşturmaktadır (Heywood, 2019: 331). Marksist düşünür Louis Althusser'e (1918-

1990) göre üretim ilişkilerini yeniden üreten araçlar olarak, devletin sahip olduğu “Devletin İdeolojik Aygıtları-DİA” bulunmaktadır. Bunlar dini kurumlar, okul kurumu, aile kurumu, hukuki kurumlar, siyasal partileri içeren siyasal kurumlar, sendikal kurumlar, kitle iletişim araçları ve kültürel ideolojik aygıtlardır (Althusser, 2019: 50-51). Althusser kitle iletişim araçlarının birey üzerindeki etkisini şu şekilde anlatmaktadır: “Seçimlerde oy kullanırken neyin nasıl olduğunu hepimiz gayet iyi biliyoruz. Rastlantı bu ya, General De Gaulle’ün (Fransa’nın büyüklüğünden dem vuran, Fransızların birbiriyle barış içinde yaşamasını, uzlaşmasını isteyen, milliyetçilik kağıdını açan fino köpeği) radyo ya da televizyondaki konuşmasını dinlemiştir. Sonra, pazar günü ailece oy vermeye gideriz. Seçim odasına girip, kime ait olduğu belli olmayan isimsiz bir oy pusulasını seçim sandığına atar çıkarız, kimse bilmez kimin kime oy verdiğini. İnsanın küçük-burjuva seçim siyaseti ideolojisine, ama en başta da milliyetçiliğe teslim olması için, bir an konformizme düşmesi yeter de artar bile: oyumuz General De Gaulle’e gider. Oysa sendika oyumuzu General De Gaulle’e vermemek gerektiğini açıklamıştı” (Althusser, 2019: 147).

VI. SONUÇ

Çalışmanın sonucunda elde edilen veriler dikkate alındığında, kuşakların içinde buldukları toplumsal koşullara göre şekillenen ve oy verme davranışlarını belirleyen bir pratik olarak seçmen davranışları açıklığa kavuşturulması gereken bir alan olarak tespit edilmiştir. Bu minvalde kökleri İlk Çağ uygarlıklarına dayanan ve Aristoteles metinlerinde yer alan genç, orta yaşlı ve yaşlı kuşaklar arasında gözlenen “*kuşak*” tartışmaları ya da “*kuşak*” çatışmaları, çalışmanın başlangıç noktası olarak dikkate alınmıştır.

Çalışmanın tecessüs kaynağını oluşturan kuşaklararası farklılıklara dayalı seçmen davranışları, İlk Çağ ve Orta Çağ boyunca geleneksel kabule dayalı monarşilerin güçlü iktidarları nedeniyle günümüzde kavrandığı şekliyle çoğunluğun iktidarını işaret eden demokratik rejimlere özgü seçmen eğilimlerine ilişkin tartışma ve kaynakların sınırlı olduğu görülmüştür. Orta Çağ’ın sonundan itibaren coğrafi keşifler sayesinde ticari, askeri, siyasi ve kültürel bağların yeniden kurulmasıyla birlikte modern uygarlığa özgü gelişmeler ve kuşaklararası farklılaşmaya dair göstergelerin yeniden ortaya çıktığı gözlenmiştir.

Bu minvalde sanatsal duyuşta köklü bir değişime işaret eden Rönesans ile kiliseyi dünyevi alandan çıkartarak uhrevi alana sabitleyen Reform hareketlerinin güç kazanmasıyla devam eden sürecin sonunda Aydınlanma düşüncesi ve on yedi ila on sekizinci yüzyıllarda gerçekleşen Britanya demokratik restorasyonu, ABD Bağımsızlık Bildirgesi ve nihayet Fransız İhtilali sayesinde birey yeniden önem kazanmıştır. Böylece geleneksel kabule dayalı monarşiler yerine bir seçenek olarak ortaya çıkan rızaya dayalı yönetimlerde gözlenen “*çoğunluğun egemenliği*” fikri etrafında oluşan modern kamuoyu kavramları siyasal alana dâhil olabilmıştır. Böylece modern uygarlığa özgü bağımsız bir değişken olarak tarih sahnesinde yeniden yer alan birey, “seçmen” olarak kategorize edilmiş ve dönemin kitle iletişim araçlarından gerçekleştirilen ikna edici iletişim mesajları aracılığıyla siyasal tercihlerinin değiştirilmesi, dönüştürülmesi ya da pekiştirilmesi bakımından önemsenir hale gelmiştir.

On sekizinci yüzyıl sonundan itibaren mamul meta üretiminde önemli bir sıçramaya neden olan Endüstri Devrimi ardından modern uygarlığın tanımlanmasında kullanılan bir dizi dönüşümün kaynağında kitle iletişim araçlarının güç kazanması ve etkinlik alanlarını genişletmesi bulunmaktadır. Londra ve Paris'te başlayan ve zamanla genişleyerek on dokuzuncu yüzyıla evrilen Endüstri Devrimi'nin kuşatıcı atmosferinde idrak edilen modernleşme sürecinde birey ile birlikte toplum ve devletler de dönüşüme uğramıştır. Dolayısıyla modernleşme süreci, endüstriyel üretimin yetkinlik kazanması bağlamında iktisadi, modern kamu ve kamuoyu kavramlarının politik pratiğe dâhil edilmesi bakımından siyasal olmak üzere iki düzlemde gerçekleşen bir dönüşüm ile birlikte anılmaktadır. Böylece üretim ilişkileri ve çalışma etiği bakımından aklileşmeyle kendini gerçekleştiren modern uygarlığın neden olduğu yoğun ve hızlı kentleşme, kitlesel göçler ve demografik yığılımlar bakımından gündelik hayat üzerinde köklü değişimlere neden olduğu görülmüştür.

Değişen iletişim deneyimi bağlamında geleneksel toplumlara özgü yüz yüze iletişim yerine modern toplumlarda daha çok kitle basını aracılığıyla giderilen aracılanmış iletişim deneyiminin geçtiği görülmüştür. Dolayısıyla kitle toplumu ve kitle kültürü anlayışının yüz yüze gerçekleştirilen iletişim deneyimi yerine kitle iletişim araçları üzerinden gerçekleştirilmesinin sonucu olarak ortaya çıktığı gözlenmiştir. Kitle iletişim araçlarının güç kazanmasının kaynağındaysa modern uygarlıklara özgü politik çalkantıların neden olduğu siyasal değişimlerle eşzamanlı olarak ortaya çıkan kitlesel göçler ve demografik yoğunlaşmalardan kaynaklandığı görülmüştür.

Modern uygarlığa özgü bir kategori olarak modernleşme deneyimi, üretim ilişkileri ve iktisadi bakımdan yenilik ve değişime açık olduğu kadar siyasal açıdan öngörülemez doğası sebebiyle tekinsiz bir hayat anlamını taşımaktadır. Aydınlanma idealleriyle temelleri atılan aklileşme bağlamında dünyevi alanın tamamen rasyonel temellere oturtulması ve kilisenin bu alanın dışına çıkarılmasıyla tamamlanan modernleşme etiğinin kuşatıcı atmosferinde; üretim biçimiyle birlikte bilim, kültür, sanat, edebi üretim ve hukuk gibi uygarlığa içkin genel eğilimler de etkilenmiştir. Dolayısıyla on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılı takip eden yirmi ve yirmi birinci yüzyıllarda kitle iletişim araç ve alışkanlıkları bağlamında ortaya çıkan değişimler sayesinde modern uygarlık yetkinliğini tamamlayarak kök salmıştır.

Çalışma, günümüzde sıkça tartışılan kuşak farklılıkları ve bu minvalde üretilen kuşak teorilerinden faydalanarak bu sayede değişen seçmen davranışlarını açıklamayı amaçlamıştır. Ancak kitle iletişim araçlarının kuşak farklılıkları üzerindeki olası etkileri gözden kaçırılmamaya özen gösterilmiştir. Böylece on dokuzuncu yüzyılın başından günümüze gelen kronolojide kitle basını ve gazeteler ile başlayan iletişim deneyimi, sinema, radyo, televizyon ve dijital iletişim araçlarıyla birlikte değerlendirilmiştir. Böylece kökleri İlk Çağ uygarlıklarına kadar uzanan kuşaklararası anlaşmazlıkların benzer örneklerine günümüzde de rastlanmaktadır. Genç kuşakların çocukluk, ergenlik ve erginlik evrelerinden sonra eğitim ve iş yaşamına katılmalarıyla birlikte diğer kuşaklarla aralarında birçok farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu noktada her yeni kuşağın içinde bulunduğu farklı ekonomik, siyasal ve toplumsal koşullarla belirlenen farklı görüş, tutum ve davranışlara sahip olması olağan karşılanmalıdır.

Kuşak tanımları ve sınıflandırılmalarında yaşanan benzer olaylar ve ortak deneyimler ile toplumsal özelliklerin altı çizilirken; belirli yıllar temel alınarak sınıflandırılan kuşakların biyolojik yapısı vurgulanmaktadır. Bireylerin, demokratik bir hak olarak oy verme ve oy verme davranışlarının oluşumunda ve farklılaşmasının altında cinsiyet, eğitim, kültür, yakın çevre etkisi ve aile gibi faktörlerin yanı sıra yaş ya da diğer bir ifadeyle kuşak faktörü de bulunmaktadır. Birbirlerinden farklı ekonomik, siyasal ve toplumsal koşullarda yaşamları biçimlenen kuşakların, önce ulusal sonrasında ise küresel koşulların etkisiyle siyasal kültürlerinin oluştuğu söylenebilmektedir. Siyasal kültürün bir sonucu olarak oy verme davranışlarındaki tutum farklılıklarının da birbirlerinden ayrılması doğal bir süreç olarak açıklanabilmektedir. Söz gelimi, genç bireylerin yaşlı bireylere göre değişime daha açık oldukları ve yenilik taraftarı oldukları düşünülmektedir. İlerleyen yaş ile birlikte orta yaş ve daha çok yaşlı bireylerde ise geleneksel ya da daha tutucu davranışlar sergilendiği gözlenmektedir. Aynı zamanda yirmi birinci yüzyılda iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, küresel gelişmelerin toplumlar üzerindeki kimi tutum ve davranışlarını etkileyen bir dizi faktör olarak yer almaktadır. Toplumların ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda iletişim teknolojilerinin belirlenimci bir anlayışının hâkim olduğu tek başına söylenemese de etkisinin olmadığını da söylemek doğru olmayacaktır. Bu doğrultuda, tarihsel süreç içerisinde yapılan kimi araştırmalar kuşak farklılıkları arasındaki ilişkinin anlaşılması açısından çalışmaya ışık tutmaktadır. Buna göre; Deniz Baykal'ın (1938) 1965 yılı seçimleri

araştırmasına göre; %52,9 oy olan Adalet Partisi'ne yükseköğretimde yer alan bireylerin yalnızca %17,1'inin, Özer Ozankaya'nın (1937) yaptığı araştırmaya göre ise %12'sinin oy verdiği görülmüştür. 1970 yılında Atatürk ve Hacettepe Üniversitesi'nde yapılan araştırmaya göre de 1965 yılındakine benzer bir sonuçla karşılaşmıştır. 1969 yılı seçimlerinde %46,5 oy alan AP'nin öğrenciler arasındaki desteği yaklaşık %9 olurken; %27,4 oy alan CHP'ye gençler tarafından verilen desteğin %56,1 olduğu gözlemlenmiştir (Kışlalı, 2018: 162). KONDA Araştırma ve Danışmalık Şirketi tarafından yapılan "23 Haziran 2019 Sandık Analizi ve Seçmen Profilleri" isimli araştırma sonucunda; genç seçmenlerin büyük çoğunluğunun CHP'nin adayı Ekrem İmamoğlu (1970) lehine oy kullandığı ve AKP adayı Binali Yıldırım (1955) için seçmenlerin oylarının eğitim seviyesi arttıkça azaldığı, yaş ve dini inanç arttıkça oy oranının arttığı tespit edilmiştir (URL-76).

Kuşakların, yaşadıkları dönemler itibariyle toplumsal alanlarda yaşadığı gelişmeler yaşamlarında değişimlerin yaşanmasına neden olurken; kullandıkları iletişim araçları bu değişimlerin yaşanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Söz gelimi;

- 1952 ABD Başkanlık Seçimleri için yürütülen seçim kampanyasında ilk defa kullanılan televizyon, Eisenhower'ın seçimi kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. 1968 yılında yaşanan gençlik hareketleri Paris merkezli başlamış olmasına karşın dünyanın birçok bölgesine yayılmış; dönemin radyo ve televizyon gibi önemli iletişim araçlarının yadsınamaz bir etkisi olmuştur.

- 1980 yılında Türkiye'de yaşanan askeri darbenin bildirgesi TRT radyosundan okunarak halkın bilgilendirilmesi sağlanmıştır. Yine Türkiye'de 2016 yılındaki darbe girişimini protesto için halk Cumhurbaşkanı tarafından Twitter üzerinden sokaklara davet edilmiştir.

- 2019 yılının son çeyreğinde Çin'de başlayan ve kısa sürede neredeyse dünyanın tümünü etkileyen Covid-19 sürecinde iletişim araçlarına, çoğunlukla sosyal medya mecralarına yönelik kullanım önemli ölçüde artmıştır. Global Web Index araştırma şirketinin Covid-19 sürecinde, baby boomer-bebek patlaması, x, y ve z kuşaklarının medya tüketim alışkanlıklarının değişip değişmediği üzerine, ABD ve Birleşik Krallık'ta dört bin internet kullanıcısıyla yaptığı çalışmada Çizelge 8'de gösterilen verilere ulaşılmıştır. Veriler, bu dönemde z ve y kuşaklarının dijital iletişime yöneldiğini gösterirken; x ve baby boomer kuşaklarının daha çok geleneksel iletişim

mecralarını tercih ettiklerini göstermektedir. Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 2020 Haziran ayı sonunda YouTube üzerinden "Gençlerle Video Konferans Buluşması" isimli videosu yaklaşık 3 milyon kişi tarafından izlenmiş; üniversite sınavlarının Covid-19'dan dolayı ertelenmesini isteyen öğrencilerin dile getirdiği taleplerin dikkate alınmaması üzerine, öğrenciler YouTube ve Twitter gibi sosyal medya mecralarından tepkilerini dile getirmişlerdir. YouTube'dan verilen yayın için öğrencilerin çoğunluğu oluşturduğu düşünülen kesimin yaklaşık %77'si "dislike-beğenmedim" butonunu işaretlerken %23'ü "like-beğendim" butonunu işaretlemiştir. Canlı olarak verilen yayın esnasında çoğunlukla "oy moy yok" şeklinde yapılan yorumlar sonucu yorum özelliği yetkililerce kapatılmıştır. Gerçekleşen bu olaya başka bir sosyal medya mecrası olan Twitter üzerinden de tepkiler dile getirilmiştir. #OyMoyYok etiketi altında mevcut hükümet ve cumhurbaşkanı aleyhine yorumlar, gerçekleşen bu olay neticesinde yapılmıştır. Olumsuz yorum ve "dislike" işaretlemesi yapan z kuşağının gelecek seçimlerde seçmen olarak yer alacak olması dikkate değer bir gelişme olarak görülmüştür. Z kuşağı üyelerinin rasyonel seçim teorisi çerçevesinde seçimlerde iktidar partisine ve/veya liderine oy vermeyeceğini açıklaması yaşanan bu gelişme ile görülmektedir. Ancak, Türkiye dinamik gündem yapısı ile bilinmekte ve toplumsal hafızasının güçlü olmadığı bilinmektedir. Bundan dolayı, herhangi bir kuşak grubundaki seçmenlerin iktidar partisi ya da oy kullanacağı diğer partiler için, olumlu veya olumsuz, tekil olaylara odaklanmak tek başına doğru olmayacaktır. Seçim dönemlerinde siyasi partilerce yapılan kampanyalar son güne kadar seçmen tercihlerini değiştirebilmektedir. Dolayısıyla oy verme davranışları bütünlüklü bir sürecin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan, geleneksel iletişim araçlarından dijital medya mecralarına geçişe denk gelen yirmi birinci yüzyıl tarihsel olarak önemli bir eşiği işaret etmektedir. Y ve z kuşaklarının dönemin dijital medya mecralarının yanında kısıtlı da olsa geleneksel iletişim araçlarını kullandığı tespit edilmiştir. Ayrıca orta yaş ve daha yaşlı kuşakların -x, baby boomer ve sessiz kuşak- geleneksel iletişim araçlarını kullandığı görülmekle birlikte dijital medya mecralarını da kullandıkları tespit edilmiştir.

Çizelge 8: Kuşakların Covid-19 Sürecinde Medya Tüketim Alışkanlıkları

Kuşaklar	Baby Boomer Kuşağı (57-64 Yaş)	X Kuşağı (38-56 Yaş)	Y Kuşağı (24-37 Yaş)	Z Kuşağı (16-23 Yaş)
1. Sıradaki Medya Tüketimi	%42 Televizyon	%45 Televizyon	%44 Online Video	%51 Online Video
2. Sıradaki Medya Tüketimi	%24 Hiçbir Tüketim Alışkanlığım Değişmedi	%38 Netflix, BluTv gibi Online Yayınlar ve Radyo	%41 Netflix, BluTv gibi Online Yayınlar	%38 Netflix, BluTv gibi Online Yayınlar
3. Sıradaki Medya Tüketimi	%21 Netflix, BluTv gibi Online Yayınlar	%35 Online Video	%36 Online Basın	%31 Video Oyunlar

Kaynak: (URL-77)

Çizelge 9 ve Çizelge 10'da dünyada ve Türkiye'de internet, sosyal medya kullanıcıları ve istatistiklerine dair bilgiler yer almaktadır. Buna göre dünyada ve Türkiye'de internet ve sosyal medya kullanıcılarının ve bu mecralara ayrılan vaktin yıllar geçtikçe arttığı görülmektedir. Aynı zamanda bu alanlara ayrılan vakit ve kullanıcı sayısındaki artış hem dünya hem Türkiye nüfusuyla doğru orantılıdır. Aynı zamanda internetin ve sosyal medya kullanımının en yaygın ve en az kullanıldığı bölgelere bakıldığında, ülkelerin gelişmişlik düzeyleriyle de pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 9: Dünya Dijital İletişim Platformları Kullanım Verileri

	2017	2018	2019	2020
Dünya Nüfusu	7,4 Milyar	7,5 Milyar	7,6 Milyar	7,7 Milyar
İnternet Erişimi	3,7 Milyar	4,02 Milyar	4,38 Milyar	4,5 Milyar
Sosyal Medya Kullanıcısı	2,7 Milyar	3,19 Milyar	3,4 Milyar	3,8 Milyar
Önceki Yıla Göre İnternet Kullanıcı Sayısı Artışı	354 Milyon	248 Milyon	367 Milyon	298 Milyon
Önceki Yıla Göre Sosyal Medya Kullanıcı Sayı Artışı	482 Milyon	362 Milyon	288 Milyon	321 Milyon
İnternetin En Yaygın Kullanıldığı Bölge	Kuzey Amerika	Kuzey Avrupa	Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika	Kuzey Avrupa
İnternetin En Az Kullanıldığı Bölge	Afrika	Orta Afrika	Orta Afrika	Orta Afrika
Sosyal Medya Kullanımının En Yaygın Kullanıldığı Bölge	Kuzey Amerika	Kuzey Amerika	Kuzey Amerika ve Doğu Asya	Doğu Asya
Sosyal Medya Kullanımının En Az Kullanıldığı Bölge	Orta Asya	Orta Afrika	Orta Afrika	Orta Afrika
Sosyal Medya Mecralarına En Çok Zaman Harcanan Bölge/Zaman	Filipinler 4 Saat 17 Dakika	Filipinler 3 Saat 57 Dakika	Filipinler 4 Saat 12 Dakika	Filipinler 3 Saat 57 Dakika
Sosyal Medya Mecralarına En Az Zaman Harcanan Bölge/Zaman	Japonya 40 Dakika	Japonya 48 Dakika	Japonya 36 Dakika	Japonya 45 Dakika
En Çok Kullanılan Sosyal Medya Mecraları	1. Facebook 2. YouTube 3. Qzone	1. Facebook 2. YouTube 3. Instagram	1. Facebook 2. YouTube 3. Instagram	1. Facebook 2. YouTube 3. ⁵⁴

Kaynak: (URL-78; URL-79; URL-80; URL-81)

⁵⁴ 3. Sırada yer alan mecraya dair net bir sayı, diğer mecraların uygulamalarını kullanan kişi sayısını güncellemediğinden dolayı bulunmamaktadır).

Çizelge 10: Türkiye Dijital Kullanım Verileri

	2017	2018	2019	2020
Türkiye Nüfusu	80,02 Milyon	81,33 Milyon	82,44 Milyon	83,88 Milyon
İnternet Erişimi	48 Milyon	54,3 Milyon	59 Milyon	62 Milyon
Sosyal Medya Kullanıcısı	48 Milyon	51 Milyon	52 Milyon	54 Milyon
Önceki Yıla Göre İnternet Kullanıcı Sayısı Artışı	2 Milyon	6 Milyon	5 Milyon	2,4 Milyon
Önceki Yıla Göre Sosyal Medya Kullanıcı Sayı Artışı	6 Milyon	3 Milyon	1 Milyon	2,2 Milyon
İnternet Kullanım Süresi	1. Bilgisayar ya da Tablet ile 6 Saat 46 Dakika 2. Cep Telefonları ile 2 Saat 59 Dakika	İnternete Erişim Sağlayan Herhangi Bir Cihaz ile 7 Saat 9 Dakika	İnternete Erişim Sağlayan Herhangi Bir Cihaz ile 7 Saat 15 Dakika	İnternete Erişim Sağlayan Herhangi Bir Cihaz ile 7 Saat 29 Dakika ⁵⁵
Sosyal Medya Kullanım Süresi	3 Saat 1 Dakika	Sosyal Medya Mecralarına Erişim Sağlayan Herhangi Bir Cihaz ile 2 Saat 48 Dakika	Sosyal Medya Mecralarına Erişim Sağlayan Herhangi Bir Cihaz ile 2 Saat 46 Dakika	Sosyal Medya Mecralarına Erişim Sağlayan Herhangi Bir Cihaz ile 2 Saat 51 Dakika
Televizyon İzleme Süresi	2 Saat 14 Dakika ⁵⁶	2 Saat 44 Dakika	3 Saat 9 Dakika	3 Saat 4 Dakika
En Çok Kullanılan Sosyal Medya Mecraları	1. YouTube 2. Facebook 3. Instagram	1. YouTube 2. Facebook 3. Instagram	1. YouTube 2. Instagram 3. Facebook	1. YouTube ⁵⁷ 2. Instagram ⁵⁸ 3. Facebook ⁵⁹

Kaynak: (URL-82; URL-83; URL-84; URL-85)

⁵⁵ Veri 16-64 yaş arasındaki bireyleri kapsamaktadır.

⁵⁶ Veri 16-64 yaş arasındaki bireyleri kapsamaktadır.

⁵⁷ Veri 16-64 yaş arasındaki bireyleri kapsamaktadır.

⁵⁸ Veri 16-64 yaş arasındaki bireyleri kapsamaktadır.

⁵⁹ Veri 16-64 yaş arasındaki bireyleri kapsamaktadır.

İstatistiki bilgilerden ve yaşanan toplumsal olaylardan yola çıkarak toplumların, iletişim araçlarını etkin şekilde kullanımları teknolojiye yaşanan gelişmelere paralel olarak devam etmektedir. Dönemin sıklıkla kullanılan iletişim aracı hangisi ise o iletişim aracı dönemdeki siyasal ve toplumsal olaylarda da önemli bir rolde yer almaktadır. Kültürlerin oluşumunda ve değişiminde dolayısıyla kuşakların algı, tutum ve davranışlarının belirlenmesinde önemli etkisi bulunan kitle iletişim araçlarının, oy verme davranışlarında da etkisi bulunmaktadır. Baby boomer, x, y ve z kuşakları geleneksel iletişim araçlarının yanında yoğunlukla dijital iletişim mecralarını, ağırlıklı olarak sosyal medya mecralarını kullanmaktadır. Dijital iletişim ve sosyal medya mecraları kullanımının daha çok genç kuşaklarda yoğunlaştığı görülmektedir. Orta yaş ve daha yaşlı kuşaklara gidildikçe dijital ve sosyal medya mecralarının yanında geleneksel iletişim araçlarının da kullanıldığı gözlemlenmiştir. Dolayısıyla toplumların ve içinde bulunan farklı kuşak gruplarının, gelenekselden modern yaşamlara ve yirmi birinci yüzyıl itibariyle dijital yaşamlara geçiş yaparken algıları, tutumları, pratikleri de dönemin kitle iletişim araçları ve yaşanan iktisadi, siyasal ve toplumsal olaylara göre değişebilmektedir. Bunlara dair değişen deneyim ve hafıza göstergeleri Çizelge 11’de gösterilmiştir.

Çizelge 11: Geleneksel, Modern ve Dijital Topumlarda Deneyim ve Hafıza Göstergeleri

Geleneksel Topumlarda Deneyim ve Hafıza Göstergeleri	Modern Topumlarda Deneyim ve Hafıza Göstergeleri	Dijital Topumlarda Deneyim ve Hafıza Göstergeleri
İstemli	İstemsiz	İstemsiz
Zihne Dayalı	İmgeye Dayalı Duyusal	Çoklu İmgeye Dayalı Duyusal
Bütünleşik	Parçalı	Çoklu-Parçalı
Kalıcı	İmgesel Karşıtlıklarda Beliren Anlık ve Gelgeç	Çoklu İmgesel Karşıtlıklarda Beliren Anlık ve Gelgeç
Dinlemeyle Elde Edilen	Yazı ve Görsel İmgeyle Elde Edilen	Çoklu Görsel İmgeyle Elde Edilen
Yüz Yüze İletişimle Elde Edilen Doğrudan Etkileşime Dayalı	Dolaylı İletişimle Elde Edilen Aracılanmış Etkileşime Dayalı	Dolaylı İletişimle Elde Edilen Yarı Aracılanmış Etkileşime Dayalı
Kolektif Deneyim	Bireysel Deneyim	Yarı Bireysel Deneyim
Sözlü Kültür: Hikâye Anlatıcısı ve Hikâye	Yazılı Kültür: Yazar ve Roman	Dijital Kültür: Dijital Anlatıcı ve Çoklu İmge

Kaynak: (Sadakaoğlu, 2020: 572)

VII. KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AĞAOĞULLARI, M. A. (2006). **Kent Devletinden İmparatorluğa**, Ankara, İmge Yayınları, 5. Baskı.
- AĞLARGÖZ, F. (2017). “Kuşaklararası Sosyal Medya”, **Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış**, (Ed. Hatice Hicret Özkoç, Funda Bayrakdaroğlu), İstanbul, Nobel Akademik Yayıncılık.
- AHMAD, F. (1995). **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Y. Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1. Baskı.
- AKŞİN, S. (1997). **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1**, İstanbul, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- ALTHUSSER, L. (2019). **Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. A. Tümertekin, İstanbul, İthaki Yayınları, 7. Baskı.
- “**American Generations**”, New Strategist Publications, New York, 2010.
- ARENA, V. (2013). **Libertas and the Practice of Politics in the Late Roman Republic**, Cambridge University Press.
- ARENDT, H. (2017). **Devrim Üzerine**, Çev. O. Eylül Kara, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı.
- ARISTOTELES. (2017). **Politika**, Çev. F. Akderin, İstanbul, Say Yayınları, 3. Baskı.
- ARISTOTELES. (2018). **Retorik**, Çev. F. Akderin, İstanbul, Say Yayınları, 1. Baskı.
- ATEŞ, T. (1994). **Demokrasi Kavram Tarihi Süreç İlkeler**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 3. Baskı.
- USLU, A. (2012). “Demokrasi”, **Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, (Ed. Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin), İstanbul, Yordam Kitap, 1. Baskı.
- BARADAT, L. P. (2012). **Siyasal İdeolojiler Kökenleri ve Etkileri**, Çev. A. Aydın, Ankara, Siyasal Kitabevi.

- BARAN, T. A. (2013). “Darbeler Dönemi ve Demokrasiyi Yaşatma Çabaları”, **Türkiye’de Demokrasi ve Parlamento Tarihi**, (Ed. Şaduman Halıcı), Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- BARBER, B. (1995). **Güçlü Demokrasi**, Çev. M. Beşikçi, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı.
- BARTLETT, R. (2013). **Why Can the Dead Do Such Great Things?**, New Jersey, Princeton University Press.
- BAŞÇI, V. (2002). **17. ve 18. Yüzyıl Aydınlanma Döneminde Rasyonel Din Anlayışları ve Deizm**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- BAŞKAYA, F. (2010). **Paradigmanın İflası**, Ankara, Maki Basım Yayın, 15. Baskı.
- BAUER, S. W. (2014). **Rönesans Dünyası Aristoteles’in Yeniden Keşfinden Konstantinopolis’in Fethine**, Çev. M. Moralı, İstanbul, Alfa Basım, 1. Basım.
- BAYRAKDAROĞLU, A. (2017). “Türkiye’de Ödeme Araçları Üzerindeki Kuşaklararası Farklılığın Analizi”, **Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış**, (Ed. Hatice Hicret Özkoç, Funda Bayrakdaroglu), İstanbul, Nobel Akademik Yayıncılık.
- BECKER, H. (2001). "Discontinuous Change and Generational Contracts", **The Myth of Generational Conflict The Family and State in Ageing Societies**, (Ed. Sara Arber, Claudine Attias-Donfut), New York, Taylor & Francis.
- BELGE, M. (2012). **Militarist Modernleşme**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı.
- BERKES, N. (2012). **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 18. Baskı.
- BERMAN, M. (2017). **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor**, Çev. Ü. Altuğ, B. Peker, İstanbul, İletişim Yayınları, 19. Baskı.
- BİRAND, K. (1987). **İlk Çağ Felsefesi Tarihi**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- BITTNER, R. (1996). “What is Enlightenment?”, **What Is Enlightenment?**, (Ed. James Schmidt), London, University of California Press, s. 345.
- BLOCH, M. (1983). **Feodal Toplum**, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara, Savaş Yayınları.

- BORATAV, K. (2005). **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, Ankara, İmge Kitabevi, 9. Baskı.
- BOZARSLAN, H. (2015). **Türkiye Tarihi İmparatorluktan Günümüze**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- BOZKURT, N. (2003). **Felsefeyle Yaşamak**, İstanbul, Yorum Yayınevi.
- BOZKURT, N. (2010). **Fikir Mimarları-2**, İstanbul, Say Yayınları, 3. Baskı.
- BROWN, R. (2009). **Public Relations and The Social Web**, Kogan Page, London.
- BURDEAU, G. (1964). **Demokrasi**, Çev. B. Nuri Esen, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- BURNETT, J. (2010). **Generations The Time Machine in Theory and Practice**, London, Ashgate Publishing.
- CAMPBELL, A., CONVERSE, P. E., MILLER, W. E. ve STOKES, D. E. (1980). **American Voter**, Chicago, The University of Chicago.
- CARTLEDGE, P. (1978). **Democracy**, Oxford University Press, Oxford.
- CEM, İ. (1995). **Sosyal Demokrasi ya da Demokratik Sosyalizm Nedir Ne Değildir ve Türkiye’de Olabilirliği**, İstanbul, Cem Yayınevi, 5. Baskı.
- CEVİZCİ, A. (2000). **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Bursa, Asa Kitabevi, 2. Basım.
- CEVİZCİ, A. (2017). **Felsefenin Kısa Tarihi**, İstanbul, Say Yayınları, 5. Baskı
- CHURCHILL, W. S. (1953). **The Second World War Volume VI: Triumph and Tragedy**, Boston, Houghton Mifflin Company.
- COLEMAN, J. S. ve FARARO, T. J. (1992). **Rational Choice Theory Advocacy and Critique**, (Ed. James S. Coleman, Thomas J. Fararo), London, SAGE Publications.
- COMTE, A. (1974). **The Positive Philosophy**, (Ed. Abraham S. Blumberg), New York, AMS Press.
- CRICK, B. (2002). **Democracy A Very Short Introduction**, New York, Oxford University Press.
- ÇAM, E. (2005). **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul, Der Yayınları, 9. Basım.

- ÇELEBİCAN, K. Ö. (2014). **Roma Hukuku**, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 14. Baskı.
- ÇAHA, Ö. (2012). “Demokrasinin İki Yaygın Türü: Liberal Demokrasi ve Sosyal Demokrasi”, **Siyaset Bilimi**, (Ed. Halis Çetin), Ankara, Orion Kitabevi.
- ÇİĞDEM, A. (2011). **Aydınlanma Düşüncesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 7. Baskı.
- DAHL, R. A. (2019). **Demokrasi Üzerine**, Çev. B. Kadioğlu, Ankara, Phoenix Yayınevi, 5. Baskı.
- DALTON, R. J. (2015). “Politics in Germany”, **Comparative Politics Today**, (Ed. G. Bingham Powell, Russell J. Dalton, Kaare W. Strom), Essex, Pearson.
- DEMİR, A., ÖZKOÇ, H. ve DAMGACI, U. (2017). “Kuşakların Yaşam Memnuniyeti Açısından Farklılıklarının İncelenmesi”, **Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış**, (Ed. Hatice Hicret Özkoç, Funda Bayrakdaroğlu), İstanbul, Nobel Akademik Yayıncılık.
- DEMİRTAŞ, M. C. (2017). “Seçmen Davranışlarında Kuşak Faktörünün Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış**, (Ed. Hatice Hicret Özkoç, Funda Bayrakdaroğlu), İstanbul, Nobel Akademik Yayıncılık.
- DENVER, D. (1994). **Elections and Voting Behaviour in Britain**, London, Macmillan Education.
- DIXON, A. G. (2009). **Michelangelo and the Sistine Chapel**, New York, Skyhorse Publishing.
- ERDOĞAN, M. (2014). **Anayasal Demokrasi**, İstanbul, Siyasal Kitabevi, 11. Baskı.
- FAULKNER, N. (2014). **Marksist Dünya Tarihi**, Çev. T. Öncel, İstanbul, Yordam Kitap, 1. Baskı.
- FEMIA, J. V. (1993). **Marxism and Democracy**, Oxford, Clarendon Press.
- FILHO, A. S. ve JOHNSTON, D. (2005). **Neoliberalism A Critical Reader**, London, Pluto Press.
- FISHKIN, J. S. (2009). **When The People Speak Deliberative Democracy And Public Consultation**, New York, Oxford University Press.

- FOUCAULT, M. (2019). **Marx'tan Sonra**, Çev. G. Aksay, İstanbul, Olvido Kitap, 1. Baskı.
- FREEMAN, K. J. (1907). **Schools of Hellas An Essay On The Practice and Theory of Ancient Greek Education From 600 To 300 BC**, (Ed. M. J. Rendall), London, Macmillan and Co.
- FROMM, E. (2017). **Özgürlükten Kaçış Faşizm, Demokrasi ve Özgürlük Üzerine**, Çev. Ş. Yeğin, İstanbul, Say Yayınları, 3. Baskı.
- FUKUYAMA, F. (2018). **Siyasi Düzen ve Siyasi Çürüme**, Çev. M. Murtaza Özeren, İstanbul, Profil Kitap, 1. Baskı.
- GEÇTAN, E. (1995). **Psikanaliz ve Sonrası**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 6. Basım.
- GÖKBERK, M. (2013). **Felsefe Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 25. Baskı.
- GÖZLER, K. (2000). **Türk Anayasa Hukuku**, Bursa, Ekin Kitabevi, 1. Baskı.
- GÖZE, A. (2013). **Liberal Marxiste Faşist Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet**, İstanbul, Beta Basım Yayın, 7. Basım
- GÖZE, A. (2017). **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul, Beta Basım Yayın, 17. Baskı.
- GRAVETT, L. ve THROCKMORTON, R. (2007). **Bridging The Generation Gap How to Get Radio Babies, Boomers, Gen Xers and Gen Yers to Work Together and Achieve More**, New Jersey, Career Press.
- GUTMANN, A. ve THOMPSON, D. (2004). **Why Deliberative Democracy**, New Jersey, Princeton University Press.
- GÜÇDEMİR, Y. (2015). **Sanal Ortamda İletişim Bir Halkla İlişkiler Perspektifi**, İstanbul, Der Yayınevi, 3. Basım.
- GÜRPINAR, D. (2016). **Kültür Savaşları**, Liber Plus Yayınları, İstanbul.
- HABERMAS, J. (2019). **Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 10. Baskı.
- HABERMAS, J. (2003). **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, Çev. T. Bora, M. Sancar, İstanbul, İletişim Yayınları, 5. Baskı.

- HARROP, M. ve MILLER, W. L. (1987). **Elections and Voters A Comparative Introduction**, London, Macmillan.
- HARVEY, D. (2015). **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, Çev. A. Onocak, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2. Baskı.
- HELD, D. (2006). **Models of Democracy**, Cambridge, Polity Press, 3. Baskı.
- HENDERSON, E. ve McKECHNIE, W. (2018). **Magna Carta**, Create Space Independent Publishing Platform.
- HEYER, P. (2005). **The Medium and the Magician Orson Welles**, the Radio Years, 1934-1952, Maryland, Rowman& Littlefield Publishers.
- HEYWOOD, A. (2019). **Siyaset**, Çev. F. Bakırcı, Ankara, Felix Kitap, 20. Baskı.
- HOBBSAWM, E. (2018). **Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılikler Çağı**, Çev. Y. Alogan, İstanbul, Everest Yayınları, 11. Basım.
- HUBERMAN, L. (2009). **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, Çev. M. Belge, İstanbul, İletişim Yayınları.
- İNALCIK, H. (2013). **Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım.
- İŞÇİ, M. (2016). **Siyasi Düşünceler Tarihi**, İstanbul, Der Yayınları, 4. Basım.
- KARPAT, K. H. (2010). **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1. Baskı.
- KERİMOĞLU, N. (2016). **Felsefenin Kısa Tarihi**, İstanbul, Kamer Yayınları, 1. Baskı.
- KIŞLALI, A. T. (1991). **Siyasal Sistemler**, Ankara, İmge Kitabevi, 1. Basım.
- KIŞLALI, A. T. (2018). **Siyaset Bilimi**, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, 1. Basım.
- KOÇAK, C. (1997). "Kemalist Devrimler", **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, (Yay. Yön. Sina Akşin), İstanbul, Cem Yayınevi, 6. Baskı.
- KUNDANIS, R. M. (2003). **Children, Teens, Families, and Mass Media The Millennial Generation**, New Jersey, Lawrance Erlbaum Associates.
- KURAN, E. (2018). **Telgraftan Tablete Türkiye'nin 5 Kuşağına Bakış**, İstanbul, Destek Yayınları, 9. Baskı.

- KUHNE, T. (2017). **Aidiyet ve Soykırım Hitler Toplumu 1918-1945**, Çev. A. İncidüzen, Ankara, Heretik Yayınları, 1. Baskı.
- LANCASTER, L. C. ve STILLMAN, D. (2005). **When Generations Collide**, New York, HarperCollins.
- LANE, J. E. (2011). **Constitutions and Political Theory**, Manchester, Manchester University Press, 2. Baskı.
- LAZARFELD, P. F., BERELSON, B. ve GAUDET, H. (1960). **The People's Choice How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign**, New York, Columbia University Press.
- LEFEBVRE, H. (2015). **Gündelik Hayatın Eleştirisi 3 Moderniteden Modernizme**, Çev. I. Ergüden, İstanbul, Sel Yayıncılık, 1. Baskı.
- LEFFLER, M. P. (2005). "National Security and US Foreign Policy", **Origins of Cold War**, (Ed. Melvyn P. Leffler, David S. Painter), New York, Taylor & Francis, s. 15.
- LENIN, V. I. (1992). **Komün Dersleri**, Çev. K. Somer, Ankara, Sol Yayınları, 2. Baskı.
- LISSAGARAY, P. O. (2013). **1871 Paris Komünü**, Çev. A. Teksen, İstanbul, Payel Yayınevi, 1. Basım.
- LÜKÜSLÜ, D. (2008). "Günümüz Türkiye Gençliği: Ne Kayıp Bir Kuşak Ne de Ülkenin Aydınlik Geleceği", **Türkiye'de Gençlik Çalışması ve Politikaları**, (Der. Nurhan Yentürk, Yörük Kurtaran, Gülesin Nemutlu), İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, s. 287.
- MARCUSE, H. (2008). **Tek Boyutlu İnsan**, Çev. A. Yardımlı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı.
- MARCUSE, H. (2013). **Özgürlük Üzerine Bir Deneme**, Çev. S. Soysal, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1. Baskı.
- MARSHALL, G. (1999). **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.
- MARTIN, C., A. ve TULGAN, B. (2002). **Managing the Generations Mix: From Collison to Collaboration**, Amherst, HRD Press.

- MARX, K. ve ENGELS, F. (1976). **Seçme Yapıtlar 1**, Çev. M. Ardos, S. Belli, A. Kardam, K. Somer, Ankara, Sol Yayınları, 1. Baskı.
- MARX, K. ve ENGELS, F. (2011). **Komünist Manifesto**, Çev. L. Kavas, İstanbul, İthaki Yayınları, 4. Baskı.
- MATTELART, A. (2016). **İletişimin Dünyasallaşması**, Çev. H. Yücel, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı.
- MAYO, H. B. (1964). **Demokratik Teoriye Giriş**, Çev. E. Kongar, Ankara, Ayyıldız Matbaası.
- MCNAIL, W. H. (2013). **Dünya Tarihi**, Çev. A. Şenel, Ankara, İmge Kitabevi, 15. Baskı.
- MEYER, T. ve HINCHMAN, L. (2015). **Sosyal Demokrasi Kuramı**, Çev. E. Berkay Ersöz, Ankara, Phoenix Yayınevi.
- MURDOCK, G. (1997). "Redrawing the Map of the Communications Industries: Concentration and Ownership in the Era of Privatization", **The Political Economy of the Media 1**, (Ed. Peter Golding, Graham Murdock), Cheltenham, Edward Elgar Publishing.
- NORRIS, P. (2002). "Campaign Communications", **Comparing Democracies 2 New Challenges in the Study of Elections and Voting**, (Ed. Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi, Pippa Norris), London, Sage Publications.
- NORTH, D. (2015). **The Russian Revolution and the Unfinished Twentieth Century**, Michigan, Mehring Books.
- OBLINGER, D. ve OBLINGER, J. (2005). "Is it Age or IT: First Steps Towards Understanding the Net Generation", **Educating the Net Generation**, (Ed. Diana G. Oblinger, James L. Oblinger), Washington, Educause, s. 6.
- ÖZKAN, A. (2007). **Siyasal İletişim Stratejileri**, İstanbul, TASAM Yayınları, 1. Basım.
- PIRENNE, H. (1994). **Orta Çağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması**, Çev. Ş. Karadeniz, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı.
- PLATON (2010). **Devlet**, Çev. S. Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 20. Baskı.

- POSTMAN, N. (1995). **Çocukluğun Yok Oluşu**, Çev. K. İnal, Ankara, İmge Kitabevi, 1. Baskı.
- REEVES, T. C. ve OH, E. (2008), "Generational Differences", **Handbook of Research on Educational Communications and Technology**, (Ed. J. Michael Spector, M. David Merrill, Jeroen Van Merriënboer, Marcy P. Driscoll), New York, Taylor & Francis.
- RIESMAN, D., GLAZER, N. ve DENNEY, R. (2001). **The Lonely Crowd**, London, Yale University Press.
- ROBERTS, J. M. (2015). **Avrupa Tarihi**, Çev. F. Aytuna, İstanbul, İnkılap Yayınları.
- ROBERTS, R. M. (2010). "The Digital Generation and Web 2.0: E-Learning Concern or Media Myth", **Practices and Outcomes in E-Learning**, (Ed. Harrison Hao Yang, Steve Chi-Yin Yuen), New York, IGI Global, s. 93.
- ROKEACH, M. (1968). **Beliefs Attitudes and Values**, San Francisco, Jossey-Bass, 1. Baskı.
- ROSKIN, M. G., CORD, R. L., MEDEIROS, J. A. ve JONES, W. S. (2015). **Siyaset Bilimi Bir Giriş**, Çev. A. Yayla, Ankara, Adres Yayınları, 2. Baskı
- ROUSSEAU, J. J. (1994). **Toplum Sözleşmesi**, Çev. V. Günyol, İstanbul, Adam Yayınları, 6. Basım.
- RUSSELL, B. (2002). **Batı Felsefesi Tarihi-3**, İstanbul, Say Yayınları.
- SANDER, O. (2001). **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, Ankara, İmge Yayınları, 9. Baskı.
- SADAKAOĞLU, M. (2020). "Sınır Tanımayan Bir Dünya Tahayyülü: Küresel Reklam Endüstrisi", **Gelenekselden Yeni Nesile Tüm Yönleriyle Uluslararası Reklamcılık**, (Ed. Aysun Köktener), Ankara, Detay Yayıncılık.
- SARICA, M. (1987). **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 5. Baskı.
- SARTORI, G. (1993). **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev. T. Karamustafaoğlu, M. Turhan, Ankara, Yetkin Basımevi.
- SARTORI, G. (t.y.). **Demokrasi Kuramı**, Çev. D. Baykal, Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği, Yayın No: 23.

- SAVRAN, S. (1987). **11. Tez Demokrasi Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, Uluslararası Yayıncılık.
- SCHMIDT, M. G. (2002). **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, Çev. M. Emin Köktaş, Ankara, Vadi Yayınları, 2. Baskı.
- SCHORSKE, C. E. (1998). **Thinking with History Explorations in the Passage to Modernism**, New Jersey, Princeton University Press.
- SCHULZ, W. (2000). "Television Audiences", **Television Across Europe**, (Ed. Jan Wieten, Graham Murdock, Peter Dahlgren), London, Sage Publications, London, s. 113.
- SKIRBEKK, G. ve GILJE, N. (2006). **Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi**, Çev. E. Sarıbaş, Ş. Mutlu, İstanbul, Kesit Yayınları, 3. Baskı.
- STEARNS, P. N. (2018). **Çocukluğun Tarihi**, Çev. H. Dikmen, B. Uçar, İstanbul, Dedalus Kitap, 1. Baskı.
- STILLMANN, D. ve STILLMANN, J. (2018). **İşte Z Kuşağı**, Çev. D. Pınar Kayıhan, F. Erduran, İstanbul, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınevi, 1. Baskı.
- STRAUSS, W. ve HOWE, N. (1991). **Generations The History of America's Future 1584 to 2069**, New York, William Morrow.
- ŞENEL, A. (1999). **Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarih Öncesinde İlkçağda Orta Çağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 8. Basım.
- TAHIROĞLU, B. ve ERDOĞMUŞ, B. (2012). **Roma Hukuku Dersleri**, İstanbul, Der Yayınları, 8. Basım.
- TANİLLİ, S. (2002). **Uygarlık Tarihi**, İstanbul, Adam Yayınları, 7. Basım.
- TANİLLİ, S. (1989). **Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz**, İstanbul, Say Yayınları, 3. Baskı.
- TANİLLİ, S. (1982). **Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş**, İstanbul, Say Kitap, 3. Baskı.
- TANÖR, B. (1994). **İki Anayasa 1961-1982**, İstanbul, Beta Basım, 3. Baskı.
- TANÖR, B. ve YÜZBAŞIOĞLU, N. (2004). **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı.

- TAPSCOTT, D. (2008). **Grown Up Digital: How the Net Generation is Changing Your World**, Boston, McGraw-Hill.
- TAŞTEKİN, F. (2015). **Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1. Baskı.
- TEKİN, O. (2008). **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1. Baskı.
- TEZİÇ, E. (1976). **100 Soruda Siyasi Partiler**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1. Baskı.
- TOPUZ, H. (1991). **Siyasal Reklamcılık**, İstanbul Cem Yayınevi.
- TOSUN, G, E. (2016). **Sosyal Demokrasi ve İlkeleri**, Ankara, Alabanda Yayınları
- TOURAINÉ, A. (2004). **Demokrasi Nedir**, Çev. O. Kunal, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları. 4. Baskı.
- TILLY, C. (2007). **Democracy**, Cambridge, Cambridge University Press.
- TURAN, Ş. (1995). **Türk Devrim Tarihi**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1. Basım.
- TWENGE, J. M. (2018). **i-Nesli**, Çev. O. Gündüz, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 1. Baskı.
- PRESBREY, F. (1929). **The History and Development of Advertising**, New York, Doubleday.
- UÇAROL, R. (1995). **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 4. Baskı.
- UÇKAN, Ö. (2011). “Bilgi Edinme Hakkı, Yeni Medya Düzeni ve Wikileaks”, **Cesur Yeni Medya**, (Der. Mutlu Binark, Işık Barış Fidaner), Ankara, Alternatif Bilişim Derneği Yayınları.
- ULAGAY, O. (1983). **24 Ocak Deneyimi Üzerine**, İstanbul, Hil Yayın, 1. Baskı.
- UMUR, Z. (2010). **Roma Hukuku**, İstanbul, Beta Yayınları, 3. Basım.
- YALÇINKAYA, A. (2015). “Feodal Toplum”, **Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler**, (Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları), İstanbul, İletişim Yayınları, 6. Baskı.
- YAYLA, A. (2014). **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, Ankara, Liberte Yayınları, 1. Baskı.

YAYLAGÜL, L. (2018). **Kitle İletişim Kuramları Egemen ve Eleştirel Yaklaşımlar**, Ankara, Dipnot Yayınları, 9. Baskı.

YILMAZ, Z. (2015). “Roma Cumhuriyeti: Res Publicadan Res İmperatora”, **Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler**, (Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları), İstanbul, İletişim Yayınları, 6. Baskı.

YILMAZ, G. G. (2017). “Gündelik Hayatta Kuşaklar Arasındaki Farklılık Almanya’daki Türkiyeliler Üzerine Bir İnceleme”, **Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış**, (Ed. Hatice Hicret Özkoç, Funda Bayrakdaroğlu), İstanbul, Nobel Akademik Yayıncılık.

YÜCEKÖK, A. (1984). **100 Soruda Türk Devrim Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1. Baskı.

ZHANG, K. ve BONK, C. J. (2010). "Generational Learners & E-Learning Technologies", **Practices and Outcomes in E-Learning**, (Ed. Harrison Hao Yang, Steve Chi-Yin Yuen), New York, IGI Global.

ZEMKE, R., RAINES, C. ve FILIPCZAK, B. (2000). **Generations at Work: Managing the Clash of Veterans, Boomers, Xers, and Nexters in Your Workplace**, New York, Amacom Books.

ZURCHER, E. J. (2000). **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çev. Y. Saner Gönen, İstanbul, İletişim Yayınları, 7. Baskı.

WOODRUFF, W. (2006). **Modern Dünya Tarihi**, Çev. H. Vardar, A. Vardar. İstanbul, Pozitif Yayınları, 1. Baskı.

MAKALELER

AKINCI, A. (2013). “Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt 15, sayı 2, ss.39-58.

ALTINKÖK, S. (2015). “Müzakereci Demokrasi ve Uygulama Yöntemi Olarak Vatandaş Jürileri Yaklaşımı”, **Uyuşmazlık Mahkeme Dergisi**, cilt 0, sayı 6, ss. 1-39.

ALTUNTUĞ, N. (2012). "Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili", **Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, cilt 4, sayı 1, ss. 203-2012.

- ALWIN, F. D. (2002). "Generations X, Y and Z Are They Changing America," **American Sociological Association**, cilt 1, sayı 4, ss. 42-51.
- ANDREA, B., GABRIELLA, H. C. ve TIMEA, J. (2016). "Y and Z Generations At Workplaces", **Journal of Competitiveness**, cilt 8, sayı 3, ss. 90-109.
- AYDOĞAN ÜNAL, B. (2016). "Oy Verme Davranışı Modelleri", **ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, cilt 6, sayı 15, ss.95-119.
- AYHÜN, E. S. (2013). "Kuşaklar Arasındaki Farklılıklar ve Örgütsel Yansımaları", **Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, cilt 2, sayı 1, ss. 93-112.
- AYSAL, N. (2005). "Anadolu'da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, cilt 9, sayı 35, ss. 267-282.
- BAŞGÖZE, P. ve BAYAR, N. A. (2015). "Eko Otellerden Hizmet Satın Alımında Kuşaklar Arası Farklılaşmalar Üzerine Bir Çalışma", **Sosyoekonomi**, cilt 23, sayı 24, ss. 118-130.
- BEK, M. G. (2004). "Türkiye'de Televizyon Haberciliği ve Tabloidleşme", **İletişim Araştırmaları**, cilt 2, sayı 1, ss.9-38.
- BERKUP, S. B. (2014). "Working with Generations X and Y In Generation Z Period: Management of Different Generations In Business Life", **Mediterranean Journal of Social Sciences**, cilt 5, sayı 19, ss. 218-229.
- BÖLÜKBAŞI, M. (2012). "Millî Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi**, cilt 1, sayı 2, s.166-187.
- ÇİFTÇİ, K. (2009). "Soğuk Savaş Sonrasında ABD: "Rıza"ya Dayalı "Hegemonya"dan İmparatorluk Düzenine", **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt 5, sayı 10, ss.203-219.
- DEVİRAN, Y. ve ÖZCAN, Ö. F. (2016). "15 Temmuz Darbe Girişimi: Gelenekselden Yeniye Medya Araçlarının Kullanımı", **Academic Journal of Information Technology**, cilt 7, sayı 25, ss.71-92.

- DİNÇKOL, B. (2017). “Atina Demokrasısından Roma Cumhuriyetine ‘Demos’tan ‘Populus Romanus’a”, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, cilt 23, sayı 3, ss. 751-765.
- ERDİN, Ç. (2017). “Radikal Selefî Örgütlerin Sosyal Medya Kullanımı: IŞİD Örneği”, **Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, cilt 1, sayı 2, ss.124-130.
- ERTAN, S. ve DİKME, R. (2016). “Arap Baharı’nın Kadın Haklarına Etkisi”, **TESAM Akademi Dergisi**, cilt 3, sayı 2, ss.73-108.
- EYERMAN, R. ve TURNER, B. S. (1998). “Outline of a Theory of Generations”, **European Journal of Social Theory**, cilt 1, sayı 1, ss. 91-106.
- FELD, L. P., KIRCHGASSNER, G., SCHALTEGGER, C. A. (2011). “Municipal Debt in Switzerland: New Empirical Results”, **Public Choice**, Sayı 149, ss. 49-64.
- GÖKÇE, O., AKGÜN, B. ve KARAÇOR, S. (2002). “3 Kasım Seçimlerinin Anatomisi: Türk Siyasetinde Süreklilik ve Değişim”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, cilt 2, sayı 4, ss.1-44.
- GÜRBÜZ, S. (2015). “Kuşak Farklılıkları Mit mi Gerçek mi”, **İş ve İnsan Dergisi**, cilt 2, sayı 1, ss. 39-57.
- HARVEY, D. (2008). “The Right to the City”, **New Left Review**, sayı 53, Eylül-Ekim, ss. 23-40.
- İŞİK, Ş. (2005). “Türkiye’de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri”, **Ege Coğrafya Dergisi**, cilt 13, sayı 1-2, ss.57-71.
- İŞİK, G. (2013). “Yeni Toplumsal Hareketler ve Sanal Gerçeklik Boyutunda Gezi Parkı Eylemleri”, **Selçuk İletişim Dergisi**, cilt 8, sayı 1, ss.19-33.
- JOSHI, A., DENCKER, J.C., FRANZ, G. ve MARTOCCHIO, J. J. (2010). “Unpacking Generational Identities in Organizations”, **Academy of Management Review**, cilt 35, sayı 3, ss. 392-414.
- KARAGÖZ, K. (2013). “Yeni Medya Çağında Dönüşen Toplumsal Hareketler ve Dijital Aktivizm Hareketleri”, **İletişim ve Diplomasi Dergisi**, sayı 1 Temmuz-Aralık, ss.131-156.

- KIRAN, A. (2008). "Milletler Cemiyeti ve Önlene Meyen Savaş", **Girne Amerikan University Journal of Social and Applied Sciences**, cilt 3, sayı 6, ss. 19-36.
- KIŞLALI, A. T. (1984). "Eski Yunan'da Demokrasi ve Demokratik Düşünce", **Amme İdaresi Dergisi**, cilt 17, sayı 1, ss.63-77.
- KIM, J., WYATT, R. O. ve KATZ, E. (1999). "News, Talk, Opinion, Participation The Part Played by Conversation in Deliberative Democracy", **Political Communication**, cilt 16, sayı 4, ss. 361-385.
- KIZIL, Ç. (2008). "Demokrasi Kuramları ve Devrimci Demokrasi", **Yeniden Devrim Dergisi**, sayı 6, ss. 106-122.
- KUÇURADI, İ. (1998). "Yirmi Birinci Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunları", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, cilt 15, özel sayı, ss. 21-27.
- KURMUŞ, O. (2010). "Türkiye'de Neoliberalizm", **Mülkiye Dergisi**, cilt 34, sayı 268, ss. 9-41.
- KÜÇÜK, E. (2017). "Eski Roma'da Cumhuriyet Dönemi Halk Meclisleri ve Yasa Yapım Süreçleri", **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, cilt 7, sayı 1, ss.199-214.
- KYLES, D. (2005). "Managing Your Multigenerational Workforce", **Strategic Finance**, cilt 87, sayı 6, ss. 53-55.
- LESTER, S. W., STANDIFER, R. L., SCHULTZ, N. J. ve WINDSOR, J. M. (2012). "Actual Versus Perceived Generational Differences at Work An Empirical Examination", **Journal of Leadership & Organizational Studies**, cilt 19, sayı 3, ss. 341-354.
- LEVICKAITE, R. (2010). "Generations X, Y, Z: How Social Networks Form the Concept of The World Without Borders (The Case of Lithuania)", **LIMES: Cultural Regionalistics**, cilt 3, sayı 2, ss. 170-183.
- MANNHEIM, K. (1952). "The Problem of Generations", **Essays On The Sociology of Knowledge Collected Works**, (Ed. Paul Kecskemeti), Routledge, ss. 276-322.

- MCMULLIN, J. A., COMEAU, T. D. ve JOVIC, E. (2007). "General Affinities and Discourses of Difference A Case Study of Highly Skilled Information Technology Workers", **The British Journal of Sociology**, cilt 58, sayı 2, ss. 297-316.
- MELEK, G. ve TOKER, H. (2017). "Şiddet, Demokrasi ve Terör Bağlamında Ana Akım Medyanın Analizi: 15 Temmuz Darbe Girişimi", **Erciyes İletişim Dergisi**, cilt 5, sayı 1, ss.222-234.
- MOUFFE, C. (1999). "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism", **Social Research**, cilt 16, sayı 3, ss.745-758.
- NALBANT, A. (1992). "Tarihsel Bağlamıyla Demokrasi ve Cumhuriyet Kavramları ya da Atina Demokrasisi ile Roma Cumhuriyetinin İdeolojik ve Kurumsal Yapıları", **Argumentum Dergisi**, sayı 18, ss. 269-275.
- OKANDAN, R. G. (1965). "1215 Büyük Hürriyet Fermanı", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, cilt 31, sayı 1-4, ss.3-7.
- PRITCHARD, K. ve WHITING, R. (2014). "Baby Boomers and The Lost Generations On The Discursive Construction of Generations At Work", **Organization Studies**, cilt 35, sayı 11, ss. 1605-1626.
- REYNOLDS, L., BUSH, E. C. ve GEIST, R. (2008). "The Gen Y Imperative", **Communication World**, cilt 25, sayı 2, ss. 19-22.
- SADAKAOĞLU, M. (2018). "Aydınlanma Tahayyülü ve Bir Ödev Olarak Tüketim" **İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi**, cilt 10, sayı 1, ss. 51-76.
- SADAKAOĞLU, M. (2020). "Walter Benjamin'in Hikâye Anlatıcısı Deneyim ve Enformasyon Yaklaşımı Bağlamında Popüler Edebiyat ve Azra Kohen" **TRT Akademi**, cilt 5, sayı 10, ss. 253-269.
- SADAKAOĞLU, M. ve KORKMAZ, Ö. (2020). "Geleneksel ve Dijital Kitle İletişim Araçları Bakımından 1952 ve 2008 ABD Başkanlık Seçim Kampanyaları", **İnsan ve İnsan**, cilt 7, sayı 25, ss. 29-45.
- SARIOĞLU, E. B. ve ÖZGEN, E. (2018). "Z Kuşağının Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları Üzerine Bir Çalışma", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, cilt 11, sayı 60, ss. 1067-1081.

- SESSA, V. I., KABACOFF, R. I., DEAL, J. ve BROWN, H. (2007). "Generational Differences in Leader Values and Leadership Behaviors", **The Psychologist-Manager Journal**, cilt 10, sayı 1, ss. 47-74.
- SIMIRENKO, A. (1966). "Mannheim's Generational Analysis and Acculturation", **The British Journal of Sociology**, cilt 17, sayı 3, ss. 292-299.
- SPRINGBORG, P. (1984). "Karl Marx On Democracy Participation Voting and Equality", **Political Theory**, cilt 12, sayı 4, ss. 537-556.
- SUNGUR, S. (2007). "Marksist Düşünce Sisteminde Kitle Kültürü ve Televizyonda Yayınlanan Çizgi Filmlerin İdeolojik İşlevlerine Bir Bakış", **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, cilt 0, sayı 30, ss. 125-140.
- ŞAKACI, B. K. (2009). "Unutulan Bir Sosyalist Deneyim Paris Komünü", **Toplum ve Hekim Dergisi**, cilt 24, sayı 4-5, ss. 245-250.
- TUNÇ, H. (2008). "Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, cilt 12, sayı 1, ss. 1113-1132.
- TURGUT, H. I. (2013). "Jack Goody Renaissances: The One or The Many", **Osmanlı Araştırmaları**, cilt 41, sayı 41, ss. 442-447.
- VINCENT, A. J. (2005). "Understanding Generations Political Economy and Culture in an Ageing Society", **The British Journal of Sociology**, cilt 56, sayı 4, 579-599.
- YÜKSEKBİLGİLİ, Z. (2013). "Türk Tipi Y Kuşağı", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt 12, sayı 45, ss. 342-353.
- ZABUNOĞLU, H. G. (2017). "Bir Radikal Demokrasi Teorisi Olarak Müzakereci Demokrasi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, cilt 66, sayı 4, ss. 795-818.
- WILLIAMS, K. C. ve PAGE, R. A. (2011). "Marketing to Generations", **Journal of Behavioral Studies in Business**, cilt 3, sayı 1, ss. 1-17.
- WOJCIECHOWSKA, M. (2010). "Deliberative Democracy as an Answer for Crisis in Democratic Governance", **Radical Politics Today**, ss. 1-14.

ANSİKLOPEDİLER

ÇAPLI, B. ve DÜNDAR, C. (1996). “80’den 2000’lere Televizyon”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 15. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, s.1376

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

HEGARTY, S., “Seven Reasons Martin Luther and the Protestant Reformation Still Matter today”, <https://www.abc.net.au/news/2017-10-31/why-martin-luther-and-protestant-reformation-still-matter-today/9093324>, (Erişim Tarihi: 26.06.2020)

URL-1 ”About the General Assembly”, <https://www.un.org/en/ga/>, (Erişim Tarihi: 29 Kasım 2019)

URL-2 “Deutscher Bundestag”, <https://www.bundestag.de/tr>, (Erişim Tarihi: 6 Şubat 2020)

URL-3 “Ütopya yazıları 2: Katılımcı demokrasi”, <https://t24.com.tr/yazarlar/riza-turmen/utopya-yazilari-2-katilimci-demokrasi,20087>, (Erişim Tarihi: 17 Şubat 2019)

<https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 25 Aralık 2019, 11 Ocak 2020

URL-4 “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi” http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059, (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2020)

URL-5 “İstatistiğin Tarihsel Gelişimi”, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=tarihce>, (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2020)

URL-6 “Genel Nüfus Sayımları”, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047, (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2020)

URL-7 “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi” http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059”, (Erişim Tarihi: 22 Nisan 2020)

URL-8 “Çok partili demokrasinin ilk sınavı: 21 Temmuz 1946 seçimleri” <https://www.aa.com.tr/tr/politika/cok-partili-demokrasinin-ilk-sinavi-21-temmuz-1946-secimleri/1209212#>, (Erişim Tarihi: 26 Nisan 2020)

- URL-9 “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi” http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059, (Erişim Tarihi: 28 Nisan 2020)
- URL-10 “Pop art” <https://www.britannica.com/art/Pop-art>, (Erişim Tarihi: 28 Nisan 2020)
- URL-11 “Türk Dil Kurumu Sözlükleri” <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 28 Nisan 2020)
- TAYLOR, J. C. (2008). “Whither March the Cohorts The Validity of Generation Theory as a Determinant of the Socio Cultural Values of Canadian Forces Personnel”, Canadian Forces College – College Des Forces Canadiennes, Nssp 10 - Pesn 10, Erişim Tarihi: 1 Nisan 2020, <https://www.cfc.forces.gc.ca/259/281/280/taylor.pdf>.
- URL-12 “Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan, 6 Mayıs 1972'de neden idam edildi?” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44021713>, (Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2020)
- URL-13 “Kızıldere 48. Yılında” <https://www.birgun.net/haber/kizildere-48-yilinda-293824>, (Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2020)
- URL-14 “Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi” http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059, (Erişim Tarihi: 12.05.2020)
- URL-15 “Srebrenitsa Katliamı: 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'daki en büyük insanlık trajedisi” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42074470>, (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2020)
- URL-16 “90’lar Televizyon ve Filmler” <https://www.natgeotv.com/tr/nat-geo-ile-90lar/90larda-televizyon-ve-filmler>, (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2020)
- URL-17 “Almanak 24 Ocak Kararları” <https://www.trtarsiv.com/ozel-video/almanak/almanak-24-ocak-kararlari-114717>, (Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2020)
- URL-18 “Erdal Eren, 36 yıldır 17 yaşında...” <https://t24.com.tr/haber/erdal-eren-36-yildir-17-yasinda,376506>, (Erişim Tarihi 19 Mayıs 2020)

- URL-19 “Necmettin Erbakan'ın fikir babası olduğu D-8 nedir?”
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-41693289>, (Erişim Tarihi 21 Mayıs 2020)
- URL-20 “Postmodern darbe' üzerinden 22 yıl geçti: 28 Şubat s¼recinde neler yaşandı?” <https://tr.euronews.com/2019/02/28/postmodern-darbe-uzerinde-22-yil-gecti-28-subat-surecinde-neler-yasandi>, (Erişim Tarihi 21 Mayıs 2020)
- URL-21 “AKP, 28 Şubat'ın mağduru değil mam¼l¼d¼r!”
<https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/tayfun-atay/akp-28-subatin-magduru-degil-mamuludur-689533>, (Erişim Tarihi 21 Mayıs 2020)
- URL-22 “Over 820 million people suffering from hunger; new UN report reveals stubborn realities of ‘immense’ global challenge”
<https://news.un.org/en/story/2019/07/1042411>, (Erişim Tarihi 22 Mayıs 2020)
- URL-23 “Adrese Dayalı N¼fus Kayıt Sistemi”
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059, (Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2020)
- URL-24 “Afghan conflict: US and Taliban sign deal to end 18-year war”
<https://www.bbc.com/news/world-asia-51689443>, (Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2020)
- URL-25 “Afganistan: ABD'nin trilyon dolarlık savaşı”
<https://www.trthaber.com/haber/dunya/afganistan-abdnin-trilyon-dolarlik-savasi-431804.html>, (Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2020)
- URL-26 “Afghanistan War Cost, Timeline, and Economic Impact”
<https://www.thebalance.com/cost-of-afghanistan-war-timeline-economic-impact-4122493>, (Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2020)
- URL-27 “İrak Savaşı'nın değerlendirmesi” <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/irak-savasinin-degerlendirmesi>, (Erişim Tarihi 23 Mayıs 2020)
- URL-28 “İrak'da 10 yılda 1 milyon kişi öld¼!” <https://t24.com.tr/haber/irakda-10-yilda-1-milyon-kisi-oldu,226048>, (Erişim Tarihi 23 Mayıs 2020)
- URL-29 “The Iraq War” <https://www.cfr.org/timeline/iraq-war>, (Erişim Tarihi 23 Mayıs 2020)

- URL-30 “Social Media Fact Sheet“ <https://www.pewresearch.org/internet/fact-sheet/social-media/>, (Erişim Tarihi 23 Mayıs 2020)
- URL-31 “Obama's win means future elections must be fought online” <https://www.theguardian.com/technology/2008/nov/07/barackobama-uselections2008>, (Erişim Tarihi 23 Mayıs 2020)
- URL-32 “How Obama Tapped Into Social Networks' Power” <https://www.nytimes.com/2008/11/10/business/media/10carr.html>, (Erişim Tarihi 23 Mayıs 2020)
- URL-33 “Internet key to Obama victories” <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/7412045.stm>, (Erişim Tarihi 23 Mayıs 2020)
- URL-34 “Tunus'u 24 yıl demir yumrukla yöneten Zeynel Abidin bin Ali kimdir?” <https://tr.euronews.com/2019/09/19/tunus-u-24-yil-demir-yumrukla-yoneten-zeynel-abidin-bin-ali-kimdir-suudi-arabistan-da-oldu>, (Erişim Tarihi 25 Mayıs 2020)
- URL-35 “Suriye savaşında 9'uncu yıl geride kaldı” <https://tr.euronews.com/2020/03/15/suriye-savas-nda-9-uncu-yili-geride-kaldi-besar-esad-abd-iran-turkiye-multeci>, (Erişim Tarihi 25 Mayıs 2020)
- URL-36 “Avrupa'daki terör saldırılarının kronolojisi” <https://www.dw.com/tr/avrupadaki-ter%C3%B6r-sald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1n%C4%B1n-kronolojisi/a-38945764>, (Erişim Tarihi 25 Mayıs 2020)
- URL-37 “10 Ekim Ankara Gar saldırısı davası sürecinde neler yaşandı?” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-45010767>, (Erişim Tarihi 25 Mayıs 2020)
- URL-38 “İŞİD'in hâlâ aktif olduğu ülkeler hangileri?” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47715578>, (Erişim Tarihi 25 Mayıs 2020)
- URL-39 “İŞİD'in yeni propaganda aracı: Instagram” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-41360381>, (Erişim Tarihi 25 Mayıs 2020)

- URL-40 “Cambridge Analytica and Facebook: The Scandal and the Fallout So Far”
<https://www.nytimes.com/2018/04/04/us/politics/cambridge-analytica-scandal-fallout.html>, (Erişim Tarihi 25 Mayıs 2020)
- URL-41 “Bilmeniz gerekenler: Cambridge Analytica hikayesi, Facebook ve büyük veri”
<https://webrazzi.com/2018/03/22/cambridge-analytica-hikayesi-facebook-ve-buyuk-veri/>, (Erişim Tarihi 25 Mayıs 2020)
- URL-42 “Bu kez kurtulamadılar: Facebook'a 5 milyar dolar ceza!”
<https://www.haberturk.com/facebook-a-tarihi-ceza-2504078-teknoloji>,
(Erişim Tarihi 25 Mayıs 2020)
- URL-43 “Facebook'a Cambridge Analytica skandalı nedeniyle 5 milyar dolar ceza kesilecek”
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48974921>, (Erişim Tarihi 25 Mayıs 2020)
- URL-44 “Revealed: 50 million Facebook profiles harvested for Cambridge Analytica in major data breach”
<https://www.theguardian.com/news/2018/mar/17/cambridge-analytica-facebook-influence-us-election>, (Erişim Tarihi 26 Mayıs 2020)
- URL-45 “How Trump Consultants Exploited the Facebook Data of Millions”
<https://www.nytimes.com/2018/03/17/us/politics/cambridge-analytica-trump-campaign.html>, (Erişim Tarihi 26 Mayıs 2020)
- URL-46 “Cambridge Analytica skandalı: 'Milyonlarca insanın kişisel verileri, ticari ve siyasi amaçla kullanıldı”
<https://www.birgun.net/haber/cambridge-analytica-skandal-milyonlarca-insan-kisisel-verileri-ticari-ve-siyasi-amacla-kullanildi-208696>, (Erişim Tarihi 26 Mayıs 2020)
- URL-47 “Genel Nüfus Sayımları”
http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1047, (Erişim Tarihi 26 Mayıs 2020)
- URL-48 “1983-2007 Yılları Arası Milletvekili Genel Seçimleri”
<http://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008>, (Erişim Tarihi 26 Mayıs 2020)
- URL-49 “Utancı görüntüleri: Bülent Ecevit meclisten Merve Kavakçı'yı böyle kovdu”
<https://www.youtube.com/watch?v=gvT2QMpiQeQ>, (Erişim Tarihi 26 Mayıs 2020)

- URL-50 “Biyografi” <https://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/biyografi/>, (Erişim Tarihi 26 Mayıs 2020)
- URL-51 “2002: Ezber Bozan Seçim” <http://bianet.org/bianet/siyaset/164720-2002-ezber-bozan-secim>, (Erişim Tarihi 26 Mayıs 2020)
- URL-52 ” 22. Dönem Milletvekili Genel Seçimi” <http://www.ysk.gov.tr/tr/03-kasim-2002-xxii-donem-milletvekili-genel-secimi/3009>, (Erişim Tarihi 27 Mayıs 2020)
- URL-53 “23. Dönem Milletvekili Genel Seçimi” <http://www.ysk.gov.tr/tr/22-temmuz-2007-xxiii-donem-milletvekili-genel-secimi/5001>, (Erişim Tarihi 27 Mayıs 2020)
- URL-54 “24. Dönem Milletvekili Genel Seçimi” <http://www.ysk.gov.tr/tr/12-haziran-2011-xxiv-donem-milletvekili-genel-secimi/4929>, (Erişim Tarihi 27 Mayıs 2020)
- URL-55 “25. Dönem Milletvekili Genel Seçimi” <http://www.ysk.gov.tr/tr/7-haziran-2015--25-donem-milletvekili-genel-secimi/3304>, (Erişim Tarihi 27 Mayıs 2020)
- URL-56 “26. Dönem Milletvekili Genel Seçimi” <http://www.ysk.gov.tr/tr/1-kasim-2015--26-donem-milletvekili-genel-secimi/3413>, (Erişim Tarihi 27 Mayıs 2020)
- URL-57 “Cumhurbaşkanı Seçimi ve 27. Dönem Milletvekili Genel Seçimi” <http://www.ysk.gov.tr/tr/24-haziran-2018-secimleri/77536>, (Erişim Tarihi 27 Mayıs 2020)
- URL-58 “Gezi Parkı için karar verdik” <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/gezi-parki-icin-karar-verdik-23390657>, (Erişim Tarihi 27 Mayıs 2020)
- URL-59 “Gezi Raporu” https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/02/KONDA_GeziRaporu2014.pdf, (Erişim Tarihi 28 Mayıs 2020)
- URL-60 “A Breakout Role for Twitter? The Role of Social Media in the Turkish Protests” https://smappnyu.org/wp-content/uploads/2018/11/turkey_data_report.pdf, (Erişim Tarihi 28 Mayıs 2020)

- URL-61 “Gezi Parkı eylemlerinin sosyal medya karnesi”
<http://www.radikal.com.tr/yazarlar/m-serdar-kuzuloglu/gezi-parki-eylemlerinin-sosyal-medya-karnesi-1138146/>, (Erişim Tarihi 28 Mayıs 2020)
- URL-62 “Erdoğan: Twitter denilen bir bela var”
<https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-twitter-denilen-bir-bela-var,nNAKG2OAMUewglwLKFVNfA>, (Erişim Tarihi 28 Mayıs 2020)
- URL-63 <https://twitter.com/RTErdogan> (Erişim Tarihi 28 Mayıs 2020)
- URL-64 “Turks Angry Over Dearth of Protest Coverage by Established Media”
<https://www.nytimes.com/2013/06/07/world/middleeast/turks-angry-over-dearth-of-protest-coverage-by-established-media.html?pagewanted=2&ref=turkey>, (Erişim Tarihi 28 Mayıs 2020)
- URL-65 “CNN Türk’te penguen işgali” <https://www.sozcu.com.tr/2013/gununden/cnn-turkte-penguen-iscali-329308/>, (Erişim Tarihi 29 Mayıs 2020)
- URL-66 “CNNTürk’ü tişörtüyle vurdu!”
<https://www.milliyet.com.tr/gundem/cnnturku-tisortuyle-vurdu-1718623>,
(Erişim Tarihi 29 Mayıs 2020)
- URL-67 “Temel İstatistik” <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>,
(Erişim Tarihi 29 Mayıs 2020)
- URL-68 “Göstericiler, kızgınlıklarını canlı yayın araçlarından çıkarttı! Araçlar bu hale geldi!” <https://www.medyatava.com/haber/gostericiler-kizginliklarini-canli-yayin-araclarindan-cikartti-araclar-bu-hale-geldi-90673>, (Erişim Tarihi 29 Mayıs 2020)
- URL-69 “Gezi Parkı Direnişi sırasında hayatını kaybedenler”
https://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/gezi-parki-direnisi-sirasinda-hayatini-kaybedenler-2-1250684/1/?_szc_galeri=1, (Erişim Tarihi 29 Mayıs 2020)
- URL-70 “Mehmet İstif yaşamını yitirdi”
<https://www.evrensel.net/haber/84218/mehmet-istif-yasamini-yitirdi>, (Erişim Tarihi 29 Mayıs 2020)

- URL-71 “Şehir Polis, Memleketi Elazığ’da Son Yolculuğuna Uğurlandı”
<https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/elazig/sehit-polis-memleketi-elazigda-son-yolculuguna-ugurlandi-10079408>, (Erişim Tarihi 29 Mayıs 2020)
- URL-72 “27 Nisan e-muhtırası'nın yıldönümü: ‘Tarihin karanlık sayfaları’nda neler oldu?”
<https://www.birgun.net/haber/27-nisan-e-muhtirasi-nin-yildonumu-tarihin-karanlik-sayfalari-nda-neler-oldu-298456>, (Erişim Tarihi 29 Mayıs 2020)
- URL-73 “e-muhtıra'nın kronolojisi”
<https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/e-muhtiranin-kronolojisi,0Sl6nw7mM0iKqufp3XMd6w/WEwSzUwe-kS6VBfNIzanLQ>, (Erişim Tarihi 29 Mayıs 2020)
- URL-74 “YSK: Abdullah Gül'ün hatırlattığı Anayasa Mahkemesi'nin 2007'deki '367 Kararı' neydi?”
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48189677>, (Erişim Tarihi 29 Mayıs 2020)
- URL-75 “15 Temmuz hain darbe girişiminin üzerinden 3 yıl geçti”
<https://www.haberturk.com/son-dakika-haberi-15-temmuz-hain-darbe-girisiminin-uzerinden-3-yil-gecti-neler-yasandi-haberler-2504248>, (Erişim Tarihi 29 Mayıs 2020)
- URL-76 “23 Haziran 2019 Sandık Analizi ve Seçmen Profilleri”,
<https://konda.com.tr/tr/rapor/23-haziran-2019-sandik-analizi-ve-secmen-profilleri/>, (Erişim Tarihi 3 Temmuz 2020)
- URL-77 “How COVID-19 Has Impacted Media Consumption, by Generation”
<https://www.visualcapitalist.com/media-consumption-covid-19/>, (Erişim Tarihi 3 Temmuz 2020)
- URL-78 “Digital in 2017”
<https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-overview>, (Erişim Tarihi 30 Mayıs 2020)
- URL-79 “Digital in 2018: World’s Internet Users Pass the 4 Billion Mark”
<https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018>, (Erişim Tarihi 30 Mayıs 2020)
- URL-80 “Digital in 2019”
<https://wearesocial.com/global-digital-report-2019>, (Erişim Tarihi 30 Mayıs 2020)

URL-81 “Digital in 2020” <https://wearesocial.com/digital-2020>, (Erişim Tarihi 30 Mayıs 2020)

URL-82 “İnternet Ve Sosyal Medya Kullanıcı İstatistikleri 2017” <https://www.dijitalajanslar.com/internet-ve-sosyal-medya-kullanici-istatistikleri-2017/>, (Erişim Tarihi 30 Mayıs 2020)

URL-83 “2018 Türkiye İnternet Kullanım ve Sosyal Medya İstatistikleri” <https://dijilopedi.com/2018-turkiye-internet-kullanim-ve-sosyal-medya-istatistikleri/>, (Erişim Tarihi 30 Mayıs 2020)

URL-84 “2019 Türkiye İnternet Kullanım ve Sosyal Medya İstatistikleri” <https://dijilopedi.com/2019-turkiye-internet-kullanim-ve-sosyal-medya-istatistikleri/>, (Erişim Tarihi 30 Mayıs 2020)

URL-85 “2020 Türkiye İnternet Kullanımı ve Sosyal Medya İstatistikleri” <https://dijilopedi.com/2020-turkiye-internet-kullanimi-ve-sosyal-medya-istatistikleri/>, (Erişim Tarihi 30 Mayıs 2020)

TEZLER

BAYKAL, A. (2019). "A Comparative Analysis On Voting Behavior of Generations X, Y, Z and Z: Ankara Case", (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Siyasal Bilimler ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

BULUT, F. (2009). “68 Kuşağı Düşünce Yapısında Atatürk ve Atatürkçülük”, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi.

FENZEL, J. L. (2013). "Examining Generational Differences in The Workplace: Work Centrality, Narcissism, and Their Relation to Employee Work Engagement", (Yayımlanmamış doktora Tezi) Urban Education, The University of Wisconsin-Milwaukee.

İZMİRLİOĞLU, K. (2008). "Konumlandırmada Kuşak Analizi Yardımıyla Tüketici Algılarının Tespiti: Türk Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama", (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) İşletme Anabilim Dalı, Muğla Üniversitesi.

TUNCER, M. C. (2019). "Kuşaklararası Tüketim İlişkilerine Sosyoekonomik Bir Bakış", (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Sosyoloji Bölümü, Maltepe Üniversitesi.

DİĞER KAYNAKLAR

BATTY, D. (2017). "My Generation", Belgesel Film, İngiltere, 2017.

BM (2005). World Youth Report 2005, Birleşmiş Milletler Yayınları.

CHEN, H. (2010). "Advertising and Generational Identity A Heoretical Model", American Academy of Advertising Conference Proceedings, Minneapolis, ss.132.

TBB (2015). Gezi Raporu. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad : Özgür Emek Korkmaz
Doğum Tarihi ve Yeri : 25/07/1988 İstanbul
E-posta : o.e.korkmaz@gmail.com

ÖĞRENİM DURUMU

Yüksek Lisans : 2020, İstanbul Aydın Üniversitesi,
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı,
Halkla İlişkiler ve Tanıtım
Lisans : 2012, Anadolu Üniversitesi, İşletme
Fakültesi, İşletme
Ön Lisans : 2008, İstanbul Aydın Üniversitesi,
Anadolu BİL Meslek Yüksekokulu,
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık

İŞ TECRÜBELERİ:

Türk Telekom : 11/2014 – 04/2018 Çağrı Merkezi
Takım Liderliği
Turkey Yellow Pages : 04/2009 – 11/2012 Çağrı Merkezi
Takım Liderliği

YAYINLAR:

Ulusal Hakemli Dergilerde Yayınlanan Makaleler:

Sadakaoğlu, M, Korkmaz, Ö. (2020), “Geleneksel ve Dijital Kitle İletişim Araçları Bakımından 1952 ve 2008 ABD Başkanlık Seçim Kampanyaları” **İnsan ve İnsan**, 7 (25), 29-45.

Sadakaoğlu, M., Korkmaz, Ö., Vatansever, Ö., Bayrak, T. (2020), “Dijital Taraftar: Instagram’da Yer Alan Futbol Taraftar Sayfalarının Futbol Dışı Konularda Ürettiği İçeriklere İlişkin Netnografya İncelemesi”, **Turkish Studies-Social Sciences** (Hakem Sürecinde)

Uluslararası Kitaplar veya Kitaplarda Bölümler:

Korkmaz, Ö. E. (2020). **İkna Edici İletişim Biçimi Olarak Halkla İlişkiler ve Psikoloji** (Ed. E. Gülbuğ Erol ve Hasan Topbaş), İstanbul, Hiper Yayınları.